

DRUGO ZASJEDANJE ZAVNOBiH-a

34.

Sanski Most, 30. juni – 2. juli 1944.

ZAPISNIK DRUGOG ZASJEDANJA ZAVNOBiH-a¹⁾

PRETSJEDAVALI:

1. Dr. Vojislav Kecmanović, pretsjednik
2. Sulejman Filipović

ZAPISNIČARI:

1. Skender Kulenović
2. Cedo Kapor

Početak rada 30. juna 1944 godine u 21 čas.

PRISUTNI: 1) Članovi Vijeća po priloženom spisku [i]

- 2) savezničke vojne misije: Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država.

Spisak vijećnika ZAVNOBiH-a na Drugom zasjedanju.²⁾

Članovi ZAVNOBiH-a iz Bosanske Krajine

1. Bajalica Mitar, učitelj iz Knežpolja. Bos.[anska] Dubica, politikom] X divizije.
2. Babić Ljubo, pravnik iz Bos.[anske] Gradiške, član AVNOJ-a
3. Bućma Žarko, težak iz sreza Bos.fanska] Dubica, komandant područja čl.fan] AVNOJ-a
4. Babić Dane, težak iz Suhaje, Bos.[anska] Krupa, član Oblasnog NOO-a.
5. Bojinović Burađ, težak iz Stekerovaca, Glamoč, član AVNOJ-a.
6. Bursać Milan, težak iz Kamenice, Drvar, čl.fan] Obl.fasnog] NOO-a, član AVNOJ-a.
7. Bjelac Krsto,³⁾ sveštenik iz Prekaje, Drvar, član Obl.fasnog] NOO-a
8. Butozan Dr. Vaso, potpukovnik, ljekar,⁴⁾ čl.fan] Izvršnog Obl.fasnog] NOO-a i čl.fan] AVNOJ-a
- , 9. Begić Jure, šumarski nadsavjetnik iz Dervente
10. Brkić Hasan, adv.fokatski] pripravnik iz Livna, politkom XXVII divizije

- 11 Copić Branko, književnik iz Hašana, Bos.fanska] Krupa, čl[^n
Obl.fasnog] NOO-a, [član AVNOJ-a]
12. Došen Ilija, pravnik iz Vedrog Polja, [Bosanski] Petrovac, čl.f^ni
Obl.fasnog] NOO-a
13. Dizdar Sulejman iz Livna
14. Đukarić Sredo, težak iz Skender Vakufa, Kotor "Varoš, pret.fsje^
nik] opšt.finskog] NOO-a
15. Guteša Milan, težak iz s.fela] Suvaje, Bos.fanski] Petrovac, čl.[^n]
Okr.fuzriog] NOO-a
16. Hozić Sabit, trgovac iz Kotor Varoši
17. Hercegovac Adem, politkom Prnjavorskog odreda, član AVNOJ_ a
18. Hotič Mesud, učitelj iz Bugojna, načel.fnik] štaba. X divizije, čl^
AVNOJ-a
19. Hadžić Boško [iz] Sočanice, Derventa
20. Hadžiosmanović Smail, težak iz Jajca, član Sreskog NOO-a
21. Hadži-Sarajlić Halil, vjeroučitelj iz Banja Luke
22. Ilić Slobodan, komandant jajačkog područja
23. Ivezić Dujo, industrijalac iz Banja Luke, čl.fan] Obl.fasnog]
NOO-a, član AVNOJ-a
24. Komenović⁶⁾ Simo, obučarski radnik iz Prijedora, čl.fan] Obl.fas-
nog] NOO, čl.fan] AVNOJ-a⁶⁾
25. Kovačević Mitar iz Ribnika, Ključ, komandant područja Mrkonjić
26. Karabegović Osman, student iz Banja Luke, čl.fan] Obl.fasnog]
NOO-a, čl.fan] AVNOJ-a
27. Kunecki Ignac, radnik iz Prnjavora, član sreskog' NOO-a
28. Kolak Rudi, pravnik iz Banja Luke
29. Kulenović Skender, književnik iz Travnika, član AVNOJ-a
30. Lukić Simo, težak iz Suhog Polja, srez Maglaj, politkom.fesar]
odreda
31. Mujkić Hadži-Mebmed, vjeroučitelj iz Kotor Varoši, čl.fan] Obl.fa-
snog] NOO, čl.fan] AVNOJ-a
32. Maglajlić Šefket, radnik iz Banja Luke, sekretar Obl.fasnog]
NOO-a
33. Mažar-Šoša Josip iz Banja Luke, komandant XI divizije
34. Marić Ignjat, težak iz Blagaja, član Sreskog NOO-a
35. Ninković D Mitar, težak iz Glamoča, član AVNOJ-a
36. Nešić⁷⁾ Vid, težak iz Vijačana, Prnjavor, čl.fan] Obl.fasnog] NOO-^>
čl.fan] AVNOJ-a
37. Osmić Omer, zemljoradnik iz sreza prozorskog
38. Omanović Hamdija, potpukovnik, komandant VIII brigade
39. Porobić Mujo, pravnik iz Dervente
40. Pucar Đuro-Stari, iz Kesića, B.fosansko] Grahovo, čl.fan] Obl.[iT
snog] NOO-a, [član AVNOJ-a]
41. Perović Danica, kapetan iz Banja Luke, upravnik bolnice XI div^~
zije
42. Pobrić Edhem, student iz Teslića
43. Perković Mile, radnik iz Duvna

44. Perić Drago, teŝak iz Duvanjskog polja
45. Rodić Slavko, pukovnik, geometar iz Drvara, komandant V korpusa
46. Redžić Enver, profesor iz Bihaća, član AVNOJ-a
47. Rosić Jovo, teŝak iz Sajkovića, Livno, komandant mjesta
48. Simatović Boško, teŝak iz Palančišta kod Prijedora, član AVNOJ-a
49. Stojnić Veljko, učitelj iz sreza prijedorskog, politkom.[esar] V korpusa
50. Soldat Mitar iz sreza Mrkonjić [Grad], član AVNOJ-a
51. Semak Vasilj, krojač iz Prnjavora, član Sreskog NOO-a
52. Sudžuka Muhamed, sudija i bivši podžupan iz Fojnice
53. Siljegović Boško, student filozofije iz Knežpolja, Bos.[anska] Dubica, politkom.[esar] IV divizije, član AVNOJ-a
54. Siljegović Miloš, učitelj iz Knežpolja, B.[osanska] Dubica, komandant XI brig,[ade]
55. Sehović Ahmet, radnik iz B.fosanskog] Novog, član Obl.fasnog] NOO-a
56. Skondrić Mihailo, major iz Jelašinovaca, Sanski Most, član AVNOJ-a
57. Sević Simo, kapetan iz sreza Sanski Most, član AVNOJ-a
53. Tolo Niko, teŝak iz Fojnice, pretsjednik kotarske organizacije HSS-a
59. Trikić Vaso, radnik iz Drvara, član Obl.fasnog] NOO-a
60. Vukić Stevo,⁸⁾ trgovac iz Prijedora, član Izvršnog ONOO-a,⁹⁾ član AVNOJ-a
61. Vlatković Nemanja, učitelj iz Svodne kod B.fosanskog] Novog, zamj.fenik] kom.fandanta] X div.fizije]
62. Vujanović Dragan, teŝak iz B.fosanske] Dubice, pretsj.fednik] Izvršnog ONOO-a¹⁰⁾
63. Vejnović Svetozar iz Ruiške,¹¹⁾ B.fosanski] Novi, čl.fan] Izvr.fšnog] ONOO-a,¹²⁾ član AVNOJ-a
64. Vojinović Petar, p.[ot]pukovnik, kom.fandant] IV diviz.[ije] iz Slatine, Sanski Most
65. Vranješević Rada, priv.fatni] namještenik čl.[an] Centralnog odbora AFŽ-a
66. Vranješević Žarko, trg.[ovac] iz Krupe na Vrbasu, intend.[ant] IV brig.[ade], čl.fan]AVNOJ-a
67. Vujašinović Toša, priv.fatni] namještenik iz Maglaja
68. Zagorac Nikola, teŝak iz Donjeg Vakufa, član sreskog NOO-a
69. Jokić Spiran, komand.fant] Janjskog odreda, čl.fan] Obl.fasnog] NOO-a, član AVNOJ-a
70. Josipović Dušan, apsolvant, član AVNOJ-a, Kotor Varoš
71. Lazić Lazo, teŝak iz Lješljana, B.fosanski] Novi, član AVNOJ-a
72. Mikulić Jure, teŝak, srez Gornji Vakuf, član AVNOJ-a
- 73*. Pehlivanović Mehmed, srez Duvno
74. Radiša Pero, teŝak, srez Travnik, član AVNOJ-a

75. Stanišljević Pejo, težak, srez Travnik, član AVNOJ-a
76. Subotić T. Mitar, težak, srez Tešanj
77. Vulin Sava, težak, član AVNOJ-a, Bos.fanska] Krupa.

Članovi ZAVNOBiH-a iz Hercegovine

1. Alikalfić Fazlija, inž. šumarstva iz Mostara
2. Brstina Dušan, radiotelegrafista iz Nevesinja
3. Bjelica Janko, mašinski inž. iz Bileća
4. Babić Simo, građev.[inski] inž. iz sela Lastve, Trebinje
5. Bektašević Nijaz, radnik iz Konjica
6. Comić Halid, težak iz sela Fatnice
7. Draganić Nikola, težak iz sela Borci, srez Konjic
8. Grubačić Košta, profesor filozofije iz sela Poljci,¹³⁾ Bileća
9. Grk Dušan, težak iz sela Dabra srez Stolac
10. Humo Avdo, književnik iz Mostara, čl.fan] AVNOJ-a
11. Hamović Rade, p.fot]pukovnik iz Stoca, komandant X Hercegovačke brigade
12. Ivić Bubaš, radnik iz Mostara
13. Kurt Husnija, direktor [gimnazije] iz Mostara
14. Kovačević Lazar, težak iz sreza Gacko
15. Kapor Cedo, radnik iz Trebinja, politkom.[esar] X Herceg.[ovačke] brigade
16. Medan Savo, radnik iz Mostara, intendant VI Hercegovačke brigade
17. Mrković Joksim, šumar iz sreza nevesinjskog
18. Mastilović Novak, sveštenik iz Gacka
19. Mislin Vaso, radnik iz Trebinja
20. Maksumić Omer, vjeroučitelj iz sreza konjičkog
21. Mićević Milan iz sreza Konjičkog, zamj.[enik] kom.[andanta] Mostarskog bataljona
22. Markotić Mato, iz Ljubuškog, zamj.fenik] politkom.[esara] bataljona X Herc.fegovačke] brigade
23. Mesihović Halid, radnik iz Ljubuškog
24. Nazečić Salko, profesor iz Mostara
25. Ninčić Maksim,' težak iz sreza nevesinjskog
26. Pašajlić Đoko, radnik iz sela Lukavca, srez Nevesinje
27. Pribišić Lazo, težak iz sela Dračeva, srez Ljubinje
28. Radić Simo, težak iz sela Živanj, srez Ljubinje
29. Starović Obren, bank.farski] činovnika iz sela Samobor, srez Gacko
30. Slavić Božo, težak iz sela Veličana, srez Ljubinje
31. Šegrt Vlado, p.[ot]pukovnik iz Lastve, srez Trebinje
32. Šator Ibrahim, tehničar iz sela Dubrava, srez Stolac

33. Vasić Nenad, pravnik iz Mostara
34. Vukoje Božo, zemljoradnik iz Pađena, srez Bileće
35. Sakota Slobodan iz Čapljine, komandant bataljona X hercegovačke brigade.

Članovi ZAVNOBiH-a iz Istočne Bosne

1. Andrić Veljko, gostioničar iz Travnika^{13"3)}
2. Brajković Bogomir, sudija iz Tuzle
3. Bilić Nikola, agronom iz Vlasenice
4. Bektašević Ismet, posjednik iz Bratunca, bivši član Glavnog odbora JMO i [bivši] poslanik
5. Babić Ante, profesor iz Sarajeva
6. Čamo Edhem, veterinar iz Gradačca
7. Čemerlić Dr. Hamdija, profesor Visoke teološke škole, Sarajevo
8. Čolaković Rodoljub, novinar iz Bijeljine, član AVNOJ-a
9. Čengić Ibro, tipografski radnik iz Sarajeva
10. Danon Dr. Oskar, Sarajevo
11. Dugonjić Rato, pravnik iz Sarajeva
12. Đukanović Pero, težak iz Kravica, Vlasenica
13. Filipović Sulejman, pukovnik iz Sarajeva
14. Gruhonjić Osman, učitelj iz Janje
15. Goranin Pavle iz Sarajeva
16. Gluhić Omer, učitelj iz Tuzle
17. Jakšić Rade, geometar iz sela Milića, politkom.[esar] I Birčanske brigade
18. Jakupović Mevla, radnica iz Tuzle
19. Kecmanović Dr. Vojislav, ljekar iz Bijeljine
20. Kosorić Pero, [iz] sela Sokolac, komandant XXVII divizije
21. Kamenjašević Ante, gostioničar iz Tuzle
22. Kunosić Abdulah, priv.[atni] namještenik iz Tuzle
23. Kršlak Rasim, činovnik iz Vlasenice
24. Lukić-Kurjak Veljko, težak iz Bukovice, komand.fant] II Majevičke brigade
25. Ljuić Vojo, radnik iz Sarajeva
26. Majkalpvić Tomo, težak iz sela Miošića, Romanija
27. Mićanović Slavko, profesor iz Bijeljine
28. Mijatović Cvijetin-Majo, student iz Lopara
29. Mitrašević Jovo, težak iz Mačkovca
30. Marković Andrija, član Oblas.fnog] NOO-a iz sela Brainaca
31. Minić Mitar iz Mokrog, komandant Romanijskog odreda
32. Međo Torno, težak iz Crne Rijeke¹⁴⁾
33. Mandžić Pašaga, radnik iz Tuzle
34. Novaković Grujo, pravnik iz Glasinca
35. Nikolić Zora, radnica iz Sarajeva
36. Zekić Miloš, iz Šekovića, komandant VI [istočnobosanske]

37. Perić Ratko, rudar iz Peljava, komandant I Majevičke brigade
38. Popović Stevo, težak iz Vukosavaca
39. Preka Aleksandar, bivši poslanik HSS-a, [iz Tuzle]
40. Peleš Dr. Ljubo, advokat iz Tuzle
41. Pjanić Abdulah, sajdžija iz Bijeljine
42. Rustembegović Mujbeg, pretsjednik NOO-a iz Gradačca
43. Savić Brano, pravnik iz Šekovića, član AVNOJ-a
44. Savić Savo, sveštenik iz Strmice, [Sekovići]
45. Šahinpašić Šain, profesor iz Rogatice
46. Zekić Miloš, iz Šekovića, komandant VII [istočnobosanske] Bos.fanske] brigade
47. Badnjević Ešref, sudija iz Sarajeva
48. Danilović Ing. Uglješa iz Odžaka, Modriča [član AVNOJ-a]
49. Eleta Stevo, težak iz sela Vražalice, Gorazde
50. Eraković Simo, bivši poslanik Bos.[anskog] Sabora i senator 2 e - mljor.fadničke] stranke, Tuzla
51. Hodžić Mujo, težak iz sela Šatorovića, Rogatica
52. Kuđić Tošo, težak iz Popova, Bijeljina
53. Popović Bora, pravnik iz sela Obudovca, Bos.[anski] Šamac
54. Skorić Miloš, činovnik iz sela Vršana, Bijeljina.

[Prva sjednica]¹⁵⁾

Dr. Vojislav Hecmanović, predsjednik ZAVNOBiH-a otvarajući II zasjedanje, u svojoj uvodnoj riječi zahvaljuje svim prisutnim vijećnicima što nisu zažalili truda da prisustvuju ovom zasjedanju. Pošto je pozdravio izaslanike savezničkih vojnih misija i izaslanike ZAVNOH-a predložio je da se upute pozdravni telegrami i to:

1) AVNOJ-u [ij

2) Vrhovnom komandantu Maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu.

[Pretsjednik čita telegram]:

Pretsjedništvu Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije.¹⁶⁾

Vijećnici Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, sakupljeni na Drugom zasjedanju, upućuju sv-oje borbene pozdrave Pretsjedništvu Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, nosiocu suverenosti nove Jugoslavije. Sprovodeći u život odluke Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, konstituišući se u zakonodavno i izvršno tijelo Bosne i Hercegovine, naše vijeće polaže temelj federalne Bosne i Hercegovine, zajedničke domovine Srba, Muslimana i Hrvata. Uvjeravamo vas, da ćemo u izgradnji bosansko-hercegovačke državnosti neprekidno učvršćivati bratstvo naših naroda, svjesni koliko će slobodna i zbratimljena Bosna i

Hercegovina doprinijeti jačanju naše velike domovine – demokratske federativne Jugoslavije.

Sanski Most, 30 juna 1944 god.

Za Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine

Sekretar:
Hasan Brkić, s. r.

Pretsjednik:
Dr. Vojislav Kecmanović, s. r.

Maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu, pretsjedniku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.¹⁷⁾

Vijećnici Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine šalju Vam sa svog Drugog zasjedanja borbene pozdrave, pozdravljajući u Vama graditelja nove Jugoslavije i pretsjednika prve istinske narodne vlasti i Vrhovnog komandanta Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda. Udarajući temelje federalne Bosne i Hercegovine, mi Vas uvjeravamo, da Bosna i Hercegovina neće žaliti nikakvih žrtava pri izgradnji naše državne zajednice – demokratske federativne Jugoslavije, kao što ih nije žalila za ove tri godine oslobodilačkog rata, u kojemu su narodi Jugoslavije, pod Vašim mudrim rukovodstvom, izvojevali svoje neotuđivo pravo da slobodno i u bratskoj slozi odluče o svojoj nacionalnoj sudbini. Učinićemo sve da odluke našeg Drugog zasjedanja postanu moćan potstrek za još širu mobilizaciju svih snaga Bosne i Hercegovine za posljednje borbe radi uništenja fašističkog okupatora i izdajnika naše zemlje, kako bismo mogli što prije pristupiti stvaralačkom radu na obnovi naše ratom opustošene domovine.

Sanski Most, 30 juna 1944 god.

. Za Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine

Sekretar:
Hasan Brkić, s. r.

Pretsjednik:
Dr. Vojislav Kecmanović, s. r.

(Pečat)¹⁸⁾

Čitanje ovih telegrama Vijeće je propratilo sa burnim i oduševljenim poklicima: Živio AVNOJ! Živio Maršal Tito!

Zatim se čita pozdrav[ni telegram] Pretsjedništva AVNOJ-a [upućen ZAVNOBiH-u].¹⁹⁾

Žaleći što nam nije moguće prisustvovati Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, šaljemo Zasjedanju prvog narodnog predstavništva Bosne i Hercegovine naše najtoplije pozdrave, aa²⁰⁾ krvavog poprišta bratoubilačke

borbe među Srbima, Hrvatima i Muslimanima Bosne i Hercegovine. Svojom sviješću i junačkom borbom svih zbratimljenih naroda, pretvorena u jedno od najvažnijih ognjišta oslobodilačke borbe svih naših naroda, u toj borbi pripala je Bosni i Hercegovini časna uloga najglavnije spona izmetu svih zemalja Jugoslavije, bojišta naših najglavnijih bitaka, tla na kotne se naša Narodnooslobodilačka vojska razvila do svoje današnje moći, u kojoj su u Bihaću i Jajcu udareni temelji i D.F.J.²¹⁾

Želimo plod i rad Zavnbihu, kao prvom narodnom predstavništvu, vrhovnom organu narodne državne vlasti Bosne i Hercegovine, kao ravnopravnoj federativnoj državi u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije.

Zivila Demokratska Federativna Jugoslavija!

Zivila slobodna demokratska Bosna i Hercegovina!

Zivilo bratsko jedinstvo Srba, Hrvata i Muslimana!

Živio ZAVNOBiH prvo zakonodavno i izvršno predstavništvo slobodne Bosne i Hercegovine!

25. juni (1944)

Za Pretsjedništvo AVNOJ-a

Pretsjednik Ribar²²⁾

potpretsjednik Pijade²³⁾

Rus,²⁴⁾ Vujanović²⁵⁾

U uvodnoj riječi pretsjednik poziva Vijeće da ustajanjem i šutnjom od jedne minute oda poštu i sjeti se palih žrtava za slobodu jugoslovenskih naroda. (Vijećnici i svi prisutni na ovaj poziv ustaju i jednom minutom šutnje odaju počast žrtvama palim u narodno-oslobodilačkoj borbi)-

Pretsjednik daje riječ drugu Nikoli Rupčiću, izaslaniku ZAVNOH-a.

NIKOLA RUPČIĆ, predstavnik ZAVNOH-a.²⁶⁾ Drugovi vijećnici, pozdravljam ovo vaše istorijsko Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a, u ime ZAVNOH-a.

Nosim vam pozdrave i poruku slobodne i ujedinjene Hrvatske i čvrstu odluku naših naroda, da će u bratskoj zajednici i udruženi u borbu sa narodima Bosne i Hercegovine i svim ostalim narodima Jugoslavije nastaviti oslobodilačku borbu do pobjedonosnog kraja i izgradnje federativne demokratske Jugoslavije.

Pozdravljam vašu ponosnu zemlju, koja je dala bezbrojne žrtve fa opću stvar slobode i pobjede svih naroda Jugoslavije. Nikada u svojoj isotriji nije Hrvatska bila tako čvrsto povezana sa Bosnom i Hercegovinom kao u ovom domovinskom ratu. To nije čudo, jer imamo pred sobom istog neprijatelja i bez zajedničke borbe stigla bi nas ista sudbina. Veliki i plemeniti ciljevi oslobođenja od okupatora i domaćih izdajnika ujedini su naše narode u ovom svetom ratu. a mi smo došli do spoznaje, da sanjamo

ujedinjeni i složni možemo izgraditi novu svoju zajednicu, slobodnu i ravnopravnu demokratsku federativnu Jugoslaviju. Zajednička sudbina u porobljenoj domovini udružila je kroz herojsku borbu domovinskog rata narode Hrvatske [s] narodima Bosne i Hercegovine. Na istom putu nalazi se danas Bosna i Hercegovina sa demokratskom Hrvatskom, svjesne svojih silnih probuđenih snaga i nema toga više tko bi ih mogao na tom putu zaustaviti sve do potpune pobjede.

Drugovi vijećnici, oslobodilački ustanak zahvatio je čitavu Hrvatsku. Nema ni jednog kutka, gdje se ne bi vodila uporna i bespoštedna borba. Fronta i pozadina slile su se u jedno i čitava naša zemlja predstavlja jedan bojni logor prožet samo jednom mišlju: oružanim bratstvom pod vodstvom voljenog Tita naprijed – pobjedi.

Uzaludni su bili napori reakcionarnih klika u zemlji i inostranstvu, da spriječe ustanak u Hrvatskoj. Uzaludni su bili napori Dr. Mačeka da spriječi proces prilaznja pristaša HSS narodno-oslobodilačkoj vojsci. Pobjedila je politika borbe protiv okupatora, politika jedinstva, politika Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, politika koju je od prvih dana proklamirala i za njeno ostvarenje u život borila se Komunistička partija.

U borbi su se pored srpskog naroda, koji se masovno digao u čitavoj Hrvatskoj, okupile ogromne mase hrvatskog naroda. Pristaše HSS definitivno su likvidirale Mačekovu kliku i stvorile IOHSS²⁷⁾ kao jedino legitimno vodstvo HSS-a.

Srpski narod likvidirao je sve svoje stare stranke i vijećnici ZAVNOH-a organizirali su Srpski klub,²⁸⁾ kao političko predstavništvo Srba u Hrvatskoj. Stvorena je tako, drugovi, moćna JNOF,²⁹⁾ koja je obuhvatila sve rodoljube bez obzira na vjeru, narodnost i političku pripadnost.

O postignutom jedinstvu govore slavni korpusi naše junače vojske, u kojima se bore Srbi i Hrvati, a u prvom Korpusu bore se i dvije muslimanske brigade Cazinske Krajine.³⁰⁾ To je oličenje bratskog jedinstva naroda Hrvatske. Braća muslimani ne ostaju kod toga, oni hoće svoju diviziju, i oni će je stvoriti. O snazi naše vojske govori činjenica da je neprijateljska VII ofanziva na svim sektorima razbijena i da naše jedinice svugdje u Hrvatskoj drže inicijativu u svojim rukama. O položaju okupatorskih slugu ustaša govori činjenica, da X Korpus vodi borbe u okolici samog Zagreba. Slavne jedinice naše junačke oslobodilačke vojske izvršit će i posljednje naređenje Tita, sve dok se ne istjera mrski okupator i unište domaći izdajnici.

Kao kruna svih uspjeha došle su odluke III zasjedanja ZAVNOH-a,³¹⁾ kojima je Hrvatska prvi put u svojoj istoriji dobila narodno-demokratski sabor i na kojima su položeni temelji federalnoj državi Hrvatskoj. Time se već u toku borbe ostvaruju demokratska načela našeg narodnog ustanka. Na temelju načela samoodređenja naroda, priznanja suverenosti svakog naroda i pravne jednakosti stvara se i federalna jedinica Bosna i Hercegovina, u nizu federalnih jedinica, koje će se stvoriti u federativnoj demokratskoj Jugoslaviji.

Demokratsko federativno uređenje nije plod nikakvih pogađanja i trulih sporazuma za zelenim stolom, već su takvo uređenje izvojevali narodi Jugoslavije puškom u ruci, u domovinskom ratu, na bojnim poljima, krvlju najboljih narodnih sinova.

Ovako združeni pod vodstvom vođe naroda Jugoslavije Maršala Tita, mi ćemo izgraditi novu svoju zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda, koja će osigurati svakom narodu slobodan politički razvitak.

[Pretsjednik predlaže da se pređe na radni dio zasjedanja] i predlaže dnevni red Drugog zasjedanja Vijeća:³²⁾

- 1) Izbor Verifikacionog odbora,
- 2) Predlog Pretsjedništva ZAVNOBiH-a za primanje novih vijećnika u ZAVNOBiH,
- 3) Izvještaj Verifikacionog odbora,
- 4) Izbor pretsjedništva zasjedanja,
- 5) Predlog odluke o poslovniku za rad zasjedanja ZAVNOBiH-a,
- 6) Referat druga Đure Pucara: »Značaj odluka Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije za dalji razvoj narodno-oslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine«,
- 7) Referat druga Hasana Brkića: »Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije«,
- 8) Predlog odluke o odobrenju rada bosansko-hercegovačke delegacije na Drugom zasjedanju AVNOJ-a,
- 9) Predlog odluke o konstituisanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine u najviše zakonodavno i izvršno narodno ipretstavničko tijelo Federalne Bosne i Hercegovine,
- 10) Predlog Deklaracije ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine,
- 11) Predlog odluke o stvaranju Zakonodavnog odbora pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a,
- 12) Predlog odluke o ustrojstvu i radu narodno-oslobodilačkih odbora i narodno-oslobodilačkih skupština u Federalnoj Bosni i Hercegovini,
- 13) Predlog odluke o uspostavljanju Zemaljske komisije pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača,
- 14) Predlog Odluke o stvaranju Vjerske komisije pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a,
- 15) Predlog odluke o izborima za narodno-oslobodilačke odbore i narodno-oslobodilačke skupštine,
- 16) Referat druga Dušana Ivezića: »Privredni zadaci naših narodnih vlasti«,
- 17) Predlog odluke o raspisu narodnog zajma,
- 18) Referat pukovnika druga Dr. Vase Butozana: »O zdravstvenim problemima Bosne i Hercegovine u oslobodilačkom ratu«,
- 19) Referat druga prof.fesora] Ante Babića: »Rad narodno-oslobodilačkih vlasti na prosvjetnom polju«,

20) Izjava priznanja ZAVNOBiH-a NOV i PO Jugoslavije i Vrhovnom komandantu, maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu,

21) Odluka o odobrenju rada Pretsjedništva ZAVNOBiH-a,

22) Izbor Pretsjedništva ZAVNOBiH-a.

Vijeće jednoglasno usvaj-a ovaj dnevni red.

[Pretsjednik predlaže da se pređe na 1. tačku dnevnog reda: Izbor Verifikacionog odbora]

U Verifikacioni odbor, Vijeće jednoglasno izabire članove: 1) Salku Nazečića, 2) puk.fovnika] Dr. Vasu Butozana i 3) Bogomira Brajkovića, a za

Zapisničare: 1) Skendera Kulenovića i 2) Čedu Kapora.

Pretsjednik predlaže da Verifikacioni odbor podnese svoj izvještaj nakon prve pauze, s obzirom na to da mu je za obavljanje njegovog rada potrebno izvjesno vrijeme. Ovaj predlog Vijeće jednoglasno usvaja.

Pretsjednik predlaže da se mjesto tačke 3) dnevnog reda – Izvještaj Verifikacionog odbora – stavi na dnevni red tač.[ka] 20) – Predlog Pretsjedništva ZAVNOBiH-a za primanje novih vijećnika u ZAVNOBiH.³³⁾

Predlog se jednoglasno usvaja.

HASAN BRKIĆ čita Predlog Pretsjedništva ZAVNOBiH-a za primanje novih vijećnika u ZAVNOBiH.³⁴⁾ [Za nove vijećnike Pretsjedništvo je predložilo:]

1. dr Vladu Jokanovića, advokata iz Sarajeva,
2. dr Jakova Grgurića, advokata iz Livna,
3. ing. Čazima Ugljena, bivšeg direktora rudnika u Brezi,
4. Muratbega Zaimovića, industrijalca iz Tuzle,
5. Mladena Jeftića, zemljoradnika iz Gornjeg Crnjelova, srez Bijeljinski,
6. Olgu Marasović, diplomiranog pravnika iz Bijeljine,
7. Zehru Muidović, diplomiranog pravnika iz Sarajeva,
8. Soju Capić, seljanku iz Hašana, srez Bos.[anska] Krupa, pretsjednicu Oblasnog odbora AFŽ za B.[osansku] Krajinu,
9. Petra Sabljica iz Lijeve Polja, srez B.fosanska] Gradiška,
10. Muhidina Hamidovića, kadiju, iz Sanskog Mosta,
11. Petra Jarića, radnika iz Tiškovca, pretsjednika Sreskog NOO-a,
12. Florijana Sučića, iz Livna, pretsjednika Okružnog NOO-a,
13. Bracu Simunovića, diplomiranog pravnika iz Kreševa,
14. Safeta Filipovića, kapetana, iz Ključa,
15. Iliju Banjca, radnika iz Busija, srez Ključ,
16. Gojka Gajića, kapetana, iz Mrkonjić Grada,
17. Mahmuta Zulića, seljaka iz sela Todorova srez Cazin,
18. Haliia Sakanovića, majora, komandanta Unske grupe NOV,
19. Mustafu Hasića, seljaka, člana Sreskog NOO-a za Kotor Varoš,
- 20: Sulejmana Topića, hafiza, iz Velike Kladuše, člana Okružnog NOO-a,

21. Mihaila Pavlovića, pretsjednika NOO-a, Kotor Varoš,
22. Iliju Slavnića, kapetana, Gornji Koričani, Travnik,
23. Savu Vasića, radnika iz Teslića, člana Sreskog NOO-a Teslić.

Predlog se jednoglasno prima, poslije čega pretsjednik poziva novo-izabrane vijećnike da zauzmu svoja mjesta.

[Pretsjednik predlaže da se pređe na 3. tačku dnevnog reda: Izbor pretsjedništva zasjedanja]

Vijeće jednoglasno prihvata Predlog o izboru slijedećih članova u Pretsjedništvo zasjedanja i to: 1) Dr. Vojislava Kecmanovića, 2) Đuru Pucara, 3) Avdu Humu, 4) Dr. Jakova Grgurića, 5) Novaka Mastilovića, 6) puk.[ovnika] Sulejmana Filipovića, 7) pot.[pukovnika] Todora Vujasinovića, 8) Rodoljuba Colakovića, 9) Hasana Brkića, 10) Boška Hadžića i 11) Dušana Grka.

Pretsjednik predlaže [da se pređe na 5. tačku dnevnog reda: Predlog odluke o poslovniku za rad zasjedanja ZAVNOBiH-a]

HASAN BRKIĆ čita slijedeći Poslovnik za rad zasjedanja ZAVNOBiH-a:^{3*})

Clan 1

Pretsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine saziva Vijeće na redovno i vanredno zasjedanje.

Clan 2

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine sastaje se u redovno zasjedanje dva puta godišnje, u prvom i drugom polугоду.

Clan 3

Pretsjedništvo saziva Vijeće na vanredno zasjedanje po ukazanoj potrebi ili na predlog jedne četvrtine vijećnika Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Predlog za saziv Vijeća na vanredno zasjedanje koji je potekao od članova Vijeća mora biti pismeno obrazložen.

Clan 4

Pretsjedništvo objavljuje odluku o sazivu Vijeća najmanje 15 dana prije dana zasjedanja. Odluka sadržiava i dnevni red zasjedanja.

Pretsjedništvo donosi odluku o vanrednom zasjedanju Vijeća koje saziva na inicijativu jedne četvrtine članova Vijeća najkasnije 15 dana po primljenom predlogu.

Clan 5

Pretsjednik Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine otvara zasjedanje, a sjednicama zasjedanja rukovodi pretsjedništvo koje se bira na tom zasjedanju.

Clan 6

Radi verifikacije mandata vijećnika Vijeće bira Verifikacioni odbor koji je sastavljen od 5 članova. Odbor se sam konstituše i odlučuje

većinom glasova. Na osnovu izvještaja Verifikacionog odbora Vijeće odlučuje o priznanju mandata pojedinih vijećnika.

Mandat odbora traje za vrijeme zasjedanja na kojem je izabran.

Član 7

Na zasjedanju se biraju dva zapisničara koji vode zapisnik o cjelokupnom radu zasjedanja. Zapisnik potpisuju pretsjedavajući i zapisničari.

Clan 8

Pretsjedavajući predlaže dnevni red zasjedanja. Dnevni red prihvaća se u cjelosti ili se, po predlogu vijećnika, unose izmjene i dopune.

Clan 9

O svakoj tački dnevnog reda raspravlja se i odlučuje zasebno.

Clan 10

Vijećnici koji žele da uzmu učešća u raspravljanju javljaju se Pretsjedništvu prije početka diskusije, a riječ dobivaju onim redom kojim su se javili.

Pretsjedništvo može, u saglasnosti sa Vijećem, ograničiti vrijeme govora pojedinih vijećnika.

Clan 11

Vijeće je sposobno za rad ako je na zasjedanju prisutan natpolovični broj vijećnika.

Odluke se donose natpolovičnom većinom prisutnih vijećnika.

U slučaju podjednake podjele glasova, predlog o kome se odlučuje smatra se odbijenim.

[Clan 12

Vijećnici su dužni da učestvuju u radu zasjedanja, pridržavajući se odredaba Poslovnika.

Pretsjedništvo može opomenuti, a u saglasnosti sa Vijećem ukoriti ili privremeno isključiti sa zasjedanja, vijećnika koji se ne pridržava odredaba Poslovnika].³⁶⁾

Clan 13³⁷⁾

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine isključuje vijećnika iz Vijeća ako iz neopravdanih razloga izostaje sa zasjedanja ili se ogriješi o interese narodno-oslobodilačke borbe.

Član 14

Vijećnik ne može biti uhapšen niti stavljen pred sud bez saglasnosti Pretsjedništva Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, osim u slučaju izdaje.

Član 15

Vijeće u toku zasjedanja, odnosno Pretsjedništvo u vremenu između pojedinih zasjedanja, može primiti nove vijećnike u Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, sve dok ne budu raspisani opšti izbori za Vijeće.

Član 16

Odluke koje donosi na zasjedanju Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine potpisuju pretsjednik i sekretar Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine i objavljuju se ćirilicom i latinicom.

ćlan 17

Ova Odluka stupa na snagu odmah.

Sanski Most, 1 jula 1944 god.

Sekretar:
H. Brkić

Pretsjednik:

(Pećat)³⁸)

Naglašujući da je gornji Poslovník dat vijećnicima na proućavanje pravovremeno, pretsjednik poziva vijećnike na diskusiju po pitanju Poslovníka.

Pošto se za diskusiju ne javlja ni jedan vijećnik, pretsjednik stavlja Predlog Poslovníka na glasanje. Dizanjem ruku svi vijećnici usvajaju Predlog Poslovníka.

Pretsjednik konstatuje da je Poslovník jednoglasno prihvaćen.

[Pretsjedavajući predlaže da se pređe na 6. taćku dnevnog reda: Lieferat Đure Pucara – Starog].

BURO PUCAR ćita svoj referat: Znaćaj odluka Drugog zasjedanja Antifašistićkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije za dalji razvoj narodno-oslobodilaćkog pokreta Bosne i Hercegovine.³⁹)

Drugovi i drugarice,

Drugo zasjedanje AVNOJ-a održano je koncem mjeseca novembra 1943. godine. Nekoliko dana prije, održano je i Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašistićkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Drugo zasjedanje AVNOJ-a sa svojim odlukama oznaćava ćitavu prekretnicu u procesu oslobodilaćke borbe našega naroda. Tu je narodno-oslobodilaćka borba ućinila jedan prelaz i odredila, pored osnovnog ćilja naše borbe: oslobođenje Jugoslavije, i program našeg budućeg državno uređenja. Naši narodi su pošli goloruki u borbu, predvoćeni tada jedino demokratskom snagom u zemlji, Komunistićkom partijom, oko koje su se okupili demokratski i patriotski elementi. Znaćuji da je naša oslobodilaćka borba pravedna stvar, vjera u pobjedu naših naroda bila je nepokolebljiva. Stoga nije ni ćudo, što se narodno-oslobodilaćka borba razgarala sve više i što je naš pokret poslije svake neprijateljske ofanzive izlazio sve jaći i jaći. Ni trenutni uspjesi hitlerovske koalicioje u Rusiji, kada su fašistićke snage došle ćak do Staljingrada, ili u Africi blizu Aleksandrije, kad je Evropu gazila ćizma fašistićke zvijeri, a glas slobode živio u podzemlju, nisu pokolebali vjeru naših naroda u pobjedu, i za nas nije ništa neobićno što se borba naroda Jugoslavije, u srcu hitlerovske tvrđave,

stalno rasplamsavala. U svijesti naših naroda bila je živa uspomena na 27 mart — dan smotre visoko demokratske i nacionalne svijesti naših naroda, i 6 april — dan skidanja maski sa lica svih lažnih patriota i demokrata. Mi smo imali svoje čvrsto demokratsko rukovodstvo, a sam narod duboku vjeru u opravdanost svoje borbe. Te dvije osnovne činjenice održale su naše narode u najtežim časovima.

Šta je omogućilo Drugo zasjedanje AVNOJ-a:

Prvo, ogromno učešće narodnih masa u oslobodilačkom ratu. Ustanak je zahvatio sve dijelove Jugoslavije. Od Devđelije do Triglava pucale su puške osvetnice. Naročito se ustanak rasplamsao poslije kapitulacije Italije. Mi smo s našom slavnom Narodno-oslobodilačkom vojskom, koja je zadala krupne udarce okupatoru i domaćim neprijateljima, oslobodili veliku teritoriju. Na kostima naših najboljih sinova i kćeri, ne žaleći u borbi svoju krv i prezirući smrt, mi smo gradili našu narodnu demokratsku vlast.

Drugo, izbjegličke vlade s kojima se solidarisa i monarhija, ogrezle su u dubokom blatu izdajstva. Narod se na svom vlastitom iskustvu uvjerio o njihovom izdajstvu i saradnji sa okupatorom. Svako dalje ostajanje na rukovodećem mjestu naše državne uprave takvih ljudi, koji su se urotili sa Nijemcima i Talijanima protiv vlastitog naroda, nije bilo ni u interesu naših naroda niti u interesu Saveznika, kao ni demokratskih snaga u svijetu. Istina o narodno-oslobodilačkoj borbi prošla je kroz tri faze. Prvo, našu borbu pred vanjskim svijetom, zahvaljujući vezi i mogućnostima koje su stajale vladi na raspoloženju u inostranstvu, prikazivali su kao djelo ministra Draže Mihailovića. Drugo, o nama se jedno vrijeme ćutalo i stvaralo mišljenje kao o nekim sitnim grupicama, i treće, poslije razbijanja Dražinih bandi u Hercegovini i Crnoj Gori, a naročito u vrijeme i poslije pete ofanzive, u inostranstvu je prodrla istina o snazi i borbenoj sposobnosti Narodno-oslobodilačke vojske. Krug naših prijatelja od tada je počeo da raste kod slobodoljubivog vanjskog svijeta. Tako su se te emigrantske klike svojom izdajničkom saradnjom sa okupatorom vaskrinkale kao antinacionalne i izdajničke. Uklanjanje vlade sa mjesta zakonite vlade Jugoslavije bilo je nužno i praktično moguće. Saradnja izbjegličke vlade sa okupatorom bila je nama očigledna još 1941 godine, kada je Draža u početku ustanka napao partizane u Srbiji uz pomoć Nedića i Nijemaca, ali istina o saradnji sa okupatorom nije bila prodrla u široke narodne slojeve kao i u inostranstvo. I tek nakon dvije godine teške i krvave borbe, razvitkom političke svijesti širokih narodnih slojeva, koji su se širom zemlje uvjeravali o izdajstvu Draže i izbjegličkih vladinih krugova, kao i raskrinkavanjem tih izdajničkih krugova pred vanjskim svijetom, naši su narodi mogli da donesu odluku o nepriznavanju emigrantske vlade, i odluku o zabrani kralju Petru II da uđe u zemlju dok narod ne odluči poslije rata o definitivnom obliku svoje državne uprave. To su sve događaji koji su se razvijali kod nas i koji su stvorili uslove da se održi Drugo zasjedanje AVNOJ-a.

Odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, narodi Jugoslavije su otstranili nepovratno sa vlasti staro i skršili sve ostatke reakcionarnih klika

– velikosrpskih hegemonista i reakcionarnih separatista. Time su stvoreni opštepolutički, materijalni i moralni uslovi da demokratske snage, preko svojih pretstavnika, preuzmu vlast u svoje ruke. Više od dvadeset godina narod u Jugoslaviji nije imao vlast u svojim rukama, tu je vlast on izvojevao u borbi i on će je sa svojom vojskom ako ustreba znati i oružjem do kraja odbraniti.

Tim odlukama narodi Jugoslavije su stekli pravo da organizuju svoju zemlju na federalnom principu. A pravo na federalno uređenje oni su stekli još u toku borbe, a na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, oni su to i ozakonili. Obezbijedivši za vrijeme borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika pravo na samoodređenje, uključujući pravo na otcjepljenje ili ujedinjenje sa drugim narodima, naši su narodi postavili svoje međusobne odnose na bazu potpune ravnopravnosti – i stvarajući svoju nacionalnu državnost počeli iskivati svoju novu jugoslovensku državnost.

Tim odlukama definitivno su ozakonjeni osnovni organi narodne vlasti, narodno-oslobodilački odbori, koji su se počeli razvijati od početka narodno-oslobodilačke borbe. Stvoreni su svi uslovi, da ti odbori dograde narodnu demokratsku vlast sa svojim vrhovnim organima. Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, koje je prije Drugog zasjedanja bilo opštestpartijno tijelo, poslije tog zasjedanja pretvoreno je u najviši zakonodavni i izvršni organ; stvoren je i vrhovni naredbodavni i upravni organ naroda Jugoslavije na čelu sa maršalom Jugoslavije drugom Titocnc – Nacionalni komitet – prva narodna vlada Jugoslavije. Prema tome i stvoreni su svi uslovi da se i opštepolutička pretstavnštva – antifašistička vijeća narodnog oslobođenja pojedinih zemalja, iz opštestpartijnih tijela pretvore u zakonodavna i izvršna tijela, koja će biti nosioci, ne samo suverenosti pojedinih naroda, nego će istovremeno biti i graditelji državnosti tih naroda. To su osnovne karakteristike promjena koje su nastale poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Odjek tih odluka u inostranstvu i u zemlji bio je ogroman. Krug naših prijatelja postao je veći. Baza kairske vlade^{39"13)} svela se samo na grupu najreakcionarnijih ljudi. Nju su počeli napuštati i njeni najbliži saradnici. Ostavka: Božidara Simića, ⁴⁰⁾ Miodraga Lozića,⁴¹⁾ Cankara,⁴²⁾ prilazak oficira i vojnika iz kraljeve garde Narodno-oslobodilačkoj vojsci, kao i stvaranje narodno-oslobodilačkih odbora među jugoslovenskim krugovima u Londonu, Vašingtonu i Rimu, sve je to skupa pokazivalo, da je izdvajanjem demokratskih i patriotskih elemenata u izbjegličkim krugovima u inostranstvu, svelo vladine krugove na grupu protunacionalnih i reakcionarnih tipova, koji su nepomirljivo stajali na stanovištu borbe protiv narodno-oslobodilačkog pokreta. Našem pokretu počeli su se približavati i bivši ugledni političari i oficiri iz emigrantskih krugova.

Vfelika] Britanija kao i američka vlada uvidjevši kakvu moralnu i borbenu snagu pretstavlja naša Narodno-oslobodilačka vojska na čijem je čelu stajao genijalni vojskovođa i strateg maršal Tito, priznali su je kao aio savezničke vojske i od tada je pomoć našoj vojsci bivala svakim danom veća. Sam gospodin premijer mibistar Čerčil u svojim govorima toliko je puta naglasio prijateljski i saveznički stav V. Britanije prema

našem narodno-oslobodilačkom pokretu. Iako još nije priznat naš Nacionalni komitet od strane Saveznika, ipak je stav Saveznika prema (našem pokretu u mnogom doprineo odvajanju patriotskih elemenata ispod uticaja izdajničke izbegličke vlade kako u zemlji tako i u inostranstvu. Nedavnim padom Purićeve vlade⁴³) srušeni su sa vlasti i posljednji pretstavnici velikosrpskih političara. Nova vlada Subašića,⁴⁴) svojim stavom prema narodno-oslobodilačkom pokretu, znači veliki korak napred ka učvršćivanju međunarodnih pozicija nove federativne Jugoslavije. Ona znači krupan udarac velikosrpskoj hegemonističkoj 'politici, koja je i u inostranstvu, u zvaničnim krugovima, izgubila svaku podršku. Dolazak Subašića na pretsjedničko mjesto izbegličke vlade u Kairu znači, da su se emigrantski krugovi proejedili i da su na površini ostali samo oni ljudi koji ni od ranije nisu imali Ineprija'teljski stav prema našem pokretu. To je prva emigrantska vlada »koja je priznala naš pokret kao stvarnu vojničku i političku snagu Ina koju se mora računati. Vlada Subašića pokazuje najjasnije koliki ugled i kakve pozicije uživa naš narodni pokret u inostranstvu, ali istovremeno odražava i kraj jedne mračne politike koja je vladala Jugoslavijom više od dvadeset godina. Kako vidite, drugovi i drugarice, ugled naše zemlje je porastao¹. Naša vojska bori se tri godine protiv nadmoćnih okupatorskih snaga. Ona je svojom borbom mnogo doprinjela pobjedama Saveznika. Zato je i autoritet naše zemlje u očima inostranstva postao velik. Taj će autoritet rasti još više i njegovo učvršćenje zavisi u prvom redu od nas samih, zavisi od toga koliko ćemo učvrstiti našu narodnu vlast, stvoriti još širu bazu našem pokretu i privući još i one mase koje se kolebaju; dn zavisi od našeg pravilnog odnosa prema Saveznicima, kao i od razvitka vojno-političke situacije u svijetu. I ovaj naš sastanak biće značajniji, ukoliko njegovi rezultati budu plodniji i ukoliko vi, brže i uspješnije sprovedete odluke našeg zasjedanja kada se vratite u svoja mjesta. Radeći tako vi ćete doprinijeti da još više poraste autoritet naše zemlje. I tako ćemo biti bliže ostvarenju svih odluka AVNOJ-a

Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a imale su uticaja i na balkanske narode. Demokratska federativna Jugoslavija pokazuje put balkanskim narodima kako da zbacе svoje profašističke vlade i na koji način da stvore svoje demokratsko vodstvo koje bi imalo snage ođ rukovođenju narodno-oslobodilačkom borbom svoga naroda i koje bi bilo u stanju da uzme vlast u svoje ruke.

A kakav je odjek tih odluka bio u našoj zemlji. Kod onih koji se bore učvrstilo se uvjerenje da trogdiđnja neravna borba neće biti uzaludna; [a] kod naroda Jugoslavije da će biti ravnopravni i u federativnoj Jugoslaviji imati sve uslove za izgradnju svoje nacionalne državnosti. Sain o ravnopravnosti i demokratiji, kroz oružanu borbui i žrtve najboljih naših sinova, postao je realnost. Odluke su unijele još veći borbeni polet među narode i okupile oko narodnonoslobodilačkog pokreta još šire narodne mase. Odluke su otvorile i jednu novu svijetlu stranicu u istoriji Bosne i Hercegovine. Bodna i Hercegovina postala je ravnopravna federalna jedinica. Promjene koje su nastale njenim novostrovenim položajem imale

su velikog odjeka u narodu. Dalekosežnost tih promjena mnogi još nisu mogli sagledati, niti mogu dovoljno uočiti sve one nove momente koji su se pojaviti u svijesti svakog našeg čovjeka. Ali je do danas bilo toliko promjena koje su svakom Čovjeku uočljive. Nastalo je komešeliije među neprijateljima koji su počeli da shvataju ogromne posljedice takvih promjena, kako u narodu tako i u svijetu. Oni su se brzo počeli da grupišu i ujedinjuju, misleći da će time moći uništiti onu ogromnu snagu koju su odluke dale Inašoj borbi. Dok su oni stvarali zajednički blok, narod je uočavao duboko demokratski karakter naše borbe i prilazio narodno-oslobodilačkom pokretu. Neosporno je, da je na prilazak cazinskih Muslimana narodno-oslobodilačkom pokretu, pored ostalih momenata uticao kao važsl.i momenat i odluka o budućem položaju Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji. Oni su formirali svoju diviziju koja je ušla u sastav Narodno-oslobodilačke vojske. To je bila vidna manifestacija masovnog prilaska Muslimana našem pokretu. Među hrvatskim narodom, iako nije bilo vidnog priliva u naše redove, ali je ipak unutar njegovih redova nastao proces orijentacije prema našem pokretu. Po gradovima počeo se stvarati krug naših prijatelja među uglednijim građanima. Oni su organizovali grupe pristalica narodno-oslobodilačkog pokreta i počeli raditi za Iijega. Tako su paralisane mnoge kombinacije reakcije i neprijatelja da preko tih uglednih ljudi sačuvaju svoje pozicije. Narodno-oslobodilački odbori, postavši stvarni nosioci narodne vlasti, stvorili su jači autoritet u očima naroda. Narod se počeo preko svojih pretstavniika da brine oko izgradnje državne vlasti i da toj vlasti 'ukazuje veću pomoć. Osjetio se priliv u Narodno-oslobodilačku vojsku, a uz pokret su počele da se zbijaju još šire narodne mase. To su uopšte političke promjene koje su nastale u narodu i čije će posljedice bivati svakim danom vidnije.

Dok je tako rastao novi polet ustanka, reakcija je tražila izlaz u ujedinjavanju svojih snaga. Ujedinili su se reakcionari raznih dlaka: Draža, Nedić, Pavelić, Rupnik i njihovi sitni pomagači i svi su pojedinačno ili zajednički vapili za pomoć okupatora. Koliko je ideja federativne i demokratske Jugoslavije bila prihvaćena od naroda najbolje se vidi po stavu Draže Mihailovića, koji je odmah poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a skrpio neki svoj nazovi kongres⁴⁵⁾ na kome su hekoliko bijednika proglasili svojim političkim principom princip federativnog uređenja Jugoslavije. Ne ulazeći u to da je smisao njihove federacije bila u osnovi. nedemokratska, jer njima na tom »kongresu« nije ni na pamet palo da proglase ravnopravnost naroda Jugoslavije, ali on pokazuje u kakav su čor-sokak u samoj zemlji upali reakcionari velikosrpski elementi.

Ugled koji je počela da uživa naša zemlja u inostranstvu nije postignut jedino našom borbom, nego je taj ugled stečen i samom međunarodnom vojno-političkom situacijom koja je postala jačanjem antihitlerovske 'koalicije na čelu sa Sovjetskim Savezom, Velikom Britanijom i Amerikom i položajem Jugoslavije u toj koaliciji. Poznata je stvar, da je pobjedama Crvene armije nad hitlerovskom vojskom, naročito slomom te vojske pred Staljinogradom, jačao ugled Sovjetskog Saveza. To je dovelo do učvršćenja antihitlerovske koalicije jer je snaga Crvene armije, koju

je ona pokazala u borbama nad hitlerovskim osvajačem, istovremeno razbila i nade reakcije u svijetu da će Sovjetski Savez pokleknuti pred fašističkom vojskom. U savezničkim zemljama od tada je sve više jačala dna struja, koja je savez sa Rusijom smatrala jednim od glavnih uslova pobjede nad hitlerovskom Njemačkom. Sovjetski Savez se ispoljio pred čitavim svijetom kao moćan vojno-politički faktor na koga se moralo računati. Taj momenat je još jače zbližio saveznike sa Sovjetskim Savezom i ha kraju doveo do poznatih konferencija u Moskvi⁴⁶⁾ i Teheranu.⁴⁷⁾ Otada su u savezničkim zemljama sve više dolazili do izražaja demokratski elementi t zahvaljujući čvrstini antihitlerovske koalicije, pomoć demokratskih elemenata našoj borbi u savezničkim zemljama bila je svakim danom sve veća. Veliku podršku našoj borbi ukazao je Sovjetski Savez time što je iprvi odbacio kairsku vladu i njenog Dražu Mihailovića i obustavio sva'ku političku pomoć izbjegličkoj vladi (slučaj sa odbijanjem predloga Purićeve vlade o paktu prijateljstva i uzajamne pomoći).

U takvim međunarodnim odnosima nastale su istorijske odluke AVNOJ-a koje su podigle ugled naše zemlje u svijetu, podigle našu zemlju na tu visinu na kojoj ona nikada ranije Inije bila. Dok je ona ranije bila zemlja čiju su nacionalnu čast i ponos uprljali domaći reakcioneri bacajući je u blato ovisnosti od raznih profašističkih i fašističkih inostranih krugova, federativna i demokratska Jugoslavija, svojom herojskom narodno-oslobodilačkom borbom, danas je dobila vidno mjesto u anti-hitlerovskoj koaliciji, takvo mjesto koje nema ni jedna mala zemlja u svijetu. Svima vama je poznato, drugovi i drugarice, da je antihitlerovska koalicija postala od Teherana još čvršća i jača i da su među Saveznicima odnosi postali u pravom smislu riječi savezlički. Hitlerovački fašizam je računao na sukobe među Saveznicima koje bi on iskoristio za zaključenje separatnog mira. Ali se u tom grdno prevario. Vi ste danas očevidci zajedničkih akcija Saveznika i sa istoka i sa zapada i sa juga. Čvrsti saveznički odnosi uljevaju i nama nadu da će Saveznici kao dosada i otsada poštovati demokratsku volju naš'h naroda i da će prizliati sve tekovine naše narodno-oslobodilačke borbe.

• Promjene koje su pe stvorile odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a postavile su i pred ZAVNOBiH nove zadatke. Ranije je ZAVNOBiH bio opštepolutičko pretstavhištvo i vodstvo* narodno-oslobodilačkog pokreta Bosne i Hercegovine. Poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, na kome je zaključeno da se Jugoslavija organizuje na demokratskom federativnom principu, ZAVNOBiH hužno mora da promijeni svoju raniju funkciju, jer je na osnovu prava samoodređenja i voljom naših naroda, Bosna i Hercegovina ipostala federalna jedinica. Narodi Bosne i Hercegovine ušli su dobrovoljno, svojom vlastitom voljom s narodom Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije i Crne Gore u federativnu jugoslavensku državhu zajednicu.-Stvorena su, opšte državna pretstavnička tijela Ahtifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije kao zakonodavni i izvršni organ i Nacionalni komitet na čelu sa vođom naših haroda maršalom Titom kao naredbodavni i izvršni organ. Iz tih dubokih promjena koje su nastale drugim zasjedanjem AVNOJ-a – a te promjene se sastoje u tome što

naši narodi danas stvaraju svoju državnu zajednicu – položaj i funkcija ZAVNOBiH-a određena je novim položajem koji je nastao u Jugoslaviji. Mi smo se danas radi toga i sastali da donesemo, pored drugih važnih odluka, i odluku o pretvaranju ZAVNOBiH-a iz opštepolutičkog predstavništva u državno predstavništvo federalne Bosne i Hercegovine. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine treba danas da se pretvori, od opštepolutičkog predstavništva u državni organ, treba da se pretvori u parlamenat, u najvišu zakonodavnu i izvršnu vlast Bosne i Hercegovine. Prema tome naši narodno-oslobodilački odbori kao organi ZAVNOBiH-a postaću organi državne vlasti i kao takvi nosioci bosansko-hercegovačke državnosti. Ovo je, drugovi i drugarice, najsvježaniji dan, najveći praznik našeg naroda. Prvi put u istoriji Bosne i Hercegovine, kroz krv i nebrojene žrtve, kroz patnje, rađa se sunce, krvlju stečene mlade bosansko-hercegovačke federalne jedinice.

Narodi Bosne i Hercegovine težili su i od ranije za slobodom i demokratijom. Ove težnje nisu mogle biti ostvarene u bivšoj Jugoslaviji u kojoj je Bosna i Hercegovina bila polukolonijalna, i kao takva, ugnjetavana od velikosrpskih režima i ostalih reakcionara. Ali u taeravnoj i herojskoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajica, u zajednici sa ostalim narodima Jugoslavije, naš narod je stekao i osigurao sebi pravo na samoodređenje. Na OEHIOVU tog prava, proisteklog iz vatre oružane borbe i demokratske volje naših naroda, danas mi stvaramo državnu zajednicu federativnu Jugoslaviju u kojoj se izgrađuje federalna Bosna i Hercegovina.

Ideja bosansko-hercegovačke državnosti je mlada. Ona je nikla u toku ustanka. Mi smo imali u našoj istoriji državu bosanskih banova. Ali to nije bila narodna država, nego država feudalne gospode u kojoj je kmetska raja kulačila za šačicu bosanskih velmoža. U svojoj teškoj istoriji Bosna i Hercegovina je bila najviše tuđa ropkinja. Bila je rob i Mađara i Turaka i Austrijanaca, a kasnije i velikosrpske gospode i domaćih reakcionarnih ljudi.

Ranije oslobodilačka borba srpskog naroda u Bosni i Hercegovini protiv okupatora uvijek je imala za cilj ujedinjenje sa slobodnim srpskim narodom u Srbiji, koji je imao tu sreću da dođe do slobode još početkom dvadesetog vijeka. U svojoj borbi srpski narod uvijek je tražio oslonac na srpski narod u Srbiji. Nikada se njegova borba nije mogla osloniti na pomoć njegove braće u Bosni, koja su, svojim privilegovanim socijalnim i ekonomskim položajem, kao što su bili Muslimani ili specijalnom politikom okupatora prema Hrvatima, stajali po strani te borbe. Hrvatski narod svoje nacionalno oslobođenje uvijek je očekivao od hrvatskog naroda u Hrvatskoj. Može se slobodno reći da su sva tri naroda u Bosni ¹ **Hercegovini** vodili skoro uvijek samostalno svoju političku borbu, a politikom okupatora, koji je vjekovima sjed,k> na grbači naroda, ta borba nikad nije bila opštebosansko-hercegovačka, nikad ona nije mogla dobiti potporu i solidarnost svih naroda unutar Bosne i Hercegovine, nego se solidarnost temeljila kod srpskog naroda sa srpskim narodom u Srbiji, kod hrvatskog sa hrvatskim narodom u Hrvatskoj, a Muslimani su se oslanjali čas na Tursku čas na Austriju. Suština takvog stava Muslimana

ležala je u odlučnom cilju da se zadrži privilegovan socijalno-ekonomski položaj. Zato je okupatoru i bdio lako vladati Bosnom i Hercegovinom; zato su velikosrpska reakcija i domaći izdajnici mogli uspješno da pljačkaju njene narode i drže ih u neznanju. Bosna i Hercegovina, iako je bila polukolonija u vrijeme bivše Jugoslavije, i od tog položaja hjeni narodi podjednako trpjeli, nikada nije stvorila čvrstu solidarnost i jedinstvo naroda u borbi za slobodom i boljim životom. Zato je uticaj reakcije na široke mase bio vrlo jak. U tragičnoj sudbilii naših naroda poslije sloma stare Jugoslavije, dah nesolidarnosti, neprijateljstva i šovinističke mržnje došli su najvidnije do izražaja. Okupator je uspio da nesolidarnu braću gurne u bratoubilački rat. Uticaj velikosrpske reakcije iz Srbije, reakcionarnih separatista iz Hrvatske, u danima borbe i buna još više je razjedinio i ipocjepao narod. Prvi put u teškoj istoriji Bosne i Hercegovine, u danima narodno-oslobodilačkog rata, narod je progledao svojim očima, – i svojim vlastitim snagama, stresao mračnu prošlost koja je kao mora pritiskivala njegovu dušu. Kroz borbeno jedinstvo, u otporu prema okupatoru, iskivao je i borbeno bratstvo. Sticajem istorijskih i političkih okolnosti, srpski narod koji je bio najviše ugrožen, našao je u sebi toliko životne snage, da povede borbu protiv neprijatelja. Predvođen demokratskim snagama, on je razvio demokratski duh u svojoj borbi, zato je i mogao da unese ideju bratstva među narode Bosne i Hercegovine. Njemu pripada ta čast i slava što je ideju bratstva unio i među Muslimane i među Hrvate.

Veći dio Muslimana uvidio je i na svom vlastitom iskustvu da su ga velikosrpski šovinisti htjeli da unište i da su ga od tog uništenja spasile borbene demokratske snage srpskog naroda. Jedan veliki dio hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, iako je ostao još do danas pasivan, počeo je da uviđa potrebu zajedbičke borbe sa srpskim narodom i Muslimanima da bi se oslobodio od okupatora i njegovih slugu ustaša i četnika.

Prvi put u isto-riji Bosne i Hercegovine danas se počela stvarati solidarnost Srba, Hrvata i Muslimana unutar bje samo na osnovu čvrstog shvatanja da se samo zajedničkim snagama u oružanom borbenom bratstvu, Bosna i Hercegovina može osloboditi, i kao takva, može uništiti sve reakcionarne snage koje su od nje stvarale zemlju međusobnog neprijateljstva i mržnje. Da se ne bi u Bosni i Hercegovini povratilo staro stanje i da bi se za svagda uništile reakcionarne snage koje su bosile šovinističku mržnju i neprijateljstvo, narodi Bosne i Hercegovine, koji su pokazali svojom borbom da su sposobni da izgrađuju svoju zemlju, i da ih je borba podigla na veću moralnu i političku visinu, preko svojih pretstavnika na prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a donijeli su odluku da Bosna i Hercegovina bude ravnopravna jedinica u federativnoj Jugoslaviji, a s tom su se odlukom složili, preko svojih pretstavnika svi harodi Jugoslavije: Takvim položajem u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji Bosna i Hercegovina je potpomogla rješavanju srpsko-hrvatskih odnosa, jednom od najvažnijih unutarnjih pitanja u Jugoslaviji, jer od rješenja baš tog pitanja zavisilo je rješenje odnosa naroda Jugoslavije. Takvo rješenje pitanja Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u novoj Jugo-

slaviji ima svoju realnu osnovu u nacionalnom sastavu njenoga stanovništva koje živi međusobno izmještno. Srpski narod u ravnopravnoj Bosni i Hercegovini imaće isto ono što će imati srpski narod u federalnoj Srbiji. Sudjelujući sa srpskim narodom i Muslimanima hrvatski će narod imati ista prava i sve uslove razvitka kao i hrvatski narod u federalnoj Hrvatskoj. U takvim uslovima Muslimani će biti potpuno ravnopravni i imati sva prava kao i srpski i hrvatski narod. Federalna Bosna i Hercegovina omogućiće svim njenim narodima da u punoj demokratiji razvijaju svoju nacionalnu kulturu i materijalno blagostanje. Uslov da bi Bo'sna i Hercegovina mogla da se razvije kao federalna jedinica jeste dalje učvršćenje bratstva i jedinstva među njenim narodima. Kako je ideja državnosti vrlo mlada u Bosni i Hercegovini, ona je istorijskom nužnošću, ona je voljom svih naroda Jugoslavije, kao i naroda Bosne i Hercegovine, koji uređuju svoju domovinu na federativnom principu, postala osnova za budući slobodan i pun razvitak naših naroda. Zato je dužnost svih nas da kod naroda razvijamo tu ideju državnosti, ideju federalne Bosne i Hercegovine. Mi to dosada nismo u dovoljnoj mjeri radili. Još ima uvijek velik dio našeg haroda top to nije jasno i koji dovoljno ne shvata šta znači federacija za njegov dalji razvitak. Mnogi nisu svjesni da je to velika pobjeda za budući naš razvitak i da su tom pobjedom krunisani svi naši naponi i žrtve koje smo dali u ovoj teškoj borbi. Donekle je razumljivo da izvjesni dijelovi našeg naroda dovoljno ne shvataju taj novi položaj Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice. Razlog tom možemo naći u slijedeće dvije osnovne činjenice: prva je. što dosada naši harodi nisu imali nikakvu istorijsku tradiciju u borbi za takvo uređenje Bosne i Hercegovine, a drugo je, neučestvovanje u harodno-oslobodilačkom pokretu jednog dijela Muslimana i velikog dijela Hrvata, i takvo stanje nije stvorilo uslove da se u punoj mjeri razvija solidarnost i bratstvo srpskog naroda sa Muslimanima i Hrvatima. Stoga je potrebno u ovim uslovima izgradnje naše državne zajednice — nove Jugoslavije, kao i izgradnje svih federalnih jedinica, koje imaju tradiciju u borbi za ravnopravnost i samostalnost, na pragu kćtačnih pobjeda nad fašizmom, da više uložimo truda, da unesemo više poleta u našem radu da bi izgradili što brže našu državnost, bosansko-hercegovačkus državnost i oko nje okupili sve narode Bosne i Hercegovine.

Pretvaranjem ZAVNOBIH-a u zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo, u naš državni organ, uloga ZAVNOBiH-a se izmijenila kao pretstavnika narodno-oslobodilačkog pokreta. Iako je on do danas zadržao svoju funkciju političkog pretstavnika naroda Bosne i Hercegovine, preuzimanjem druge osnovne funkcije, državne funkcije, lnužno< se nameće potreba za stvaranjem, i organizacionim učvršćenjem jednog opšternarodnog političkog pokreta kao i njegovog izvršnog organa. Ranije je naš narodno-oslobodilački pokret bio politički i oružani pokret naših naroda. Sada je narodno-oslobodilački pokret postao i čvrst temelj izgradnje nove državne zajednice, a najjače i najmasovnije organizacije narodtao-oslobodilačkog pokreta, narodno-oslobodilački odbori, nosioci bosansko-hercegovačke državnosti.

Vi znate, drugovi i drugarice, da je pokretač otpora protiv okupatora bila od početka Komunistička partija Jugoslavije. Ona je radi toga i postala glavno uporište i glavna ujedinjujuća snaga svih patriotskih elemenata u borbi protiv okupatora. Na najširoj platformi, koju je mogao da prihvati svaki rodoljub, a njen se program sastojao samo u jednom: oružana borba protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, Komunistička partija je okupila sve patriotske snage. Kod nas u Bosni i Hercegovini ni jedna grupa iz bivših građanskih partija nije stupila u narodno-oslobodilački front koji je stvarala pod rukovodstvom komunističke partije. Ali je zato bilo mnogo poštenih rodoljuba iz bivših građanskih partija kao i vanpartijskih uglednih ljudi koji su iskreno stupili u borbu za slobodu i odbranu časti svoga naroda. Idejno je narodno-oslobodilački pokret obuhvatio široke slojeve naroda ali organizaciono on je dosta slabo stajao. Kroz dugo vrijeme, sve do stvaranja ZAVNOBiH-a, nije postojalo zemaljsko opštenarodno rukovodstvo narodno-oslobodilačkim pokretom u Bosni i Hercegovini. Stvarana su niža rukovodstva u pojedinim oblastima ili okruzima. Nedostatak jednog čvrstog i opštenarodnog rukovodstva nije dao našem narodno-oslobodilačkom pokretu onaj razmah i širinu koju je on morao da ima. Još u Bosni i Hercegovini veliki dio Hrvata i dobar dio Muslimana nisu aktivizirani u narodno-oslobodilačkom pokretu. Mi moramo preinači način i organizacione forme da te mase vezemo za našu borbu. Mi smo u Bosni i Hercegovini uspjeli da postignemo krupne pobjede, koje su u ostalom postignute i u cijeloj Jugoslaviji, da smo kroz narodno-oslobodilačku borbu izmijenili čitav odnos političkih snaga. Ralajje su seljačke mase, neke svjesno a neke nesvjesno, bile okupljene oko nazadnih političkih snaga, A one su danas u svojoj većini duboko prožete slobodarstvom i demokratskim idejama i ujedinjene oko rukovodstva koje sastavljaju narodne i slobodoljubive snage. Naročito je u Bosni i Hercegovini bio jak uticaj nazadnih i reakcionarnih snaga. Ali kroz borbu i veliko političko iskustvo, koje su mase u toku tri godine dana rata stekle, izmijenio se duhovni lik našeg čovjeka. To je jedan od temelja s koga se pošlo kada se postavilo' pitanje budućeg položaja Bosne i Hercegovine. Postavilo se pitanje da li je narod Bosne i Hercegovine uspio da se digne na tu moralno političku visinu da sam svojim vlastitim snagama izgrađuje svoju užu domovinu. Borba naroda kroz tri godine dala je jasno odgovor na tako postavljeno pitanje. Takav odnos političkih snaga u našoj zemlji, kao i u našoj užoj domovini Bosni i Hercegovini, daje našoj vjeri u pobjedu demokratije još jaču snagu i stvara čvrsto uvjerenje da su reakcionarne i protivnarodne snage doživjele svoj krah. Ali to nas još više tjera da našem pokretu proširimo bazu i okupimo oko narodno-oslobodilačkog pokreta i one snage koje se još drže pasivno ili se još kolebaju. Položaj federativne Jugoslavije u svijetu naročito je u posljednje vrijeme učvršćen i njen će ugled svakim danom rasti. Već: sad je otpočelo diferenciranje u redovima Draže Mihailovića. Sve one mase koje su bile nedovoljno svjesne izdajničke uloge Draže Mihailovića naći će se na koncu u našim redovima, kao i sve one koje su stajale pod izvjesnim uticajem drugih reakcionarnih snaga u zemljama Jugos-

slavije. Zato se i iz tih razloga nameće nužna potreba za formiranjem narodno-oslobodilačke fronte Bosne i Hercegovine kao (političkog pokreta, nužno se nameće da se odmah tom pokretu daju određene i čvrste organizacione forme kao i jedno istinsko, čvrsto, demokratsko i opštenarodno rukovodstvo koje će obezbijediti i ubuduće pravo naroda da sam na demokratski način rješava o svojoj sudbini.

Mi u Bosni i Hercegovini još nismo uspjeli da uvučemo u pokret dobar dio Muslimana i ogromnu većinu Hrvata. Kod Muslimana je počeo proces orijentacije prema narodno-oslobodilačkom pokretu i može se slobodno reći da je ogromna većina muslimanskih masa orijentisana prema nama. Ta svijest nije još rezultat dubokog demokratskog raspoloženja muslimanskih masa koliko jedno specifično raspoloženje koje počiva na uvjerenju, da narodno-oslobodilački pokret jedino može da spasi Muslimane iz teške situacije u kojoj su se dosad nalazili. Jednim organizovanim političkim radom, kao i stvaranjem demokratskog političkog vodstva među Muslimanima, proces podizanja demokratske političke svijesti muslimanskih masa brzo bi otpočeo. Danas je očigledan raspad jugoslavenske muslimanske organizacije, kao što je očigledna i kompromitacija vodstva te stranke u očima muslimanskih masa. Ali ima jedna činjenica koja koči brzu orijentaciju Muslimana prema nama, a ta je, da su Muslimani svojim istorijsko-društvenim položajem i političkim vaspitanjem za vrijeme Jugoslavije, razvili izvjesne svoje posebnosti, koje su nevjerovatno učvrstile kod njih osjećanje posebnosti Muslimana kao cjeline. Takvog raspoloženja su danas svjesni izvjesni muslimanski politički ljudi po gradovima koji pokušavaju da stvore među Muslimanima neki pokret na čijem bi čelu stajali, ne više ostatci vodstva JMO-a nego jedna ujedinjena grupa Muslimana koja je ranije pripadala različitim političkim partijama. Pošto do danas nije formirano neko muslimansko vodstvo unutar narodno-oslobodilačkog pokreta, to dobar dio muslimanskih masa, radi svoje političke zaostalosti, ne vidi u narodno-oslobodilačkom pokretu garanciju da će njihova ravnopravnost sa ostalim narodima biti obezbijeđena. Većina od njih uviđa demokratski karakter našega pokreta, ali zbog nedostatka jednog političkog vodstva kod samih Muslimana, oni se još kolebaju i podržavaju veze kako s nama, tako i sa onim bivšim političkim ljudima po gradovima koji okupljaju Muslimane na čisto muslimanskoj liniji. A mi u narodno-oslobodilačkom pokretu imamo Muslimana, uglednih i cijenjenih ljudi u svojim mjestima i krajevima, koji bi, ako bi radili organizovanije, mogli da pojačaju još više prilazak Muslimana našem pokretu. Stoga se nameće nužna potreba da se u okviru Narodno-oslobodilačke fronte Bosne i Hercegovine stvori neki muslimanski politički odbor koji bi imao autoriteta među Muslimanima i koji bi kao takav mogao da utiče na veći priliv Muslimana u naše redove. Takav bi odbor bio i garancija u očima jednog dobrog dijela muslimanskih masa da će njihova borba biti krunisana uspjehom.

Još teža situacija stoji sa hrvatskim narodom. Veliki dio hrvatskih masa još je pasivan. Parole reakcionara oko Mačeka »još nije vrijeme« ima uticaja na hrvatske mase. I tu se nameće potreba da se u okviru

Vi znate, drugovi i drugarice, da je pokretač otpora protiv okupatora bila od početka Komunistička partija Jugoslavije. Ona je radi toga i postala glavno uporište i glavna ujedinjujuća snaga svih patriotskih elemenata u borbi protiv okupatora. Na najširoj platformi, koju je mogao da prihvati svaki rodoljub, a njen se program sastojao samo u jednom: oružana borba protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, Komunistička partija je okupila sve patriotske snage. Kod nas u Bosni i Hercegovini ni jedna grupa iz bivših građanskih partija nije stupila u narodno-oslobodilački front koji je stvarala pod rukovodstvom komunističke partije. Ali je zato bilo mnogo poštenih rodoljuba iz bivših građanskih partija kao i vanpartijskih uglednih ljudi koji su iskreno stupili u borbu za slobodu i odbranu časti svoga naroda. Idejno je narodno-oslobodilački pokret obuhvatio široke slojeve naroda ali organizaciono on je dosta slabo stajao. Kroz dugo vrijeme, sve do stvaranja ZAVNOBiH-a, nije postojalo zemaljsko opštenarodno rukovodstvo narodno-oslobodilačkim pokretom u Bosni i Hercegovini. Stvarana su niža rukovodstva u pojedinim oblastima ili okruzima. Nedostatak jednog čvrstog i opštenarodnog rukovodstva nije dao našem narodno-oslobodilačkom pokretu onaj razmah i širinu koju je on morao da ima. Još u Bosni i Hercegovini veliki dio Hrvata i dobar dio Muslimana nisu aktivizirani u narodno-oslobodilačkom pokretu. Mi moramo preinači način i organizacione forme da te mase vezemo za našu borbu. Mi smo u Bosni i Hercegovini uspjeli da postignemo krupne pobjede, koje su u ostalom postignute i u cijeloj Jugoslaviji, da smo kroz narodno-oslobodilačku borbu izmijenili čitav odnos političkih snaga. Ralaije su seljačke mase, neke svjesno a neke nesvjesno, bile okupljene oko nazadnih političkih snaga. A one su danas u svojoj većini duboko prožete slobodarstvom i demokratskim idejama i ujedinjene oko rukovodstva koje sastavljaju narodne i slobodoljubive snage. Naročito je u Bosni i Hercegovini bio jak uticaj nazadnih i reakcionarnih snaga. Ali kroz borbu i veliko političko iskustvo, koje su mase u toku tri godine dana rata stekle, izmijenio se duhovni lik našeg čovjeka. To je jedan od temelja s koga se pošlo kada se postavilo pitanje budućeg položaja Bosne i Hercegovine. Postavilo se pitanje da li je narod Bosne i Hercegovine uspio da se digne na tu moralno političku visinu da sam svojim vlastitim snagama izgrađuje svoju užu domovinu. Borba naroda kroz tri godine dala je jasno odgovor na tako postavljeno pitanje. Takav odnos političkih snaga u našoj zemlji, kao i u našoj užoj domovini Bosni i Hercegovini, daje našoj vjeri u pobjedu demokratije još jaču snagu i stvara čvrsto uvjerenje da su reakcionarne i protivnarodne snage doživjele svoj krah. Ali to nas još više tjera da našem pokretu proširimo bazu i okupimo oko narodno-oslobodilačkog pokreta i one snage koje se još drže pasivno ili se još kolebaju. Položaj federativne Jugoslavije u svijetu naročito je u posljednje vrijeme učvršćen i njen će ugled svakim danom rasti. Već, sad je otpočelo diferenciranje u redovima Draže Mihailovića. Sve one mase koje su bile nedovoljno svjesne izdajničke uloge Draže Mihailovića naći će se na koncu u našim redovima, kao i sve one koje su stajale pod izvjesnim uticajem drugih reakcionarnih snaga u zemljama Jugos-

slavije. Zato se i iz tih razloga nameće nužna potreba za formiranjem narodno-oslobodilačke fronte Bosne i Hercegovine kao (političkog pokreta, nužno se nameće da se odmah tom pokretu daju određene i čvrste organizacione forme kao i jedno istinsko, čvrsto, demokratsko i opštenarodno rukovodstvo koje će obezbijediti i ubuduće pravo naroda da sam na demokratski način rješava o svojoj sudbini.

Mi u Bosni i Hercegovini još nismo uspjeli da uvučemo u pokret dobar dio Muslimana i ogromnu većinu Hrvata. Kod Muslimana je počeo proces orijentacije prema narodno-oslobodilačkom pokretu i može se slobodno reći da je ogromna većina muslimanskih masa orijentisana prema nama. Ta svijest nije još rezultat dubokog demokratskog raspoloženja muslimanskih masa koliko jedno specifično raspoloženje koje počiva na uvjerenju, da narodno-oslobodilački pokret jedino može da spasi Muslimane iz teške situacije u kojoj su se dosad nalazili. Jednim organizovanim političkim radom, kao i stvaranjem demokratskog (političkog) vodstva među Muslimanima, proces podizanja demokratske (političke) svijesti muslimanskih masa brzo bi otpočeo. Danas je očigledan raspad jugoslavenske muslimanske organizacije, kao što je očigledna i kompromitacija vodstva te stranke u očima muslimanskih masa. Ali ima jedna činjenica koja koči brzu orijentaciju Muslimana prema nama, a ta je, da su Muslimani svojim istorijsko-društvenim položajem i političkim vaspitanjem za vrijeme Jugoslavije, razvili izvjesne svoje posebnosti, koje su nevjerovatno učvrstile kod njih osjećanje posebnosti Muslimana kao cjeline. Takvog raspoloženja su danas svjesni izvjesni muslimanski politički ljudi po gradovima koji pokušavaju da stvore među Muslimanima neki pokret na čijem bi čelu stajali, ne više ostatci vodstva JMO-a nego jedna ujedinjena grupa Muslimana koja je ranije pripadala različitim političkim partijama. Pošto do danas nije formirano neko muslimansko vodstvo unutar narodno-oslobodilačkog pokreta, to dobar dio muslimanskih masa, radi svoje političke zaostalosti, ne vidi u narodno-oslobodilačkom pokretu garanciju da će njihova ravnopravnost sa ostalim narodima biti obezbijeđena. Većina od njih uviđa demokratski karakter našega pokreta, ali zbog nedostatka jednog političkog vodstva kod samih Muslimana, oni se još kolebaju i podržavaju veze kako s nama, tako i sa onim bivšim političkim ljudima po gradovima koji okupljaju Muslimane na čisto muslimanskoj liniji. A mi u narodno-oslobodilačkom pokretu imamo Muslimana, uglednih i cijenjenih ljudi u svojim mjestima i krajevima, koji bi, ako bi radili organizovanije, mogli da pojačaju još više prilazak Muslimana našem pokretu. Stoga se nameće nužna potreba da se u okviru Narodno-oslobodilačke fronte Bosne i Hercegovine stvori neki muslimanski politički odbor koji bi imao autoriteta među Muslimanima i koji bi kao takav mogao da utiče na veći priliv Muslimana u naše redove. Takav bi odbor bio i garancija u očima jednog dobrog dijela muslimanskih masa da će njihova borba biti krunisana uspjehom.

Još teža situacija stoji sa hrvatskim narodom. Veliki dio hrvatskih masa još je pasivan. Parole reakcionara oko Mačeka »još nije vrijeme« una uticaja na hrvatske mase. I tu se nameće potreba da se u okviru

narodno-oslobodilačke fronte Bosne i Hercegovine okupe borbene pristalice HSS-a, koji su protiv takve parole, i koji bi kroz HSS raskrinkali bivše HSS-ovce oko Mačeka, koji su izdali hrvatski narod, kao i razne ustaške elemente u hrvatskom narodu. Danas se i ustaški raspoložene grupe hrvatskog naroda kao i pojedini ustaški funkcioneri u Bosni i Hercegovini počinju orijentisati prema Mačeku, jer vide brzu propast fašizma, jer znaju da će padom fašizma biti uništena i ustaška vlast. Tako se reakcija danas okuplja u hrvatskom narodu oko Mačeka. Kroz hrvatsku kao i muslimansku posebnost i kroz njihovo političko vodstvo, koje će odstraniti uticaj reakcije na narod, treba sve te politički zaostale mase približiti opštenarodnom i opštedemokratskom jedinstvenom pokretu naroda Bosne i Hercegovine.

Srpski narod u Bosni i Hercegovini još i danas snosi najveće te-rete i prednjači u borbi protiv okupatora. I za ove tri godine borbe on je vaspitao i izdigao svoju demokratsku svijest tako da je on bio i pozvan da pruži bratsku ruku kao i oružanu zaštitu Muslimanima i Hrvatima. On je to učinio i danas je srpski narod, ne samo nosilac bratstva i jedinstva, nego on prednjači i u izgradnji bosansko-hercegovačke državnosti. Te uloge srpskog naroda trebaju da budu svjesne i muslimanske i hrvatske mase i da se zajedno s njima okupe na djelu izgradnje jedinstvenog i opštenarodnog pokreta. Onaj dio srpskog naroda koji se okupio oko nazadnih četničkih snaga pod velikosrpskom parolom »Srbi na okup« otrez-niče novonastala situacija i mi možemo uskoro očekivati odvajanje iz tih redova svih onih elemenata koji se nisu uprljali zločinstvima.

Drugovi i drugarice, nastali su novi momenti u svjetskoj situaciji. Počela je davno očekivana ofanziva Saveznika na zapadno evropski dio Hitlerove »tvrđave« sa ogromnom premoći u ljudstvu i materijalu. Čvrstina antihitlerovačke koalicije najbolje se ogleda baš u ovim danima rata kada su saveznici otvorili drugi front. Saveznici su se iskricali na zapadnu evropsku obalu. Razgara se nezapamćena i neodoljiva ofanziva na Istoč-nom frontu. Počeo je juriš na Hitlerovu evropsku »tvrđavu« sa svih strana. Uslijed ogromne premoći Saveznika koji se brzo približuju razbijajući silnom snagom svaki otpor njemačkih trupa, jazbini evropskog fašizma, brzi konac ovoga rata nije daleko. Međunarodni položaj naše zemlje tako je čvrst i bivaće svakim danom čvršći. Takav njen položaj doveo je do razgovora, prije kratkog vremena, pretstavnike Nacionalnog komiteta i AVNOJ-a, na čelu sa maršalom Jugoslavije drugom Titom, sa predstavnikom Jugoslavenske vlade u inostranstvu gospodinom Subašićem. Ne dirajući u temeljne stvari, osnovne političke principe za koje se prolila naša sveta krv, u istoriske odluke AVNOJ-a, stvoren je sporazum na bazi pomoći našoj borbi protiv okupatora i pomoći na obnavljanju naše opu-štošene domovine. To je veliki uspjeh koji smo postigli. Sporazumom je odbačena definitivno od strane saveznika i demokratskih elemenata u inostranstvu velikosrpska klika koja je predstavljala stub reakcionarnih snaga u Jugoslaviji i koja je bila najveća smetnja za ostvarenje federativne Jugoslavije. Tim sporazumom razriješiće se mnoge srpske snage, naročito u Srbiji, koje Draža Mihailović svojom lažnom propagandom o

savezu četnika sa V. Britanijom kao i terorom držao sputane. Mi srno ovim sporazumom utrli sebi put ka još čvršćem jedinstvu naših naroda, mi smo stvorili bazu za još veću širinu našem pokretu. Ovim sporazumom mi smo stvorili uslove da otkionimo i izvjesne slabosti u našem pokretu, time što ćemo još više okupiti srpski narod u Srbiji za borbu protiv okupatora i izvjesne dijelove hrvatskog naroda odvući ispod uticaja Mačeka i ustaških izdajnika. Mi smo ovim sporazumom još jače učvrstili međunarodne pozicije naše mlade države.

S obzirom na takvu situaciju, mi danas, drugovi i drugarice, moramo uložiti sve snage, raditi mnogo više nego što smo dosada radili, da nas događaji ne bi zatekli nespremne. Zato je potrebno prvo, da jačamo našu slavnu Narodno-oslobodilačku vojsku još većom mobilizacijom Srba, naročito da je jačamo mobilizacijom Muslimana i Hrvata, drugo, da izgrađujemo našu bosansko-hercegovačku državnost i još više da jačamo našu demokratsku vlast; treće, da izgradimo našu narodno-oslobodilačku irontu koja će okupiti narode Bosne i Hercegovine u jedinstven pokret za borbu protiv okupatora i domaćih izdajica i koja će biti najveći oslonac u izgradnji federalne Bosne i Hercegovine; i četvrto, da stvaramo još veće prijateljstvo i solidarnost u borbi naših naroda i da veliku tekovinu naše borbe kao i borbe svih naroda Jugoslavije – federalnu Bosnu i Hercegovinu izgrađujemo i čuvamo kao najveći amanet naših palih heroja za našu sretniju budućnost.

Pretsjednik predlaže da se odmah pređe na čitanje referata druga Hasana Brkića – Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u okviru demokratske federativne Jugoslavije – i da se diskusija povede po obadva referata, s obzirom na to da njihova sadržina stoji u uskoj vezi, koji se predlog jednoglasno usvaja.

Pretsjednik predlaže da se oglasi jedan sat odmora. Vijeće usvaja ovaj predlog.

(Poslije odmora)

[Pretsjedavajući ipredlaže da se pređe na 7. tačku dnevnog reda: Referat Hasana Brkića]

HASAN BRKIC čita svoj referat: Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije.⁴⁸⁾

T

Drugovi i drugarice,

Narodi Jugoslavije, u svojoj oslobodilačkoj borbi protiv fašističkog okupatora, izvojevali su dvije velike tekovine koje daju našem narodno-oslobodilačkom pokretu nerazrušivu unutrašnju čvrstinu i snagu. Te dvije tekovine jesu istinska narodna vlast i ravnopravnost i bratstvo naroda.

(Narodi naše zemlje vodeći borbu protiv okupatora, nisu išli samo za tim, da oslobode zemlju od tuđinskih ugnjetača, već i da stvore takvu državu, a kojoj će odlučivati slobodna volja naroda).

Narodno-oslobodilački pokret, u cijeloj našoj zemlji, izražavao je spremnost narodnih masa, da u borbi protiv fašističkog okupatora sruši stari državni aparat (i sve oblike njegove vlasti) koji je u toku oslobodilačkog rata postao oruđe ugnjetavanja naroda od strane okupatora i njegovih pomagača. U toj borbi naših naroda nastala je bitna promjena u odnosu prema Jugoslaviji kao njihovoj zajedničkoj državi. Boreći se protiv okupatora i narodnih izdajnika, oni su jasno izrazili svoju odlučnu volju protiv uspostavljanja stare Jugoslavije, koja je pretstavljala diktaturu reakcionarnih velikosrpskih klika podpomognutih od drugih reakcionara i kao takva nije nikada bila istinskom domovinom njenih naroda. Demokratske i rodoljubive snage naših naroda u toku oslobodilačke borbe stvorile su temelje onakve Jugoslavije, kakvu žele da imaju narodne mase, koje su bile osnovnim nosiocem borbe protiv porobljivača naše zemlje.

Sa razvojem našeg oslobodilačkog pokreta, kao apštenarodnog i demokratskog, nastao je novi oblik narodne vlasti, oličen u narodno-oslobodilačkim odborima. Sve razvojne etape oslobodilačke borbe naših naroda odražavaju se na karakter, funkciju i značaj narodno-oslobodilačkih odbora kao organa borbe. Oni su se postepeno razvijali i dizali, uporedo sa opštim porastom i razvojem našeg pokreta, i danas su se afirmisali kao najbolja forma naše demokratije.

Kao što se u vatri narodno-oslobodilačke borbe stvarala narodna vlast kod svih naroda Jugoslavije, tako se u oslobodilačkoj borbi ostvarivalo bratstvo i ravnopravnost naroda naše zemlje. Borba za njihov nacionalni opstanak sjedinila ih je u nerazorivo jedinstvo. Bratstvo i ravnopravnost naroda Jugoslavije uništili su jedan od glavnih oslonaca protiv narodnim režimima stare Jugoslavije. Zadat je smrtni udarac velikosrpskoj klici koja je, u toku oslobodilačkog rata, u savezu sa okupatorom htjela ponovo da uspostavi staru Jugoslaviju. Naši narodi postali su svi svjesni da će u novoj Jugoslaviji biti ostvaren u potpunosti princip jednakosti i slobode. Ideja Jugoslavenstva i ljubav prema otadžbini dobile su svoj pravi smisao.

Ove tekovine narodno-oslobodilačke borbe ozakonjene su 11a Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Drugo zasjedanje AVNOJ-a donijelo je Jugoslavenskim narodima i njihovoj zajedničkoj domovini takve odluke koje čuvaju svakom jugoslovenskom narodu posebno i njihovoj zajedničkoj državi – Federativnoj Jugoslaviji – plodove narodno-oslobodilačke borbe. Na tom zasjedanju udaren je temelj nove federativne državne zajednice, u kojoj neće biti ugnjetavanja jednog naroda od strane drugog, jer je nova Federativna Jugoslavija zajedničko cijelo slobodnih i ravnopravnih naroda. Nova država pretstavlja početak novog života naših naroda. Ona im otvara perspektive svijetle budućnosti. Drugo zasjedanje AVNOJ-a dalo je narodima Jugoslavije i njihovoj zajedničkoj državi vrhovne državne organe, AVNOJ, kao najviše predstavničko, zakonodavno i izvršno tijelo Jugoslavije, i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao prvu narodnu vladu. Novi državni organi Federativne

Jugoslavije postaju čuvarom demokratskih nacionalnih prava svakog naroda, i čuvarom interesa Jugoslavije kao cjeline.

Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a potvrđuju i ozakonjuju narodnu vlast koja je nastala i razvila se u toku narodno-oslobodilačkog rata od najnižih narodno-oslobodilačkih odbora do zemaljskih vijeća i AVNOJ-a. Oni su sada postali organi nove demokratske državne vlasti. Nastupio je novi period u razvitku borbe naših naroda koji su se našli pred zadaćom izgradnje svoje države.

Odluke Drugog zasjedanja pretstavljaju prekretnicu i u razvoju našeg narodno-oslobodilačkog pokreta, jer je Bosna i Hercegovina prvi put u svojoj istoriji, postala ravnopravni sudionik u izgradnji kako naše jugoslavenske, tako i graditelj svoje sopstvene državnosti. Mi se danas nalazimo pred zadatkom da stvaramo organe državne vlasti od najnižih NOO-a do najviših, našeg parlamenta i naše vlade. Da li je razvoj našeg Narodno-oslobodilačkog pokreta, naših narodno-oslobodilačkih odbora u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine takav, da mi možemo uspješno pristupiti izgradnji naše državnosti?

U odgovoru na ovo pitanje mi ćemo u isto vrijeme upoznati vijećnike o stanju narodne vlasti u Bosni i Hercegovini.

Narodno-oslobodilački odbori u Bosanskoj Krajini najviše su uznapredovali. Oni su već odavno prerasli onu svoju prvobitnu funkciju pomoćnih organa naše vojske. U toku oslobodilačkog rata narodno-oslobodilački odbori u Bosanskoj Krajini, na velikoj oslobođenoj teritoriji, sa uspjehom su počeli rješavati mnoga pitanja narodnog života. Oni su pokazali ne male uspjehe u prosvjetnom i zdravstvenom radu, u rješavanju privrednih pitanja kao i u široko postavljenom pitanju pomoći krajevima koji su stradali od strane okupatora i narodnih izdajnika. Uporedo s tim širokim zadacima nužno su se nametali i novi organizacioni oblici naše narodne vlasti u Bosanskoj Krajini. Narodno-oslobodilački odbori, u najvećem dijelu ove oblasti izvojevali su autoritet državnih organa u očima naroda. Narod u odborima gleda svoju vlast, osjeća da su oni plod njegove borbe i svjestan je šta će oni kao oblik demokratske vlasti moći da učine sutra, kada protjeramo okupatora iz naše zemlje. Snaga i ugled narodno-oslobodilačkih odbora u Bosanskoj Krajini došli su kao rezultat snage našeg Narodno-oslobodilačkog pokreta u ovoj oblasti. U toku oslobodilačke borbe Bosanska Krajina postala je ne samo jedno od najvažnijih ognjišta oslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini, nego i svih naroda naše zemlje. Velika odanost narodnih masa našem pokretu, njihova spremnost da u borbi podnesu sve napore i stradanja, nasla je svoga izraza i u narodno-oslobodilačkim odborima, u kojima gledaju garanciju svoje slobode i sretne budućnosti. Neprijateljske ofanzive nisu mogle da oslabe borbenu spremnost naroda Bosanske Krajine. U ovoj oblasti, ipored svih pokušaja okupatora i narodnih izdajnika, razvija se danas još jači polet našeg oslobodilačkog pokreta. Sa onom istom snagom sa kojom su narodi Bosanske Krajine učestvovali u borbi protiv fašističkih okupatora i narodnih izdajnika, oni će pristupiti daljoj izgradnji narodne vlasti i naše državnosti u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije.

Narodno-oslobodilački odbori u Istočnoj Bosni razvijali su se pod mnogo težim uslovima. Oni su izražavali sve one teškoće kroz koje je prolazio opšti razvoj ustanka u ovoj oblasti. Mi smo se morali dugo da borimo protiv uticaja Draže Mihailovića, kojemu je pošlo za rukom da privremeno zadobije uticaj u pojedinim krajevima. Porast snaga narodno-oslobodilačkog pokreta, izolovarijem četničkih izdajnika iz narodnih masa, jačanje naše vojske i njene velike pobjede dale su velikog potstreka razvoju Narodno-oslobodilačkog pokreta i narodno-oslobodilačkih odbora u ovoj oblasti. Dalji polet našeg pokreta, dalje učvršćivanje naše narodne vlasti privremeno ometaju neprijateljske ofanzive. Uslijed neobično važnog vojno-političkog položaja ove oblasti neprijatelj se svom silinom bacio na naš Narodno-oslobodilački pokret, na našu vojsku. Već nekoliko mjeseci bjesni neprijateljska ofanziva. Odanost narodnih masa prema našem oslobodilačkom pokretu u najvećem dijelu istočne Bosne i ostvareno bratstvo među narodima onemogućuje okupatoru da stane na put daljem razvoju Narodno-oslobodilačkog pokreta u ovoj oblasti.

Naš Narodno-oslobodilački pokret i naša narodna vlast doživili su svoj polet u Hercegovini. Privremeni uspjesi Draže Mihailovića nisu mogli sputati demokratske snage naroda. I one narodne mase ikoje su bile pod uticajem četničke politike uviđaju danas svu dubinu izdaje Draže Mihailovića i njegovih agenata u Hercegovini. Jačanje našeg pokreta u ovoj oblasti ispoljava se u porastu naše vojske kao i narodine vlasti. U najvećem broju hercegovačkih srezova mi imamo organizovanu narodnu vlast koja svakim danom stiče sve veće simpatije narodnih masa. Uspjesi našeg pokreta u cijeloj zemlji kao i Bosni i Hercegovini još više će ojačati polet oslobodilačkog pokreta u Hercegovini.

Razvoj našeg oslobodilačkog pokreta kao i narodne vlasti u Bosni i Hercegovini, kao što se vidi iz ovog izlaganja, nije išao ravnomjerno. To je, najvećim dijelom, posledica osobenih prilika i odnosa u svakoj oblasti, a izvjesnim dijelom ta raznolikost potiče i otuda što okupator upinje sve snage da spriječi čvršće povezivanje oslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini.

Drugovi, snaga Narodno-oslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini iz dana u dan raste. Narodne mase gledaju u narodnoj vlasti koja je izrasla iz Narodno-oslobodilačkog pokreta svoju vlast. Naši uspjesi najbolje se ogledaju u broju narodno oslobodilačkih odbora u pojedinim oblastima ..⁴⁹⁾

II.

Odluke Drugog zasjedalnja AVNOJ-a, jačanje narodne vlasti, koja se razvila iz našeg Narodno-oslobodilačkog pokreta, nalažu nam da pristupimo daljoj izgradnji naše vlasti i naše državnosti sa više plana, sa više sistema i sa pogledom na dalju perspektivu. Mi ne smijemo izgubiti iz vida da se oslobodilački rat slobodoljubivih naroda, kojima stoji na čelu koalicija Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Amerike, približava svom pobjedonosnom svršetku. Mi moramo osigurati plodove oslo-

bodilačke borbe narodima Bosne i Hercegovine koji su sa ostalim narodima inaše zemlje podnijeli ogromne žrtve u borbi za stvaranje Demokratske Federativne Jugoslavije.

Narodi Bosne i Hercegovine ipreko svojih pretstavnika stvorili su 27 novembra 1943. god.⁵⁰)svoje opšte-partisko-političko predstavništvo Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. To predstavništvo niklo je iz samog naroda u najtežim časovima njegove istorije. Stvaranjem Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine jeste jedna od najvećih tekovina narodno oslobodilačke borbe Inaroda Bosne i Hercegovine.

Od prvog do ovog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine prošlo je sedam mjeseci. U tom međuvremenu odigrale su se krupne promjene u svijetu i kod nas. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, na kojem su učestvovali i pretstavnici Bosne i Hercegovine dc-nijeta je odluka o stvaranju Demokratske Federativne Jugoslavije. Tom odlukom narodi Bosne i Hercegovine počinju, bez ičijeg tutorstva, da izgrađuju svoju državnost da stvaraju organe svoje državne vlasti od najnižih pa do bosansko-hercegovačkog parlamenta i vlade. Mi moramo da raspravimo osnovna pitanja u vezi sa izgradnjom naše državnosti u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije.

Na ovom zasjedanju Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine treba da se konstituiše u najvišu zakonodavnu i izvršnu vlast Bosne i Hercegovine. Tim aktom ono postaje prvim našim parlamentom. Parlamenti naroda Jugoslavije kao nosioci narodnog suvereniteta i najviše vlasti, bitno se razlikuje od većine drugih parlamenata. Naš parlamenat u sebi sjedinjuje izvršnu i zakonodavnu vlast za razliku od drugih parlamenata kod kojih je jedna vlast odvojena od druge. To proističe iz toga što se Inaša narodna vlast po svom obliku i suštini razlikuje od svih onih oblika vlasti u kojima nije o-bezbjeđeno učešće naroda. Sjedinjavanje zakonodavne i izvršne fulnkcije naše vlasti predstavlja najpotpuniji oblik demokratije. Svaki organ naše vlasti predstavlja potpunu narodnu vlast na svom teritoriju. Jedinstvo zakonodavne i izvršne vlasti u našem parlamentu iznaći da narod neposredno učestvuje u svim državnim poslovima.

Naša je dužnost da prvi bosansko-hercegovački parlamelnt što više razvijamo da bi on što uspješnije radio na izgradnji naše državnosti. Stvoren u toku najkrvavije borbe, ein je u sebi okupio odane i vjerne sinove naroda koji su, -svojim učešćem u borbi izvojevali pravo da stoje na čelu naših naroda i da u njihovo ime odlučuju. Rijetki su parlamenti na svijetu koji bi se mogli uporediti sa parlamentima naroda Jugoslavije koji pod najtežim uslovima rata izgrađuju svoju državu.

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine kao najviši zakonodavni izvršni predstavnički organ u Bosni i Hercegovini ima pravo da imenuje svoju vladu. To pravo izvojevali su naši narodi u oslobodilačkoj borbi, to nam je pravo priznala Federativina Jugoslavija. Pretsjedništvo je predložilo Vijeću odluku na osnovu koje bi privremenu funkciju bosansko-hercegovačke vlade vršilo samo Pret-

sjedništvo našeg vijeća. Mi smatramo da još nije pogodan čas za stvaranje naše vlade. Onog časa kada budu zreli svi potrebni uslovi, kako u našoj zemlji tako i u opštem međunarodnom položaju naše zemlje, mi ćemo pristupiti njenom stvaranju. Ali to ne znači da ćemo pripreme za njeno stvaranje i oblikovanje odlagati i vezati za onaj čas kada će biti naš neposredni zadatak. Mi već danas, u okviru Pretsjedništva moramo stvarati organe državne vlasti koji će u pogodnom času primiti na sebe funkciju naše vlade. Pretsjedništvo je u tom pogledu već donijelo odluku da pristupi stvaranju potrebnih odeljenja za razne grane državne uprave. Nameće se potreba za stvaranjem slijedećih odeljenja: 1. Odeljenje za narodnu privredu, 2. Odeljenje za narodnu prosvetu, 3. Odeljenje za narodno zdravlje i socijalnu politiku, 4. Odeljenje za finansije, 5. Odeljenje za sudstvo, 6. Odeljenje za ishranu, 7. Odeljenje za unutrašnje poslove, 8. Odeljenje za šume i rude, 9. Odeljenje za obnovu i 10. Odeljenje za informacije i propagandu. Ova odeljenja treba da organizuju rad pojedinih grana državne uprave u zemaljskim razmjerama, stvarajući već prema potrebi takva odeljenja kod nižih narodno-oslobodilačkih odbora. Ona će vršiti funkcije koje u istoj grani državne uprave, vrše pojedina povjereništva Iracionalnog komiteta u opšte državnim razmjerama. Povjereništva Nacionalnog komiteta i u toku rata i u saradnji sa našim odeljenjima u praksi odrediće odnose, u duhu federativnog uređenja zemlje, između organa državne uprave, centralne vlade i organa Federalne Bosine i Hercegovine. S druge strane, preko ovih odeljenja, Pretsjedništvo će moći da organizuje rad Inarodno-oslobodilačkih odbora po svim granama državne uprave: privrednoj, prosvjetnoj, zdravstvenoj, sudskoj itd.

Narodno oslobodilački odbori, poslije ovih naših odluka postaju i formalno organima državne vlasti. Uporedo sa izgrađivanjem vrhovnih organa naše državnosti mi ćemo razvijati i naše Narodno oslobodilačke odbore. Oni će morati da se založe, više nego do sad, na rješavanju najraznovrsnijih pitanja narodnog života. Pitanje mobilizacije svih narodnih snaga, svih Inaših privrednih moći u cilju što brže i potpunije pobjede ostaju i dalje osnovni zadatak naše narodne vlasti. Denas se pred našu narodnu vlast postavlja pitanje šire organizacije narodnog prosvjećivanja, pitanje organizacije zdravstvene službe kao i pitanje njenog učešća u rješavanju složenih problema privrednog života. Rad naših odbora na tome polju u toku rata bori se sa izvanrednim objektivnim teškoćama, ali ipak ni jednog časa ne smijemo stati pred njima. Iskustvo i organizacioni smisao koje će postići naši odbori u rješavanju tih pitanja u toku rata biće dragocjeni za sutražinji uspješni rad na obnovi i izgradnji naše zemlje. Ovako širok krug zadataka koji se nameću Narodno oslobodilačkim odborima traži da već od sad postavimo pitanje osposobljavanja kadra državnih funkcionera, koji će sa punim smislom i razumijevanjem pristupiti rješavanju pojedinih državnih pitanja. Mi nesmiemo izgubiti iz vida činjenicu, koja je od velikog značaja, da one narodne snage koje postaju nosiocem i griditeljem naše državnosti nemaju iskustva u upravljanju i vođenju državnih ustalnova. Mi moramo savladati to iskustvo i učiniti ga našom svojinom. Nema sumnje da u vezi sa prestojećim raz-

vojem naše vlasti pitanje stručnjaka iz različitih oblasti postaje od neobične važnosti. Mi moramo već od sada povesti računa o učiteljima, profesorima, tehničarima, ljekarima, privrednim stručnjacima it.d. Ovo pitanje nam se u toliko ozbiljnije postavlja što mi nemamo dovoljan broj takvih stručnjaka. Dugo ćemo se boriti sa teškoćama dok ne budemo stigli da stvorimo škole i stručne ljude iz najširih narodnih slojeva.

III.

Predsjedništvo predlaže Vijeću odluku o odobrenju rada predstavnika Bosne i Hercegovine na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Naši predstavnici u zajednici sa ostalim narodima Jugoslavije, donijeli su odluku o stvaranju Demokratske Federativne Jugoslavije. Predstavnicima Srpskog i Hrvatskog naroda kao i ostali narodi Jugoslavije saglasili su se sa novim položajem Bosne i Hercegovine, gledajući u njemu jednu garanciju za pravilan razvoj zajedničke države. Naša teška prošlost pokazuje veličinu naše izvojevane pobjede. Prihvatajući odluku o stvaranju Federativne Jugoslavije, mi istovremeno treba da prihvatimo i sve druge odluke koje su donijete na ovom zasjedanju, gledajući u njima potrebu daljeg razvoja naše Jugoslovenske državnosti.

Predsjedništvo je izradilo projekat deklaracije o osnovnim pravima građana Bosne i Hercegovine. To treba da bude deklaracija našeg vijeća. Kakav je smisao i značaj naše deklaracije? Van svake je sumnje da ona predstavlja temelj budućeg Ustava Federalne Bosne i Hercegovine. Ona pokazuje da mi stvaramo novi tip demokracije. Građanska prava i slobode, iznijete u deklaraciji neće biti samo formalno ustanovljene, niti će postojati ograničenja koja su se ranije redovno stavljala u ostvarenju tih prava. Naša demokracija prenosi težište na ostvarenju tih prava na narodne mase i utvrđuje put i mogućnosti kako će ta prava biti ostvarena u životu države. Osnov demokratskog pokreta mi smo već ostvarili u toku ove borbe. Ostvarenje punog demokratizma u okviru Federalne Bosne i Hercegovine, što je vezano sa ostvarenjem njene državnosti predstavlja osnovni uslov za razvoj zajedničkog života njenih naroda, koji su u svojoj prošlosti gorko osjetili teške posljedice nenarodne vladavine i nejednakosti građana pred zakonom. Deklaracija određuje stav našeg pokreta prema privatnoj svojini i prema privatnoj inicijativi u privredi. U isto vrijeme ona obezbjeđuje trudbenicima sela i grada život dostojan čovjeka.

Deklaracija prvog Bosansko-hercegovačkog parlamenta predstavljaće u političkoj istoriji Bosne i Hercegovine tekovinu kojom će se koristiti ne samo današnja nego i buduća pokolenja. Predsjedništvo podnosi vijeću na raspravljanje odluku o ustrojstvu i radu Narodno oslobodilačkih odbora i Narodno oslobodilačkih skupština. Potreba za donošenjem ovakve odluke osjećala se mnogo ranije, jer su se naši odbori u svome radu pridržavali prvobitnih uputstava koje je svojevremeno izdao Vrhovni štab. Ta uputstva donijeta su pod sasvim drugim uslovima. Današnji

razvoj nameće Narodno oslobodilačkim odborima nove zadatke, nove organizacione oblike, novu i širu sadržinu rada, te se Inužno i postavilo pitanje novih propisa koji bi odgovarali, njihovom današnjem razvoju.

U cilju daljeg razvijanja naše demokratije i obezbjeđenja učešća najširih narodnih slojeva u izgradnji naše narodne vlasti Pretsjedništvo predlaže vijeću odluku o izborima za Narodno oslobodilačke odbore i Narodno oslobodilačke skupštine. Mi smo postavili pred vijeće pitanje izbora, imajući u vidu ogroman značaj koji će imati ovako sprovedeni izbori za dalju izgradnju i učvršćenje vlasti. Izbori su moćno sredstvo iza političku mobilizaciju narodnih masa. Osim toga potreba izbora nameće se i zbog toga što treba da mi nastojimo da, i u današnjim ratnim prilikama, demokratizujemo što više našu narodnu vlast i da omogućimo narodu da izabere one ljude koje on želi da ga predstavljaju u organima naše narodne vlasti. O sprovedenim izborima mi ćemo staviti na odobrenje narodu sve odluke koje smo donijeli na ovome zasjedanju.

Nužno nam se nameće potreba da pri Inašem najvećem zakonodavnom tijelu stvorimo talkve organe, koji će olakšati izvršavanje njegove zakonodavne funkcije. Jedaln. od takvih organa, koji nam se nameće prije od svih ostalih, jeste zakonodavni odbor u okviru našeg parlamenta. On ima da radi na izradi projekata zakona i uredaba, koje će vijeće za vrijeme svojih zasjedanja pretresati ili Pretsjedništvo između zasjedanja. Bez ovakvog organa ne može se zamisliti parlamenat. Opsežan posao kodifikacije koji treba obaviti u izgradnji države i pravnog poretka ne može se savladati bez ovakvog jednog savjetodavnog i pomodnog organa. Pretsjedništvo predlaže vijeću da na ovom svom zasjedanju izabere zakonodavni odbor.

Pretsjedništvo je odlučilo da predloži Vijeću obrazovanje dviju komisija, i to komisije za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača i vjersku komisiju. Komisija za ispitivanje zločina okupatora ima izvanredno važan zadatak, naročito kod nas u Bosni i Hercegovini, gdje su izvršena strahovita zločinstva i pustošenje okupatora i njegovih pomagača. Osnovni princip pravičnosti nalaže nam da krivci odgovaraju, kako za nevine živote, tako i za ogromnu materijalnu štetu, koju su nanijeli u toku oslobodilačkog rata u svim oblastima života. Pred nama stoji ogroman posao. Mi moramo ispitati sve zločine i njihove izvršioce. Mi moramo prikupiti materijal i podatke o šteti. Naša Zemaljska komisija u svemu će saradivati sa državnom komisijom koja je formirana pri Nacionalnom komitetu.

Zadatak vjerske komisije, koja bi se stvorila pri Predsjedništvu je vrlo ozbiljan i važan. Njena je osnovna dužnost da svojim predlozima omogući Pretsjedništvu i Vijeću, da što pravilnije regulišu i odrede odnos između, narodnih vlasti i pojedinih vjeroispovjesti. Naš Narodno oslobodilački pokret od svog početka imao je pravilan odnos prema vjeroispovjestima, zalažući se svim svojim silama da iz javnog i političkog života otkloni svaku pojavu vjerske netrpeljivosti i da spriječi neprijateljima naših naroda, da raspirivanjem vjerske mržnje, sprovede svoju politiku. Stvaranjem vjerske komisije mi ne činimo nešto novo, nego želimo da se

postojeći pravilni odnosi između narodne vlasti i pojedinih vjeroispovještí još potpunije srede. Mi smo našom deklaracijom zagarantovali slobodu vjeroispovjedanja. Mi želimo da se preko organa naše vlasti u praksi sprovede nesmetano izvršavanje bogoslužjenja i puno ispoljavanje vjerske slobode.

Drugovi,

Drugo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, pretstavlja prelomni događaj u razvoju narodno oslobodilačke borbe Bosne i Hercegovine. Cjelokupni rad ovog zasjedanja usmjeren je na izgradnju naše narodne vlasti, na postavljanju čvršćih temelja slobodne Bosne i Hercegovine u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije. Istorija je dodijelila ovome pokolenju da provede u život ono za čim su težile vjekovima narodne mase Bosne i Hercegovine. Izgrađujući Bosalnsko-hercegovačku državnost, naše Vijeće čini ogromni prilog konačnom oblikovanju Federativne i Demokratske Jugoslavije koju su u nadčovječanskoj borbi izvojevali naši narodi i naša armija pod genijalnim rukovodstvom Vrhovnog komadanta NOV i POJ i Pretsjednika prve Jugoslovenske Narodne Vlade, vođe naših naroda, maršala Jugoslavije druga Josipa Broza Tita.

Pretsjednik oglašava deset minuta odmora sa pristankom vijeća.

[Poslije odmora pretsjednik predlaže da izvjestilac Verifikacionog odbora podnese izvještaj o pregledu vijećničkih punomoćja]

Pukovnik Dr VASO BUTOZAN čita Zapisnik sastanka Verifikacionog odbora.

Z A P I S N I K

sastanka Verifikacionog odbora⁵¹⁾ izabranog na Drugom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, koji je održan 1. jula 1944. godine.

Verifikacioni odbor ustanovljuje da su podnijeli punomoćja 148 vijećnika. Od toga je prisutno 107, a punomoćja je poslao 41 vijećnik.

Nisu došli na zasjedanje iz vojnih i nepoznatih razloga 25 vijećnika.

Prema izloženim podacima Verifikacioni odbor ustanovljuje da postoji pravomoćna većina potrebna za donošenje odluka Zemaljskog anti fašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Verifikacioni odbor:

Salko Nazečić, s. r.

Pukovnik Dr. Vaso Butozan, s. r.

Bogomir Brajković, s. r

Pretsjednik stavlja Zapisnik sastanka Verifikacionog odbora na glasanje, koji se jednoglasno usvaja.

U diskusiji po održanim referatima Đure Pucara i Hasana Brkića koju otvara pretsjednik, uzimaju riječ slijedeći vijećnici:⁵²⁾

FLORIJAN SUCIC, pretsjednik Okružnog NOO Livno:

Bosanski sabore,

Zapala me je dužnost da govorim ovdje kao Hrvat i da pozdravim bosanski sabor sa našim bortienim pozdravom: Smrt fašizmu!

Drugovi i drugarice. Mi danas u Bosni osnivamo na ovome mjestu najviše zakonodavno i izvršno tijelo, tj. bosanski sabor. Pozdravljam odluke AVNOJ-a koje su donesene u Jajcu. Istovremeno pozdravljam naše vijećnike koji su prisustvovali tom zasjedanju, na tom važnom sastanku. Naše zakonodavno tijelo, koje je stvoreno u Jajcu, jeste, jedno od najviših tijela današnje državne uprave. Mi u ovom času pozdravljamo našu vojsku koja je ovo djelo usavršila. Isto tako pozdravljamo našeg Vrhovnog komandanta Maršala Tita koji mudro rukovodi našom NOV i koju vodi do cilja – pobjede. Pozdravljamo sve od reda koji se bore.

Naš livanjski kraj, koji je jedan od najzapuštenijih, do danas je dao za NOV preko 6 hiljada boraca, (aplauz), i boriće se sve dotle dok ijednog švapskog izmečara i njihovih pomagača: ustaša i četnika, bude u našoj zemlji. Isto tako možemo reći da su Hrvati Livna procentualno na prvom mjestu u Bosni i Hercegovini, koji su prigrlili ovu današnju svetu oslobodilačku borbu. (Aplauz). Isto tako mogu da kažem da ni jedan kraj Bosne i Hercegovine nije dao toliko muslimanskih sinova u narodno-oslobodilačku borbu, kao što je to dao grad Livno. Oko 800 muslimanskih boraca danas se nalazi u NOV. A komu ima da zahvalimo za ovo herojsko držanje naših naroda. Ima da zahvalimo jedino Komunističkoj partiji koja je umjela svojim rukovođenjem da vodi današnju našu borbu. Danas sa ponosom možemo reći da narodi Bosne i Hercegovine, rame uz rame sa ostalim narodima Jugoslavije, stupaju u redove NOV. Za svagda je odzvonilo onima koji su išli za razjedinjavanjem naših naroda, osobito naroda Bosne i Hercegovine. Dok su stari režimi išli za potpunim razjedinjavanjem naših naroda, dotle danas narodno-oslobodilački pokret ide za učvršćivanjem narodnog jedinstva i narodne vlasti. Zato ćemo i u buduću sa puno žara i puno ponosa još više probuđivati narodnu svijest da se i one mase Hrvata, koje se danas drže pasivno, dignu u narodno-oslobodilački pokret za sveto oslobođenje naše domovine od ustaških bandita koji su htjeli da naš narod bude pod čizmom njemačkog fašizma. Ali da im to nije ugijelo, imamo da zahvalimo jedino narodno-oslobodilačkom pokretu koga vodi naš mudri rukovodilac i prvoborac Maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito. Naši krajevi su opustošeni. Ima sela u glamočkom i kupreškom srezu gdje nema ni jedne kuće i gdje je narod do gole kože poharan. Ali, i pored toga, mi ćemo sdušno neprijatelja protjerati. Sunce slobode već se pomalja i ono će uskoro sinuti. Mi ćemo nastojati da rasrinkamo sve one elemente koji danas pozivaju naš narod na čekanje, pozivaju ga da ne ide u narodno-oslobodilačku borbu. Svim onim zlikovcima i švabobrancima i mačekovcima odzvonilo je i odzvoniće zauvijek među hrvatskim narodom, jer smo mi u našoj borbi umjeli da izgradimo i učvrstimo jedinstvo, osobito u Bosni, između Srba, Hrvata i Muslimana. Tako ćemo u zajednici u boljoj budućnosti živjeti sretno za sva vremena.

Na II zasjedanju AVNOJ-a donesena je važna odluka o ravnopravnosti žene sa muškarcem i njenom učešću u političkom životu naše buduće države. Ova odluka već se oživotvorila. Danas na skupštini političkih predstavnika naše Bosne i Hercegovine vidimo i žene. To je nešto novo u političkom životu naših naroda. Kako je došlo do tog priznanja žena? Žena prije nije mogla učestvovati u političkom životu naroda i svi događaji i nedaće srušili su se isto tako na leđa žene kao i muškarca – a ona je bila nemoćna da kaže riječ protiv onoga što se oko nje događalo. Da vidimo ulogu žene u današnjoj oslobodilačkoj borbi. Kada je mrski okupator kao bujica preplavio našu zemlju i ostavljao iza sebe pustoš, ubijanje i paljenja, odmah iza okupatora, kao i svuda po Evropi, počeo je sa sistematskim uništavanjem stanovništva, od koga uništavanja nisu bile pošteđene ni žene, ni djeca. Žene su odmah najbolje osjetile kako je ugrožena njihova lična i porodična sreća, pa su odmah nakon moćnog i neodoljivog poziva na ustanak, svim silama pregle da pomognu svojim muževima, braći i sestrama. U toj borbi žene nisu žalile žrtava jer su znale da se bore za pravednu stvar, protiv tiranije, za slobodu i sreću svoga naroda. I žene Bosne i Hercegovine čule su taj moćni poziv svoga naroda, i nesebično su išle u borbu ne tražeći nikakva prava za sebe. Stupajući u borbu iz temelja se izmijenio život žene i pokazao joj put kojim treba da ide. Ne samo najsvjesniji dio žena, nego su one sve masovno stupale u borbu, od radnice i intelektualke pa do najzaostaliije, nepismene seljanke. To je bio pokret žene rodoljuba, kojoj ni jedan posao u borbi nije bio težak. Tokom ove trogodišnje borbe moglo bi se navesti bezbroj primjera masovnog heroizma žene. U svim oblicima borbe vidimo ženu od početka. Jedne od njih ostale su u pozadini i preuzele na sebe samo brigu kućnog ognjišta u zbrinjavanju staraca i djece i odašiljanju i organizaciji donošenja namirnica borcima, učestvovanja u narodno-oslobodilačkim odborima, dok su šta više, hiljade njih s puškom u ruci stupile u redove boraca za slobodu. U toj borbi nisu zaostale za svojim drugovima. Mnoge od njih uzidale su svoje živote u temelje naše nove domovine, Svaki kraj pamti bezbroj herojskih podviga naših žena. Nemoguće je navesti i sva imena bezbrojnih junakinja fronta i pozadine. Navešću primjer mlade partizanke Zore Kovačević, borca II Krajiške brigade, koja je prilikom jednog proboja kroz neprijateljske linije smrtno ranjena.⁵²⁻⁵³) U zadnjem trenutku života na listiću papira napisala je ove riječi: »Za slobodu sam se borila – za slobodu i umirem«.

Ovim riječima izrazila je svo svoje mladalačko oduševljenje i ponos što daje svoj mladi život za stvar domovine. Izraziti primjer divljenja vrijedan je slučaj kozarske seljanke Nene Bokanove. Ona ni poslije strašnih muka nije gubila hrabrost, nije odala drugove nego je odgovorila na odurne riječi ustaše, kada joj je kazao: »Sedam godina će Kozara smrditi od vaših lješeva« – »Sedam stotina godina će se spominjati slava Kozare«, – i iza tih riječi skočila u vodu.⁵³) Divan je primjer herojskog držanja pred neprijateljem drugarice Mire Cikote, koja nije klonula du-

hom ni pred vješalima neprijateljskim, odbila je sramno pomilovanje, sa blagim osmjehom i oprostila se sa narodom, prezrivo pogledala krvnike i sama sebi namakla omču na vrat.⁵⁴) Za vrijeme zadnjeg mučkog napada neprijatelja na Drvar, žene su se borile goloruke i uništavale neprijatelja, a jedna je udavila rukama ogavnog fašistu, po vlastitom priznanju neprijatelja.

Da ne nabrajam bezbrojne primjere požrtvovanja naših bolničarki koje su pod kišom neprijateljskih kuršuma izvlačile ranjene drugove iz streljačkog stroja, pa zatim njegovale te drugove pod najtežim okolnostima i uslovima.

Zene su bile kuriri u prvim danima ustanka na neoslobođenoj teritoriji, a i sada. Žene u pozadini pokazale su se neustrašivim za vrijeme mnogih neprijateljskih ofanziva. Jedna je tako, kad ju je neprijatelj zapitao: »Gdje ti je muž?« uzdahnula i rekla »Ah, kada će ta sloboda«. On joj je rekao: »Pa sloboda ti je«. Ona je odgovorila: »Ne, moja je sloboda za gorama, kada ona dođe onda ću biti slobodna«.

Zena je od početka ustanka do danas sve više i više uzimala učešća u izgradnji narodne vlasti. Iako dvostruko zaostaliya od svoga muža, pokazala se sposobna da izvrši svaki zadatak, koji se postavlja pred narodnu vlast.

Zena Bosne i Hercegovine prošla je u ovom oslobodilačkom ratu težak i krvav put. Okupator je, istrebljujući srpske sinove pomoću ustaša, a hrvatske i muslimanske pomoću četnika, mislio da će razdvojiti i žene ovih naroda. Ali žene Bosne i Hercegovine ojađene i udružene zajedničkim patnjama, vidjele su paklenu namjeru neprijatelja i, ujedinjene u svojim organizacijama, povele su borbu protiv tog neprijatelja znajući da će na taj način najlakše i najbrže skratiti patnje svoje i svojih bratskih naroda.

Sve ove primjere junaštva u današnjem oslobodilačkom ratu učinila je ona zaostala žena Bosne i Hercegovine, kojoj nije bila pristupačna škola niti ikakova prosvjeta, koja je bila dvostruko potlačena u porodici i u društvu. U ovim teškim danima rata vukla ju je u borbu ljubav prema porobljenoj domovini, a mržnja prema okupatorima i izdajlicima. I tako je kroz patnje i napore stvoren lik nove žene, žene-borca, koja je u toku borbe politički izrasla i sazrela i osposobila [se] da vodi i odlučuje o svim pitanjima borbe i narodnog života.

Ravnopravnost ona nije tražila. Ona je došla kao rezultat njenog svestranog učešća u ovoj teškoj i nemilosrdnoj i nenadanoj borbi. Njeni napori krunisani su u odlukama AVNOJ-a za izjednačenje prava žene i muškarca. Ovim je ona prvi put u životu dobila mogućnost da aktivno učestvuje u izgradnji bolje budućnosti svoje i čitavog naroda. Ova prava su joj priznata radi toga što na čelu ove velike borbe stoje ljudi na čijim je borbenim zastavama upisana i ravnopravnost žena.

Zene Bosne i Hercegovine svojom nesebičnom borbom pokazale su na čijoj je strani njihova ljubav. One u ovoj borbi nisu posustale, već svakodnevno pokazuju da su dostojne ovog velikog priznanja koje im je dato.

Zena Bosne i Hercegovine neće da se povrati stari život njenog ropstva i mraka. Ona će izgrađivati novu državu, novu zajednicu, ravnopravnih naroda, na novim temeljima, u kojoj će doći do izražaja njene vjekovima ugušivane snage. Ona će svojim radom pomoći izgradnji novog i sretnijeg života.

IGNJAT MARIC iz Kupresa:

Drugovi i drugarice, vijećnici i vijećnice, želim da vam isporučim pozdrave od popaljenog, opljačkanog i dijelom poništenog naroda kupreškog sreza. Ja vjerujem da je malo koji narod pretrpio i izdržao ono što je pretrpio i izdržao narod ovoga sreza. Još prošle, a možemo da kažemo i od prethodne godine, od kako je neprijatelj počeo sa svojim ofanzivama i ispadima na teritoriju ovoga sreza, nije prolazilo ni petnaest, pa možda ni sedam dana, a da neprijatelj nije činio ispade u ovom srezu, pljačkao, palio i ubijao narod. Ali uprkos svim ovim uslovima i teškoćama, narod ipak nije demoralisan i nije pokleknuo, nego je ostao čvrsto uz našu borbu, uz naš oslobodilački pokret. Od početka ovog mjeseca pa sve do danas, neprijatelj je, možemo reći, svakog dana ispadao iz garnizona na teritorij ovoga sreza i palio i zadnja sela. Tako danas u cijelom kupreškom srezu ne postoji niti jedna kuća. Sve je popaljeno. Istina je, da ovaj narod nije vjerovao neprijatelju nije ga čekao u kućama, već se sklanjao u šume. Ali neprijatelj je imao sasvim drugu taktiku nego u početku ustanka. On je zalazio u šume, nalazio narod i pljačkao ga u njegovim zbjezovima. Ovoga mjeseca neprijatelj je poubijao na teritoriji ovoga sreza oko 20 ljudi. To su bili iznemogli starci, žene ili bolesnici koji se nisu mogli skloniti iz kuća. Neprijatelj ih je našao, poklao i zatim zapalio u kućama.

Drugovi i drugarice, kao što rekoh, ovaj narod pretrpio je mnogo ali je ostao ipak čvrsto uz našu borbu. On je dao sve od sebe u granicama svojih mogućnosti. Sve ono, što je bilo sposobno za vojsku, to je otišlo u NOV (aplauz). Kada danas zađete u naša sela možete da vidite samo po kojeg starca ili čovjeka nesposobna za vojsku, sposobnog mladića nema više u našim selima. Sve ovo jeste dokaz da je taj narod vjeran našoj borbi i da je uvjeren u našu pobjedu. Ukoliko ovaj narod ostaje više bez materijalnih sredstava, utoliko više mrzi neprijatelja i njegove pomagače koji mu služe.

Drugovi i drugarice, istina je da i sa ovoga sreza, kao i sa mnogih ostalih, ima po koji izrod koji se odmetnuo u četnike, potpomaže neprijatelja i dovodi ga u sela da pali njihove sopstvene kuće, da ubija njihov vlastiti narod. Ali, drugovi i drugarice, narod je svjestan da ćemo mi pobjediti i strašno mrzi neprijatelja. Bratstvo među našim narodima osjeća se vrlo dobro. Narodu je jasno da bez bratstva ne može biti ni pobjede. Ja mislim, drugovi i drugarice, da ćemo mi s ovog zasjedanja, s ovog zborovanja, otići sa novim poletom, da ćemo učiniti sve od sebe da bi sjedinili i zbratimili naše narode Srbe, Muslimane i Hrvate, da bi pokrenuli sve one snage koje su danas po strani, koje se drže pasivno, aa bi ih pokrenuli u oslobodilačku borbu.

CEDO KAPOR iz Trebinja:

Drugovi i drugarice, vijećnici i vijećnice, iz referata druga sekretara ZAVNOBiH-a Hasana Brkića vi ste se mogli upoznati u kratkim potezima o prilikama u Hercegovini. Međutim, vi niste mogli saznati pravu sliku svih onih peripetija kroz koje prolazi slobodarski hercegovački narod, neposredno poslije sloma nenarodne Jugoslavije, kada je doživio pakao ustaškog pokolja i masovno istrebljivanje svih onih koji su težili za boljim, sretnijim i ljepšim, svih onih koji su govorili da će do toga doći ako ne bude preduzeto sve ono što je bilo nužno, što je bilo potrebno, tj. da se otklone svi oni koji su doveli do takvog rasula i takvog bratoubilačkog rata unutar naše zemlje. Hercegovački narod, može se reći, i pored svih onih nedjela koja su počinili izrodi, jeste slobodarski, i to se najbolje vidi danas, kada junačka XXIX divizija pere ljagu Prozora, Dalmacije i Like sa svoga obraza, doprinosi svoj dug oslobođenju naroda Jugoslavije a u prvom redu našoj novoj državi, koja se izgrađuje sa ovoga mjesta i koja će se nastaviti izgrađivati tamo gdje mi budemo išli. Narod Hercegovine pošao je odlučno i pravim putem svoga oslobođenja, vođen velikim genijem, našim vođom Maršalom Titom, koji je prvi put u istoriji naših naroda ponio baklju i osvjetljava put pravog narodnog oslobođenja. Sve one razmirice, sve one vjerske suprotnosti koje su izazivali razne šćardžije, on je otklonio i mi danas u bratskoj demokratskoj federalnoj Bosni i Hercegovini stvaramo bolje uslove života, sreće i blagostanja. I tu mi ne postavljamo pitanje: da li se neko krsti sa dva, tri ili četiri prsta ili se klanja. Kod nas je osnovno: je li čovjek, je li za slobodu i za sreću svojih naroda. Prema tome, kad je pošao tim putem pravog narodnog oslobođenja – gdje će svi ljudi uživati plodove svoga rada i gdje neće biti proganjanja kao što je bilo onda za vrijeme nenarodnih režima – onda je razumljivo, da se pojavljuju takva beskrajna herojstva i tako beskrajna ljubav prema slobodi i blagostanju i sreći naših naroda. Znači, da se time može i tumačiti sve ono što smo mi podnijeli i što smo gotovi podnijeti da bi ostvarili ono što nas čeka i ono što je u nama dugo tinjalo.

Drugovi i drugarice, mi smo pretrpjeli, stvarno, velike neprijatnosti, jer su izrodi koji su se vezali sa propadajućim fašizmom nanijeli ogromnu sramotu čitavoj Hercegovini. Oni su prolili krv u prozorskom srezu, prolili krv po Dalmaciji i Liku. Oni su palili kuće, i to čija sela i čije kuće? Nisu palili ustaške, nego su palili onih koji su progonili okupatora sa svoje rodne grude. Danas se još uvijek nalazi tih izroda na teritoriji koju okupator kontrolira. Ali, oni su svjesni svojih zločina i oni se grčevito drže svoga gospodara, koji propada, oni će doživjeti zajedničku sudbinu. Njihov se broj smanjuje, smanjuje se blagodareći junačkoj XXIX diviziji, blagodareći beskrajnom pregalaštvu boraca XXIX divizije, koji su riješeni da dadu sve od sebe da bi se oprala ljaga sa slobodarskog naroda Hercegovine. Četnički izrodi danas su sabijeni u nekoliko okupatorskih logora; ali van logora gospodari XXIX divizija sa četiri brigade i dva velika odreda koji se mogu smatrati brigadama. Mi smo na putu da u

najskorije vrijeme stvorimo hercegovački korpus koji će se moći ravnati po udarnosti i borbenosti sa proleterskim jedinicama naše vojske.

Sto se tiče narodne vlasti, ona je već sada čvrsta i ona leži na krvi i kostima mnogih hercegovačkih boraca koje su posijane ne samo po Hercegovini, nego i po Bosni i drugim krajevima a za stvar oslobođenja ne samo Bosne i Hercegovine nego i čitave Jugoslavije. Ta narodna vlast uživa puni autoritet, puno poštovanje narodnih masa i narod uviđa da je to jedina vlast koju treba pomagati i koju treba na sve načine učvršćavati, jer ona će samo onda obez'ojediti onu socijalnu pravdu za koju se borci NOV bore. Na posljednjim konferencijama i mitinzima i zborovima koji su održani po Hercegovini, a kojima su prisustvovala mnoge mase ne samo iz sela već i iz gradova, vidjelo se da narod Hercegovine živi politički i da želi da bude slobodan u svojoj federalnoj i demokratskoj Bosni i Hercegovini i to po prvi put u svojoj istoriji – u slobodnoj i ravnopravnoj.

Ja drugovi ne bi htio da odugovlačim s obzirom da se tu javio veliki broj govornika, ali bih zamolio sve drugove prisutne da prenesu plamene pozdrave naroda Hercegovine na bratske pokrajine naše nove demokratske federativne zajednice Bosne i Hercegovine. Narod Hercegovine bori se i boriće se sve do konačnog oslobođenja naše domovine i do uništenja okupatora i njegovih pomoćnika. Isto tako sa ovog mjesta pozdravljam naše velike goste, naše velike saveznike Sovjetski Savez, Englesku i Ameriku čiji su izaslanici prisutni ovdje (aplauz), i molim ih da i oni prenesu njihovim vladama, naše plamene pozdrave, jer im je narod Hercegovine zahvalan za sve ono što su učinili u toku rata protiv krvavog fašizma, najgoreg neprijatelja kulture, civilizacije i napretka.

EDHEM POBRIĆ⁵⁴⁻³) iz Teslića:

Drugovi vijećnici, odluke istorijskog II zasjedanja AVNOJ-a naišle su, isto kao u cijeloj našoj zemlji, na duboki odziv i u našoj Centralnoj Bosni. Do danas, ili bolje da kažem, do prije kratkog vremena, moglo se čuti o toj Centralnoj Bosni mnogo štošta, i bilo je samih vijećnika na I zasjedanju ZAVNOBiH-a, koji su gledali na Centralnu Bosnu možda drugačije nego što bi trebalo. Napomenuo sam, da su odluke II zasjedanja AVNOJ-a imale vidnog odraza kod naroda Centralne Bosne. Ako hoćemo danas da govorimo o narodu Centralne Bosne onda se moramo osvrnuti na njegov razvoj od početka ustanka, pa ćemo tek onda moći da vidimo u čemu su te korjenite promjene kod ovog naroda. Narod Centralne Bosne, u kojoj se nalaze i Srbi i Hrvati i Muslimani i narodne manjine Poljaci, Česi, Ukrajinci i Talijani, danas počinje jasnije no ikada da gleda u svoju budućnost onako kako treba i danas jasnije no ikada uviđa kuda je njegov put. On vidi da je ispravan samo jedan put – zajedno sa ostalim narodima Bosne i Hercegovine. Dojučerašnje četničko pašovanje, koje je imalo najviše uticaja na vrlo neaktivizirani narod Centralne Bosne, danas je svedeno na vrlo mali sektor. Četnici iz dana u dan, a naročito u posljednje vrijeme gube i najmanju podršku kod naroda. Možemo reći da i dan

danas gospodare oni u pojedinim selima, ali opet samo privremeno, i njihova vlast koja se zasniva na kundačenju i pljačkanju (s pravom ih narod naziva kokošarima) jeste kula od karata, koja će se uskoro srušiti. Kao rezultat aktivizacije masa Bosne i Hercegovine možemo da vidimo pristupanje naroda u sve većoj mjeri u našu NOV i PO, možemo da vidimo u gledanju naroda na narodno-oslobodilačke odbore kao na organe narodne vlasti, možemo da vidimo i u bratstvu, koje je temelj našeg rada, koja je temelj jednog sredenog stanja u Centralnoj Bosni. Istina je da još mnogo terena nije oslobođeno, da se još mnogo terena nalazi pod kontrolom okupatora. Ali i na ovom terenu mase gledaju u narodno-oslobodilačkom pokretu jedini spas. Narodne mase, bilo srpske, bilo muslimanske, a koje su uglavnom nastanjene na neoslobođenom teritoriju, danas vide da je put njihovog spasenja – put oružane borbe. Ovo se potvrđuje time što dobrovoljci iz neoslobođenih krajeva dolaze i pristupaju u redove naše vojske. Naša narodna vlast, iako još mlada, iako je imala da prebrodi mnoge teškoće, da se hrva sa mnogim poteškoćama koje su nametane od strane neprijatelja, danas je stala čvrsto na svoje noge i ona smjelo korača naprijed u stvaranju i izgradnji naše federativne Bosne i Hercegovine.

BOGOMIR BRAJKOVIĆ iz Tuzle:

Drugovi i drugarice, vijećnici, želim da se osvrnem o nekoliko činjenica koje smatram za vrlo važne za udaranje temelja sretnoj budućnosti naše uže domovine Bosne i Hercegovine.

Narodno-oslobodilački pokret dobio je već danas potpuno jasne kristalizirane oblike u svom političkom djelovanju. Ulaskom Bosne i Hercegovine kao ravnopravne jedinice u državnu zajednicu Jugoslavije i hrvatski narod u Bosni i Hercegovini dužan je da masovno aktivno sudjeluje u narodno-oslobodilačkom pokretu da bi tako, danas sudjelujući u borbi, stekao pravo da sutra sudjeluje u upravljanju svojom zemljom. Međutim, činjenica je, da Hrvati Bosne i Hercegovine još ne sudjeluju u narodno-oslobodilačkom pokretu ni približno u onom omjeru kao Hrvati iz uže Hrvatske, Dalmacije, Istre i Slavonije. Obzirom na brzi razvoj događaja, ovakvo držanje bosansko-hercegovačkih Hrvata imaće teških posljedica ne samo za Hrvate nego i za sve narode koji žive u Bosni i Hercegovini, jer će ono izazvati na dulje vrijeme nesređenost u Bosni i Hercegovini. Sve to moglo bi se izbjeći pravilnim stavom Hrvata Bosne i Hercegovine i oružanim bratstvom. Nužno nam se nameće pitanje, zbog kojih razloga Hrvati Bosne i Hercegovine ne osjećaju narodno-oslobodilački pokret kao svoj, dok su Hrvati iz ostalih krajeva narodno-oslobodilačku borbu prihvatili kao borbu za svoj narodni opstanak i sretniji život. Činjenica je, da su i Hrvati Bosne i Hercegovine u ogromnoj većini zajedno sa čitavim hrvatskim seljačkim narodom bili pristaše Radićevog pokreta, koji je temeljio svoju borbu na idejama čovječnosti, pravice i slobode oslanjajući se na slovensku uzajamnost i očekujući pomoć od zaštitnika svih Slovena

• – velikog ruskog naroda. Pa ipak bosansko-hercegovački Hrvati ne nalaze se danas na istoj liniji sa ostalim hrvatskim narodom.

Da bi mogli pravilno djelovati među hrvatskim masama potrebno je da pronađemo činjenice, koje su prouzrokovale takvo držanje bosanskih Hrvata. Prošao sam za ovo posljednje vrijeme kroz mnoga hrvatska sela, sastao se i razgovarao sa mnogim našim ljudima, a poznajem i iz ranijeg djelovanja prilično dobro svoj narod. Slijedeći razlozi djeluju na današnje još uvijek negativno držanje Hrvata prema narodno-oslobodilačkom pokretu. Hrvatski seljaci u Bosni i Hercegovini nemaju političkog odgoja. U drugim hrvatskim krajevima seljački narod je u svojoj stranci bar donekle sam odlučivao. Pojedina sela u Hrvatskoj imala su sposobne ljude seljake, koji su u kritičnoj i teškoj situaciji znali povesti svoje ljude pravim putem, ne čekajući šta će reći vodstvo stranke, i ti seljaci, koji su bili politički odgojeni, bili su kadri donijeti sami odluke i prelomiti veze s vodstvom. U Bosni i Hercegovini, advokati i trgovci prihvatili su Radićevu politiku u svoje ruke, a seljačku politiku vodili su oni koji sa narodom nisu imali ništa zajedničkog. Iskoristili su veliko Radićevo ime i težak položaj Hrvata u bivšoj Jugoslaviji. Narod je išao za njima bez jasnog znanja zašto se borimo. Ti političari HSS-a bili su pravi mali diktatori u svojim kotarevima i ljubomorno su čuvali svoje mandate. Znam iz vlastitog iskustva, da nisu dozvoljavali ni jednom mlađem čovjeku rad na kulturnom, prosvjetnom i gospodarskom polju bez svoga odobrenja. Narod nije imao jasne pojmove o demokraciji, fašizmu i opasnosti koju donosi našem narodu nacizam. U Bosni nema sposobnih i izgrađenih seljaka koji bi u teškom momentu povelu svoja sela pravilnim putem.

Politički predstavnici HSS-a u Bosni i Hercegovini pokazali su se potpuno nedorasli u današnjoj situaciji. Pokazali su se sitni i beskičmenjaci, prepustili su svoj narod samom sebi, čim je došlo teško vrijeme. Takvi političari mogli su prosperirati samo u pokvarenoj atmosferi bivše Jugoslavije, a kad je došlo teško vrijeme, oni su ostavili svoj narod i prepustili ga samome sebi, a taj narod do danas još nije našao svoj pravi put.

Iznijeću otvoreno još jedan vrlo važan uzrok današnjem negativnom držanju hrvatskog seljačkog naroda prema narodno-oslobodilačkom pokretu. A to je držanje klerikalnih krugova, naročito katoličkog svećenstva u Bosni i Hercegovini. Istina, ti klerikalni krugovi nisu uspjeli za vrijeme bivše Jugoslavije stvoriti jednu klerikalnu partiju.

Veliki je bio upliv Stjepana Radića na hrvatski narod. Ali pošto narod nije bio odgojen, to su katolički svećenici u veliko utjecali na mišljenje naroda o društvenom uređenju u SSSR-u, o komunizmu, o opasnosti od boljševizma. I to negativno držanje katoličkog svećenstva u Bosni i Hercegovini prema narodno-oslobodilačkom pokretu mnogo je utjecalo na seljački narod. Naši svećenici se nisu povelu za svijetlim primjerom svećenika bratskog slovenačkog naroda, koji skupa sa svojim narodom sudjeluju u narodno-oslobodilačkom ratu.

Kad pravilno uočimo sve te utjecaje onda ćemo razumjeti hrvatske seljake i pristupiti njima toplo sa željom da ih osvijestimo i pove-

demo pravim putem. Taj narod nije loš, on je dobar. Ne smijemo padati u pogrešku da zbog nekoliko ustaša u selu, čitavo selo proglasimo ustaškim. Hrvatski seljak u Bosni i Hercegovini nije naklonjen oportunistima. On neće prići jednom pokretu samo za to, što taj pokret ima izgleda za brzo jsvajanje vlasti. On je uporan i spreman je podnijeti sve žrtve, ali ostaje uz ono, što on smatra, da je pravo. Ali kad jedanput taj narod shvati gdje mu je mjesto, on tamo ostaje uza sve žrtve.

Zato bih molio sve vijećnike, kako Hrvate, tako i Srbe i Muslimane, da utječu, da naši funkcioneri postupaju sa mnogo takta i uvažuju sve okolnosti, kada su u dodiru sa tim narodom, koga treba pridobiti.

Ja ne mogu danas da ovdje s ponosom govorim o sudjelovanju Hrvata u našem oslobodilačkom pokretu. Ali mogu reći da sam za ovo posljednje vrijeme prešao mnoga hrvatska sela i da se kod toga seljaka osjeća sve veća simpatija prema NO pokretu. I mi svi, koji smo u narodno-oslobodilačkom pokretu treba da pomognemo tom seljaku da što prije nađe pravi put, jer nama mora biti jasno, da Bosna i Hercegovina može biti naša sretna domovina samo ako sva tri njena naroda budu ravnopravna i s puno ljubavi u njenoj upravi sudjelovala. Prošlost nas uči, da mi u Bosni i Hercegovini ne možemo stvoriti sreću Srba i Muslimana na nesreći Hrvata, isto tako kao što Pavelić nije mogao na nesreći, bolu i krvi Srba da stvori sreću Hrvata. Treba spašavati i otvarati im oči, jer to je naš narod.

OSMAN KARABEGOVIĆ:

Htio bih da kažem nekoliko riječi o onome što je već spomenuto u referatu, o čemu je bilo objašnjenja, ali radi njegove važnosti u današnjem danu i vremenu iz koga je ono niklo mislim da je potrebno o toj stvari malo više reći.

Drugovi i drugarice, kod nas je već ustaljena misao, koja se rodila iz ove naše teške i mučne borbe, da je naša vlast, da je naš parlament, kao i njegovi daljnji organi u narodno-oslobodilačkom pokretu, objedinio U sebi i izvršnu i zakonodavnu vlast. Ja bih, drugovi, htio da kažem da je to novo, da je to, također, ako hoćete, novo što se čuje ne samo u našoj zemlji, nego to nismo imali u istoriji malo kojeg naroda, te često puta dovodi do razmišljanja ljude o mogućnosti i nemogućnosti, o pravilnosti i o svrsishodnosti jedinstva i objedinjenja izvršne i zakonodavne funkcije parlamenta.

Ja bih se samo kratko osvrnuo na praksu koja je izvođena pogotovo u našoj zemlji u kojoj je, kako vi znate, bila i vlada i parlament, bile neke oblasne skupštine, u kojima je baš ta izvršna vlast mogla da radi što hoće ne prezajući ni od parlamenta, koji se u našoj zemlji nije mogao nazvati ni demokratskim.

Ja hoću da ovdje kažem da je u jedinstvu izvršne i zakonodavne funkcije baš najbolje oličenje demokratskog karaktera naše vlasti. Našu vlast rodila je, drugovi i braćo, buna narodna. Ona mora zato da dađe

u istoriji i nešto novo. Nju nose na plećima ogromne narodne mase. Ali, u najvećem svom dijelu one stupaju također na istorijsku pozornicu na Balkanu a pogotovo u našoj zemlji. I to veliko učešće naroda baš u vlasti daje karakter i potrebu objedinjenja tih funkcija. Zato je takvo objedinjenje baš garancija demokratizacije vlasti.

Drugovi i drugarice, ja sam malo prije pomenuo da naša vlast, kao što je dužna da daje zakone, da je isto tako dužna onda da ih sprovodi. Ona je obavezna da ih sprovodi. A ako ih sprovodi i parlamenat i njegovi organi, ako ih sprovede bilo oblasni bilo okružni odbori, onda je to garancija da će ta vlast najprije osjetiti reakciju narodnih masa ako ne valja njena politika. To je ono što našoj vlasti neće nikada dati da može da bude birokratska, korupcionaška.

Vi, drugovi, znate šta su radile jugoslavenske vlade imajući parlamenat u Beogradu. Stojadinović⁵⁵) i razni drugi predsjednici vlada prodali su nas za sitne pare, a mi nismo znali, pa ni izvjesni poslanici nisu znali. To – da ovaj parlamenat i ono što donosi kao zakone mora da provede u djelo i praksu – to je garancija da će naša vlast biti konsekventna, biti narodna, biti demokratska.

Drugovi, to je jedna stvar, o kojoj sam htio da kažem nekoliko riječi.

Međutim, htio sam da kažem nekoliko riječi i o tome kako se politika raznih izdajničkih grupa na teritoriji naše Bosne i Hercegovine odražavala i kako se u praksi sprovodila. Riječ je ovdje o politici reakcionarnog izdajničkog vodstva HSS-a, a to je Maček. Drugovi, ja bih htio ovdje da istaknem da smo mi Muslimani, Srbi i Hrvati pomiješani i da nas teška prošlost uči da ..⁵⁰) kao što je rekao drug Brajković. Sta to znači? Nas moraju pri tome interesovati sve političke stranke i praksa reakcionarnih grupa, bilo muslimanskih iz Sarajeva, bilo Mačekova iz Zagreba, bilo velikosrpska Dražina. Drugovi, mi imamo jugoslavensku praksu, mi znamo da je bilo srpskih seljaka u Jugoslaviji koje, nažalost, nije mnogo interesovalo šta radi Spahina politika, ali često puta Spaho je vagao za jedan režim koji je bio i protivsrpski i protivmuslimanski i protivhrvatski. Danas, drugovi i drugarice, mi nećemo prešutiti politiku Mačeka i grupe oko njega jer se radi o Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj. Mi danas vidimo posve jasno da su se hrvatske mase u velikom dijelu počele osvještavati i uviđati šta je donijela ustaška politika, da je politika ustaša donijela smrt i propast. Mi danas vidimo da se u toj preorijentaciji hrvatskih masa pojavljuju Mačekovi ljudi, pojavljuju se i stavljaju na čelo. Mi ovdje imamo primjera i oko Prozora, Livna i Duvna, imamo oko Dervente dijelom. Ovi Mačekovi ljudi dolaze i stavljaju se često na čelo milicije. Ovi Mačekovi ljudi hoće da oslabe jedinstvo koje je stvoreno između Srba i Hrvata. Zašto se kod hrvatskih masa u Bosni i Hercegovini, za razliku od hrvatskih masa u Hrvatskoj, ovaj proces sporo razvija? Zato što politika reakcionarnog vodstva HSS i Mačeka nije bila politika demokratska u Bosni, nego politika hegemonistička nad bosanskim Muslimanima. Bosna je bila tolerisana u radu pod firmom Hrvatske..⁵⁷)

Drugovi, pred nas Se postavlja važna zadaća da se hrvatskim masama pokaže put kojim treba da idu. Primjera je bilo i primjera ima i danas. Čestiti pretstavnici HSS učestvuju u narodno-oslobodilačkom pokretu. Ali, moramo da pogledamo činjenici u oči, da vidimo da je zaista takav stav reakcionarnog vodstva HSS onemogućio razvitak demokratske misli kod bosanskih Hrvata.

HAMDIJA CEMERLIC, iz Sarajeva:

Po drugi put u kratkoj istoriji našeg bosanskog parlamenta sastali smo se ovdje danas da donesemo važne i dalekosežne odluke za narode Bosne i Hercegovine. Na prošlom zasjedanju našeg državnog parlamenta, našeg AVNOJ-a, proglašene su važne zakonske odluke o našoj slobodnoj, federativnoj Jugoslaviji, i te odluke danas mi na našem zasjedanju treba da oživotvorimo u onoliko ukoliko se one odnose na našu Bosnu i Hercegovinu.

Ja sam bio na terenu oko 7 mjeseci. Kroz to vrijeme prošao sam mnoga sela, dolazio u kontakt sa narodom, razgovarao i objašnjavao veliku važnost i dalekosežnost odluka našeg državnog parlamenta, i uvjerio sam se da je narod svugdje za te odluke, da narod svugdje pozdravlja našu novu, demokratsku i federativnu Jugoslaviju. O tome nema nikakve sumnje. Narod sa velikim interesovanjem prati rad naše hrabre vojske koja pod najtežim uslovima s puškom u ruci bori se protiv nadmoćnih neprijatelja i ostvaruje odluke koje je donijelo naše narodno predstavništvo.

Mi smo se ovdje sastali da, ukoliko se tiče Bosne i Hercegovine, donesemo važne zakone, da od onih načela koja su proglašena na zasjedanju AVNOJ-a stvorimo našu vladu Bosne i Hercegovine kao sastavnu jedinicu, kao jednu državu u sklopu naše slobodne, demokratske, federativne Jugoslavije.

Mene kao Muslimana naročito je zanimalo stanovište muslimanskih masa prema odlukama AVNOJ-a i učešće muslimanskih masa u narodno-oslobodilačkom pokretu u onim krajevima u kojima sam najviše boravio. Ja sam sa velikim zadovoljstvom ustanovio da je muslimanski narod tih krajeva listom prionuo uz narodno-oslobodilački pokret. To je kraj Rame, Neretve i Prozora, od prilike ona zemlja koja se nalazi između gradova Gornjeg Vakufa, Prozora, Ostrošca i Konjica pa dalje prema Fojnici i Visokom. Narod tih krajeva podnio je velike žrtve za naš narodno-oslobodilački pokret. On specijalno u današnje vrijeme, kad mi zasjedamo, podnosi najveće žrtve i prolazi kroz najveća iskušenja, jer tamo bjesni sedma'ofanziva neprijatelja. Velike su se sile Nijemaca, ustaša i četnika siegle u tom kraju da unište to leglo našeg partizanskog pokreta, u tom kraju. Ali ja sam duboko uvjeren da će neprijatelj i tamo proći isto tako kao što je prošao na našim oslobođenim krajevima.

.Iz referata koji su iznešeni ovdje mi smo vidjeli program našeg budućeg rada. Nije dovoljno proglasiti federativnu Bosnu i Hercegovinu,

važno je ostvariti to u životu Bosne i Hercegovine. Mi iz referata možemo da vidimo da je stvar postavljena na zdrave osnove. Na nama vijećnicima je da sada to kroz narod proturimo, da ga u to uputimo i da to u život ostvarimo. Najveća tekovina naše borbe, kao što je rekao drug referent jeste jedinstvo i bratstvo koje je kroz 3 godine postignuto i ostvareno i našim neprijateljima postala je sasvim jasna veličina i drugih tekovina naše borbe. Velika tekovina naše oslobodilačke borbe jeste i prava narodna demokratska vlast. U čemu se sastoji ta narodna demokratska vlast? U tome, što neće biti ni jedne vlasti koja će moći raditi mimo narodne želje, mirno narodnu volju. Neće biti ni jednog državnog organa koji će moći da odstrani svoj narod i da ne provodi narodnu volju. Od najnižih državnih organa naše narodne vlasti — od seoskih, sreskih i gradskih odbora, pa do najviših — ZAVNOBiH-a, našeg parlamenta u našoj slobodnoj Bosni i Hercegovim, pa do našeg državnog parlamenta u našoj slobodnoj Jugoslaviji, narod će imati svoju presudnu riječ, narod će birati svoje organe, narod će ih kontrolisati, jer mu se dalo pravo da u svakom trenutku kada smatra da se njegov predstavnik odstranio od njegovih želja može da ga opozove. Prema tome dužnost je naroda da kontrolira rad svojih predstavnika. Sa takvom jednom formom demokratske vlasti mi možemo biti potpuno zadovoljni i mi ćemo biti predstavnici takve jedne vlasti. Ali treba to oživotvoriti u životu narodnom, treba narod podučavati u to da on zna da vrši vlast, da vrši svoju dužnost da vrši svoje pravo, da zna kontrolisati one koje je izabrao da li se drže narodnih zakona. Na nama leži ta dužnost da kada se vratimo natrag da ponovo probudimo ljubav naroda prema našem NO pokretu, da ponovo podignemo borbeni duh kod naroda, da raskrinkavamo sve one narodne neprijatelje koji se predstavljaju u kojekakvim formama kao prijatelji i spasioci, koji ga vode iz straha i vode ga njegovoj propasti, da raskrinkavamo sve one koji zagovaraju nemoguću politiku, da raskrinkavamo sve one koji čine sa neprijateljem kako tajne tako i javne sporazume da raskrinkamo one tobožnje spasioce Muslimana koji prave razne nagodbe sa predstavnicima ustaške vlade ...

Kada se vratimo među narod mi moramo da mu skrenemo pažnju na to da je jedini spas za sve narode Bosne i Hercegovine — put narodno-oslobodilačke borbe, put našeg narodno-oslobodilačkog pokreta, da svako kretanje desno ili lijevo predstavlja stranputicu, a u isto vrijeme najveću katastrofu za narode Bosne i Hercegovine. Jedva jednom u istoriji od 1000 godina Bosna nalazi svoje smirenje. U Bosni je pala krv i istoka i zapada. Sada je narod progledao svojim očima. Narod osniva svoju državu, svoju slobodnu Bosnu i Hercegovinu. Sada moramo raditi svojski i ne smijemo dozvoliti nikome da te tekovine kvari i da ponovo ometa bratstvo i izazove bratoubilački rat. Na nama je velika i teška dužnost, ali mi treba da budemo ponosni da vršimo tu dužnost u ovim teškim vremenima i da budemo sretni da je vršimo u predzorje naše slobode i ostvarenja naših ideala. Danas kada Crvena armija napreduje danomice na desetine i desetine kilometara, kada savezničko vazduhoplovstvo ruši njemačke fabrike, kada na zapadu naši saveznici tuku Nijemce, a isto tako

i na jugu i kada naša narodno-oslobodilačka vojska raste iz dana u dan i onemogućava bijesna nedjela neprijatelja, mi možemo da budemo ponosni da smo se sastali ovdje da donesemo ove odluke i da ih sutra u život ostvarimo. Zbog toga kada se vratite treba da svim snagama prionete da zavlodate mislima našeg naroda koji još očajava pod neprijateljem, da se svima koji se drže pasivno, koji ne rade za narodno-oslobodilačku vojsku i time služe neprijatelju, da im se otvore oči, da se pozovu i da se privuku u naš NO pokret, jer mi ostvarujemo slobodnu Jugoslaviju, mi ostvarujemo našu slobodnu Bosnu. Zato je garancija naša NOV. Ali mi imamo još krupnih i teških zadataka, jer rane koje su nam zadate u toku ove 3 godine suviše su teške i krvave i teško će ih biti zacijeliti. Zato će i zadatak biti težak. Ali treba da budemo ponosni mi baš ta generacija koja je doživjela istinsko bratstvo, istinsko izmirenje naroda i ostvarila našu slobodnu Bosnu u našoj slobodnoj Jugoslaviji.

ADEM HERCEGOVAC

Drugovi vijećnici, neću da govorim o značaju ovoga dana, jer su predgovornici dosta o tome rekli, ali ću da kažem nešto o Krajini i Muslimanima Krajine u koje su danas uprte oči svih Muslimana Bosne i Hercegovine, a koji će da taj pogled i te uperene oči ne razočaraju.⁵⁸⁾ Razni režimi koji su bili u Jugoslaviji nisu dali Muslimanima ono što im se trebalo dati, nego su ih kao neko pastorče držali u tami i neznanju da bi ih mogli u raznim prilikama iskoristiti za svoje prljave interese. I oni pretstavnici muslimana, kao što je drug Hamdija⁵⁹⁾ naglasio, tobožnji pretstavnici imali su od toga koristi i interesa, jer su uvijek mogli da se tim neukim narodom posluže i da isposluju koju bolju stolicu, da isposluju bolji položaj. I nije čudo što su Muslimani Bosanske Krajine, a specijalno Cazinske, ostali najneupućeniji, a ako hoćete najzatanjaniji. Oni koji su došli poslije raspada nenarodnih režima u bivšoj Jugoslaviji produžili su isti put, iskorištavajući Muslimane Krajine da im služe kao koljači njihove rođene braće. Ustaše su htjele da zauvijek zakrve naše narode, tj. da istrijebe i Muslimane i one na koje su ih upućivali, Srbe. Ali Muslimani Krajine vidjeli su da je sve ono što neprijatelj govori o Narodno-oslobodilačkoj vojsci laž i da su ustaše upravo njihovi vlastiti grobari. Sve naše jedinice koje su prošle kroz Krajinu ostavile su na taj narod suprotan utisak. Narod Krajine svojim radom i upornim nastojanjem počeo je da otkazuje neprijatelju i da se suprotstavlja njegovim težnjama, a naročito od onda kada je vidio i kada je upoznao da ono naše moćno oružje koga smo držali od početka, tj. bratstvo i ravnopravnost stvarno postoje. I oni isti koje je Švabo mislio iskoristiti, oni isti danas se stvaljaju na branik Krajine u borbi protiv onoga koji ih je htio da istrijebi i danas ne samo da hrane Krajinu, nego brane i Baniju. Sada u vrijeme ove posljednje ofanzive koju je neprijatelj pripremao na Kordun u cilju da spriječi dizanje naroda, da spriječi ulazak naroda u NOV i postigne ono što namjerava, Krajišnici su odbranili Baniju da je ne popale izrodi koji su je nekoliko puta palili.

Poslije II zasjedanja AVNOJ-a i odluka koje su na njemu donesene narod Krajine usprkos svim nastojanjima neprijatelja (ubistvom Huske⁶⁰) i stvaranjem posebne fronte koja bi trebala da se suprotstavi onim koji su se svrstali u redove muslimanskih jedinica NOV), vidi da je put kojim je pošao pravi put i on se danas ne plaši da će se povratiti ono staro. Pod ovim čvrstim odlukama, vidio je, potkopano ono staro. Dalje je vidio da je onaj koji će odlučivati o svojoj sudbini. U narodno-oslobodilačkim odborima vidi onu vlast koju on bira i koja radi za njegovo dobro. Razvoj borbe i porast muslimanskih jedinica na Krajini to svjedoči. Danas u Krajini imamo 2 muslimanske brigade i 1 odred. Narod Krajine ide danas odlučno putem slobode, putem prava koja će im donijeti njihova uža domovina, federalna Bosna i Hercegovina, u kojoj će oni naći ono za čim su Krajišnici odavno težili – ravnopravnost i istinsku slobodu. Krajina je zapjevala pjesmu slobode i nju s tog puta niko više neće skrenuti. Naša je dužnost i mi ćemo svim silama nastojati da ostanemo ne samo na ovim jedinicama koje smo do danas stvorili, nego da se mobilize sve ono što je sposobno za borbu.

RODOLJUB COLAKOVIC:

Drugovi i drugarice, htio bih da se dotaknem jednog pitanja koje se danas pretresa u referatu o političkoj situaciji – pitanja, koje znači krupan uspjeh našeg narodno-oslobodilačkog pokreta i koje će imati snažnog odjeka, kako u našoj zemlji, tako i u inostranstvu. To pitanje jeste pitanje sporazuma koji su sklopili pretsjednik Nac.[ionalnog] komiteta maršal Tito i pretsjednik jugoslovenske vlade u izgnanstvu dr. Ivan Šubašić.⁶¹)

Dozvolite mi drugovi nekoliko napomena iz prošlosti. Tri godine vodili smo tešku borbu, u kojoj je naš narod dao sve ono što može dati jedan narod u borbi za svoj opstanak, svoju čast, za svoju budućnost. Od početka naše borbe mi smo naglašavali stalno da je naša borba u Jugoslaviji sastavni dio one velike svjetske borbe koju vode ujedinjene nacije, na čelu sa Sovjetskim Savezom, Velikom Britanijom i Amerikom, protiv Hetlerovog »novog poretka«. Izlišno je, drugovi i drugarice, govoriti o tome šta smo mi sve u toj borbi dali. Važno je međutim napomenuti da je istina o nama, o kojoj je govoreno u drugom i u prvom referatu, da je prodrla sporo, ali da je prodrla, da je ona, ta istina ne samo pronijela slavu naše zemlje širom čitavog svijeta, nego je ona podigla međunarodni ugled Jugoslavije i međunarodni ugled narodno-oslobodilačkog pokreta, iako još nije priznat Nacionalni komitet kao zakonita vlada Jugoslavije. Sa našim narodno-oslobodilačkim pokretom, sa njegovom vojskom, sa junačkim njenim komandantima računaju naši veliki saveznici. To je došlo u formi priznanja maršala Tita, kao savezničkog komandanta, a to priznanje ujedno je priznanje našoj vojsci za one usluge koje je ona u opstoj borbi slobodoljubivih naroda protiv Hitlerove Njemačke učinila. Porast toga priznanja ogleda se i u sve većoj materijalnoj pomoći koju saveznici čine našoj vojsci. Porast ugleda naše zemlje u inostranstvu kod

demokratske javnosti i državničko razumjevanje kod zvaničnih krugova, zahtijevalo je da se rasčisti to pitanje između izbjegličke vlade i pretstavnika nove borbene Jugoslavije. To je pitanje počelo da se rješava time što je otjerana Purićeva vlada,⁶²⁾ najgora od svih izbjegličkih vlada, i što je novi pretsjednik vlade u izgnanstvu zatražio sastanak sa predstavnicima nove Jugoslavije – s' maršalom Titom i sa članovima pretsjedništva AVNOJ-a.

Na tom sastanku sačinjen je sporazum o zajedničkoj borbi protiv okupatora, i o saradnji za obnovu naše zemlje. Tim sporazumom nisu dirane odluke II zasjedanja AVNOJ-a. Tim sporazumom likvidira se Draža Mihailović kao ministar jugoslovenske vlade u izgnanstvu i svodi se na ono što jeste – na običnog njemačkog slugu, kakvih ima dosta i u Jugoslaviji i u ostalim zemljama porobljene Evrope. Sporazum je tako sačinjen, a nije ni mogao da bude drugojačiji, jer znamo da je na njega stavio svoj potpis maršal Tito. To je pravi malj za reakciju. On će da utvrdi međunarodni položaj naše zemlje, naše borbene nove Jugoslavije. On će da doprinese razvitku narodno-oslobodilačke borbe u samoj Jugoslaviji. Njegov značaj za našu unutrašnju politiku sastoji se u ovome: prije svega, on, kao što rekoh, znači udarac po reakciji. Draža Mihailović nije bio samo stup velikosrpske reakcije, on je bio stup i nada reacionara raznih nacija u Jugoslaviji. Čudno je, ali je tako, da su se našli, npr. u Sarajevu, razni muslimanski političari – • čaršinlije, koji su tražili kontakt sa Dražom Mihailovićem, i ako su Dražine ruke do lakata krvave od krvi nevino poklanih Muslimana. Ti su ljudi tražili tu vezu sa Dražom zbog toga što su u njemu vidjeli »ministra vojske i mornarice« i čovjeka »za kojim stoji Engleska«. Nema sumnje, da će izbacivanje Draže da oslabi pozicije takve reakcije i tih izroda muslimanskog naroda. Dalje, drugovi, u Hrvatskoj reacionarna klika oko Mačeka tražila je da se sporazumi s Dražom Mihailovićem, tražila je zbog toga što se manje boji četničkog noža nego hrvatskog naroda, više se boji svoga naroda u oslobodilačkom pokretu, nego četničke vlade Draže Mihailovića. U Sloveniji, okuplja se nekakva »jugoslavenska vojska u otadžbini« pod komandom majora Karla Novaka. Nju regrutuju iz zarobljeničkih logora u Italiji od onih ljudi, naših ljudi koji su uspjeli da pobjegnu kada je Italija kapitulirala. Njih regrutuje poznati četnički bandit, tzv. vojvoda Dobroslav Jevđević zajedno sa Gestapoom. Oni pokušavaju da obmanu izvjesne ljude i grupe u Sloveniji kako tobože rade u sporazumu sa jugoslavenskom vladom i u sporazumu sa Engleskom. Time što je Draža sahranjen više neće biti moguće obmanjivati one patriotske elemente u Sloveniji koji su u tu laž povjerovali. Dalje, likvidacija Draže Mihailovića omogućiće i ubrzaće pristupanje u naše redove onih kolebljivih elemenata koji su zasjenjeni ministarskom titulom izdajnika Draže Mihailovića. Šta više, likvidacija Draže Mihailovića izazvaće osipanje redova njegovih pristalica. Da ovo nije samo puka želja, to dokazuju nedavni događaji u Srbiji, kada je grupa oficira na čelu sa majorom Đurićem i sa 100 četnika prešla u redove Narodno-oslobodilačke vojske. Nema sumnje da će se to nastaviti. Ima još uvijek među četnicima zavedenih ljudi i upravo te zavedene ljude, koje je Draža pri-

volio na to djelo time što je kraljevski ministar, što je tobože za monarhiju -- i na te ih je laži hvatao -- mi ćemo te ljude moći odvojiti. Ostaće Draža i njegova klika, koju će da odnese đavo kada padne njen gospodar. Taj sporazum omogućit će još veću materijalnu pomoć našoj zemlji, kako sada u toku rata, tako i sutra kada budemo pristupili da obnavljamo našu zemlju koju je okupator opustošio. Ta će pomoć biti još veća, jer ćemo moći da iskoristimo velike izvore u inostranstvu, koje do danas nismo mogli da koristimo zbog neraščišćenog položaja.

Drugovi i drugarice, u međunarodnom pogledu ovim aktom naš narodno-oslobodilački pokret učinio je krupnu uslugu djelu ujedinjenja naroda. Ja vas podsjećam na to, da je Hitler poslije Staljingrada polagao jedinu nadu na to da će se spasiti od propasti time što će u taboru saveznika doći do razmirica, da će se savez između Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i SAD razbiti i da će se tako Hitler spasiti i njegova fašistička Njemačka od propasti.

Drugovi i drugarice, engleski i američki topovi nisu razbili samo Atlantski bedem. Sovjetska artiljerija kod Vitebska, Orže i Minska nije razbila samo tzv. Domovinsku liniju. I jedna i druga artiljerija razbile su u paramparčad i tu posljednju Hitlerovu nadu. Nema kompromisnog mira, nego samo безусловna kapitulacija, tj. uništenje Hitlera i njegove fašističke Njemačke i novog poretka.

Naše vodstvo, vodstvo našeg narodno-oslobodilačkog pokreta, na čelu sa maršalom Titom uvijek se rukovodilo ovim načelima: učiniti sve da snage ujedinjenih nacija budu što veće, učiniti sve čime će se moći da ubrza pobjeda nad Hitlerom, što znači da se ubrza oslobođenje naše zemlje.

Ovaj sporazum, to je izraz i naše državničke mudrosti i naše snage. Izvedene su stvari na čistinu. Niko više ne može da se krije za tim da on kao monarhista ne može da učestvuje u narodno-oslobodilačkom pokretu. Pod tim izgovorom mnogi monarhisti služili su okupatoru. Dakle, stvar je izvedena na čistinu, što će da ojača snagu našeg pokreta a time i snagu ujedinjenih naroda i time da ubrza pobjedu nad fašističkom Njemačkom.

Neko može da postavi pitanje: »A kako će biti sa monarhijom?«. Sa monarhijom će biti onako, kako to piše u odlukama II zasjedanja AVNOJ-a (aplauz), tj. da će narodi Jugoslavije poslije oslobođenja u slobodi riješiti pitanje monarhije. Mi sutra u oslobođenoj domovini, u novoj demokratskoj federativnoj Jugoslaviji rješavaćemo to pitanje bez ikakvog naročitog uzbuđenja. Iskustvo naše za ove tri godine krvave i teške borbe -- ono će biti pri rješavanju tog pitanja našim narodima jasan putokaz.

Prvog jula 1944 godine u četiri sata pretsjednik predlaže prekid zasjedanja, s tim da se rad nastavi uveče 1. VII 1944 godine u 20 časova. Predlog se jednoglasno usvaja.

(Nastavak rada 1. VII 1944 u 21 čas).

U nastavku diskusije po referatima Dure Pucara i Hasana Brkića uzimaju riječ:

HAMDIJA OMANOVIC: Drugovi i drugarice, drug referent Đuro Pucar u svom referatu o značaju odluka II istoriskog zasjedanja AVNOJ-a postavio je težište referata na pitanje aktivizacije naroda BiH, a naročito Muslimana i Hrvata, u redove NO vojske. Ja bih htio da progovorim nekoliko riječi o odnosu Muslimana prema NO borbi, s naročitim osvrtom na Muslimane Cazinske Krajinne. Van svake je sumnje da su već odavno sazreli svi objektivni uslovi za masovno prilaženje muslimana NO pokretu. Proces prilaženja Muslimana pokretu je u toku. On se razvija u nekim krajevima polagano dok u drugim krajevima izbija u vidu naglih prekretnica kao što je to slučaj sa Muslimanima Cazinske Krajinne. Politička orijentacija Muslimana Cazinske Krajinne koja broji preko 120.000 Muslimana odjeknula je pozitivno u svim krajevima Bosne i Hercegovine i nema sumnje, da će samo ta činjenica, ako se pravilno politički iskoristi, ubrzati proces prilaženja Muslimana NOP.

Ujedno slučaj Muslimana Cazinske Krajinne pružiće nam interesantan i bogat materijal za analizu uzroka i oblika rada, koji se mogu primijeniti i u drugim krajevima i ubrzati prilaženje Muslimana NOV.

Prema tome ono što nas ovdje interesira jesu uslovi i uzroci, koji su doveli do masovnog prilaženja Muslimana Cazinske Krajinne na pozicije NOV. Treba imati u vidu, da su okupator i ustaše sa naročitom obazrivošću postupali sa Cazinskom Krajinom sa ciljem, da od nje naprave pesnicu, kojom će razbiti jedinstvo Muslimana, a od Muslimana Cazinske Krajinne stvoriti slijepo oružje za gušenje NO pokreta. U tu svrhu okupator se poslužio domaćim reakcionarima. U toj misiji dolazili su reakcionari iz Sarajeva Handžić⁶³) i Aganović⁶⁴) koji su se u protivnarodnom poslu školovali još za vrijeme stare Jugoslavije, a sada se specijalizirali pod skutom okupatora goneći muslimane u »Plavu diviziju«⁶⁵) i tako ih gurali u sigurnu propast.

Pa ipak, preko noći su propali svi pokušaji okupatora, ustaša i domaćih reakcionera iz muslimanskih redova. Muslimani Cazinske Krajinne ne samo da nisu više rezerva okupatora, nego su iz svojih njedara izbacili dvije muslimanske brigade i jedan odred čije su bajonete uprte u grudi okupatora, a za koji dan neprijatelj će osjetiti udarce i prve muslimanske divizije. U slavnim borbama oko Cazina, Pećigrada i na Baniji pomiješala se bratska krv s banijskim i kordunaškim snagama protiv zajedničkog neprijatelja. *U borbama koje su ove muslimanske brigade vodile u toku ove godine pobijeno je i zarobljeno 2.200 neprijateljskih vojnika i oficira.*

Na krvi i kostima muslimanskih, srpskih i hrvatskih boraca podignuti su veličanstveni spomenici i kule svjetilje koje će svijetliti docnijim pokoljenjima. Ni podlo i plaćeno ubistvo Huske,⁶⁶) ni pokušaj stvaranja »Zelenog kadra«⁶⁷) neprijatelj nije uspio Muslimane toga kraja skrenuti s puta kojim su oni pošli Naprotiv, svi ti pokušaji još čvršće su vezali Muslimane Krajinne za NO pokret. Vojska je svrstana u brigade, a narod okupljen oko svojih narodnih vlasti NOO, u kojima se nalaze ljudi čija je odanost provjerena i dokazana na djelu.

Van sumnje, svak će se zapitati kako je došlo do toga. Da shvatimo ovu prekretnicu potrebno je baciti pogled u prošlost. U samom početku

NOB nekoliko grupa najboljih sinova Krajine svrstali su se u redove P.[artizanskih] O.[dreda]. Ideja bratske saradnje sa srpskim narodom i ostalim narodima, našla je priličan broj vatrenih pristaša. Ne treba smetnuti s uma da je prisustvo VS i njegovog slavnog komandanta druga Tita u 1942. godini imalo blagotvoran uticaj i pokazalo ciljeve narodno-oslobodilačke borbe Muslimanima Cazinske Krajine. Za te ciljeve uložio je i svoj život muslimanski prvak rahmetli N.[urija] Pozderac potpretsjednik AVNOJ-a, kao i stotine boraca Muslimana iz Cazinske Krajine. Tim svijetlim tradicijama pridošli su kasnije povoljni vojnički i politički događaji, kako u našoj zemlji, tako [i] u inostranstvu.

Istorijske odluke II zasjedanja AVNOJ-a i stvaranje ZAVNOBiH-a, bili su ubojito oružje, koje su i Muslimani Cazinske Krajine počeli da smatraju svojim i primili bez rezerve. Na osnovu iskustva Muslimani Cazinske Krajine došli su do spoznaje da su okupator i njegovi pomagači ne samo neprijatelj srpskog naroda, nego i Muslimana i da se pitanje spasa i slobode Muslimana može riješiti samo u zajedničkoj borbi protiv okupatora. Kada se tome doda očigledna činjenica, da je već u proljeće 1943 godine bilo jasno da će fašistička Njemačka izgubiti rat, onda nije teško shvatiti zašto je počeo proces prilazjenja Muslimana na stranu NOB. Sporazum između Huske i rukovodećih organa NOP u Hrvatskoj nije bio samo formalan sporazum, on je odraz interesa i težnja velike većine Muslimana Cazinske Krajine i zato je moralo doći do njega.

Poslije sporazuma sa Huskom stvoreni su povoljni uslovi za razvoj i učvršćenje NOO, kao organa narodne vlasti.

U kratkom vremenu narodno-oslobodilačka vlast Cazinske Krajine, zahvaljujući pomoći koja je pružena iz Hrvatske i koristeći se iskustvima NOO na oslobođenoj teritoriji, savladali su mnoge slabosti i prerasli od pomoćnih organa vojske do stvarnih nosioca istinske narodne demokratske vlasti. U rekordnom vremenu, pod vrlo nepovoljnim okolnostima zahvaljujući aktivnosti NOO riješeno je na najpovoljniji način pitanje sjetve nastradalih srpskih sela. Veliku aktivnost NOO su pokazali i na zbrinjavanju siromašnog žiteljstva Banije i Korduna. To su stvarna djela bratstva i jedinstva, koja su još više produbila bratstvo između Muslimana i Srba.

Posebno treba istaknuti pomoć u hrani, koju je narod Krajine, preko svojih NOO organizirao našoj junačkoj Narodno-oslobodilačkoj vojsci. *Kampanja oko ishrane vojske razvila se u plemenitu utakmicu u kojoj je samo jedna opština, pred žetvom sakupila 7 vagona žita i 550 komada krupne stoke.* U tim djelima izražava se ljubav naroda prema NOV.

Slika razvoja događaja u Cazinskoj Krajini ne bi bila potpuna, ako se ne bi osvrnuli na oblike i način rada. Vodeći računa o specifičnim osobinama Muslimana u duhu političke linije NOP, izdizali su se kadrovi i rukovodioci iz muslimanskih redova i taj način rada otklonio je tragove otuđenosti i izvjesnog nepovjerenja, koji su još ostali kao posljedica djelovanja okupatora i domaćih izdajnika. U tom pogledu konferencija hodža i proglaš⁶⁸) bili su kruna takvog rada. Sve to vodilo je do spoznaje, da borba protiv okupatora ne bi bila potpuna i ne bi donijela narodu istinsku

slavije slobodu da rade kuluk, da plaćaju porez i da idu u vojsku. Cesto puta događalo se, kada je došao Poljak u vojsku, da je bio šamaran kada je rekao jugoslovenskom oficiru da je narodnosti poljske ili da mu je maternji [jezik] poljski. Taj slučaj iskusio sam ja lično, te zato ne treba nikakvih dokaza.

Ovako stanje bilo je sve do rata 1939 kada su Nijemci okupirali Poljsku. Neprijatelj je zatim okupirao zapad, i došao je rat i u Jugoslaviju. Poljaci u ovoj zemlji nijesu htjeli uzeti učešća u borbi jer su uvidjeli da je ta borba više domaća borba, vidjeli su da osnutkom NDH oni stvarno ništa dobiti ne mogu, vidjeli su da će doći do pokolja Srba od strane ustaša. Svjesni toga, nisu htjeli uzeti učešća, jer nisu imali te moći da bi to mogli spriječiti. Zato su ostali po strani sve dotle dok nije došlo naređenje da se Poljaci pozivaju u vojsku-domobrane. U domobranima Poljaci su se starali da što manje učestvuju u borbi i da se prolije što manje bratske krvi. Dolazi ustanak. Poljaci pozdravljaju ustanak sa velikim oduševljenjem, jer su u njemu vidjeli jedini spas, vidjeli su da se jedino kroz ustanak može doći do slobode. Zato su se odupirali na svakom koraku svim ustaškim nastojanjima. Četnici, koji su izdali srpski narod, imali su velikog uticaja među Poljacima, sve do prije godinu dana. Kao što znamo četnici su samo izrodi i izdajnici svoga naroda. Nas su četnici varali govoreći nam da su oni posrednici između neprijatelja i Narodno-oslobodilačke vojske, da uzimaju municiju od Švaba te da je daju NOV. Oni su nam govorili da kad padne ranjenik iz NOV, da ga oni uzimaju sebi, zamjenjuju mu zvijezdu kokardom i potom šalju u bolnicu. Dakako, da Poljaci nisu ovo mogli razumjeti, a budući da su četnici imali velikog upliva na ta sela, mnogo od toga držalo se za istinu.

Dolaskom NOV u Prnjavor 10 jula 1943 g. Poljaci su progledali svojim očima i došli su do ubjeđenja i zaključka da su četnici obične varalice, da su ih četnici lagali. Poljaci su odmah počeli pristupati u redove NOV. Tako do I zasjedanja ZAVNOBiH-a imali smo oko 80 poljskih omladinaca u NOV. Kasnije se prešlo na osnivanje NOO-a. Odmah su Poljaci osjetili da se rađa nešto novo. Oni su počeli da vjeruju u NOO, u narodnu vlast. Tako danas u selima gdje je većina Poljaka, predsjednik NOO je Poljak i obratno. Mi Poljaci danas imamo svoje predstavnike u seoskim, opštinskim i sreskim odborima i u ZAVNOBiH-u.

Možda će nekome izgledati da je VI ofanziva omela naš rad, ali nije tako. Šesta neprijateljska ofanziva osvijestila je mnoge kolebljive Poljake i stvorila u njima mržnju prema neprijatelju. Poljaci su svojim očima vidjeli šta su radili Čerkezi, šta su sve radili Nijemci. Poljaci su vidjeli da četnici predvode Nijemce, ustaše i Čerkeze. Zato je poslije VI ofanzive kod Poljaka još više se pojačala mržnja prema neprijatelju. Poljaci ustaju još aktivnije u NOV. 25 marta o. g. mi smo sazvali konferenciju Poljaka i osnovali mobilizacione odbore koji imaju zadaću da mobilišu Poljake u redove NOV. Neprijatelj ni tu nije mirovao. Četnici su počeli prijetiti Poljacima da će ih poklati. Ali mi nismo prestali sa radom. Već 29 aprila mi smo sazvali drugu konferenciju, na kojoj smo izabrali svoje političko predstavništvo. Na toj konferenciji je ugovoreno da se

osnuje poljski bataljon pri XIV Srpsko-bosanskoj brigadi. 7 maja okupili su se poljski mladići iz raznih jedinica i od kuća (njih preko 100), primili djelomično oružje i stupili u Poljski bataljon pri XIV Srpsko-bosanskoj brigadi. Tim su Poljaci pokazali da ne žele da budu rastureni po nekim jedinicama, nego da hoće da se bore u svojoj jedinici, pod svojim zastavama i da okaju krv nevino palih Poljaka, nevino prolivenu krv u borbi za slobodu. 11 maja desio se nemio slučaj. Oko 30 Poljaka pošlo je na pazarni dan u Derventu. Ove Poljake sreća je grupa vojnika iz XII Slavonske brigade, u koju je neprijatelj ubacio neke svoje ljude. Oni su nagovarali Poljake da idu u Derventu, da im čak ne treba propusnica, da će ih oni propustiti. Na tromedi je organizovano umorstvo nad 28 Poljaka. Umorstvo je dalje u raspravi⁷⁰⁾ i za ovaj slučaj stvorena [je] posebna komisija za ispitivanje. Mi smo uvidjeli da je neprijatelj tu uvukao svoje prste, da se neprijatelj uvukao čak u redove NOV. Neprijatelj je htio da prikaže poljskom narodu [Narodno] [Oslobodilačku] [Vojsku] kao ubice poljskog naroda i da na taj način potkopa bratstvo i jedinstvo. Ali neprijatelj nije uspio. Poljski bataljon danas broji oko 250 vojnika. Pored toga oko 150 Poljaka nalazi se u drugim raznim jedinicama. Poljski bataljon uskoro će se pretvoriti u poljsku brigadu. Mi osjećamo nedostatak u komandnom kadru, mi ga imamo, ali po raznim jedinicama. U tom pravcu preduzeti su koraci. Kada se oni prikupe onda će se za kratko vrijeme formirati poljska brigada. Moral u poljskom bataljonu je odličan. U početku, baš radi umorstva, bilo je slučajeva dezertstva, ali to se obustavilo i Poljaci danas dobrovoljno stupaju u NOV. Čak se dešavalo slučajeva da se sin posvadio sa ocem zato što mu je otac branio da ostavi kuću i ode u vojsku. Ovome je mnogo doprinijelo i otvaranje drugog fronta. Poljaci su oduševljeno pozdravili otvaranje drugog fronta. Poljaci su takođe pozdravili i borbu Crvene armije protiv Finske i danas sa radošću idu u borbu, jer znaju da je blizu njen kraj.

Sto se tiče rada NOO-a u poljskim selima, ne bih htio o tome mnogo da govorim. Navešću samo jedan primjer: jedan odbor za 3 dana mobilisao je 32 mlada borca. Osim toga, okuplja se i poljska omladina. U nekim selima osnovane su i omladinske radne čete. Osnovan je i AFŽ.

Odluke AVNOJ-a mi Poljaci pozdravili smo sa najvećim zadovoljstvom i uzbuđenjem. Pozdravili smo ih zato što se prvi put u 50 godina, otkako Poljaci žive u ovoj zemlji, spominju nacionalne manjine, u koje i mi spadamo, i što se garantuje njihova bezbjednost.

Mi smo pozdravili i sve odluke ZAVNOBiH-a. Uvjereni smo čvrsto da će se potpuno ispuniti riječi iz referata druga sekretara Hasana Brkića, da se izgrađuje život dostojan čovjeka. Mi ne želimo nikakav drugi put, mi ne tražimo nikakve milosti. Mi ne tražimo slobodu na tanjiru. Mi želimo put, borbe, mi želimo da osvetimo nevino prolivenu poljsku krv i mi hoćemo da se borimo za slobodu (aplauz). Mi Poljaci najbolje poznajemo mržnju Nijemaca prema slavenskim narodima i zato mi najupornije vodimo tu borbu do istrebljenja te fašističke gamadi i nećemo ispustiti oružje iz ruku dok god bude i jednog Nijemca u životu.

Nadam se da će federativno uređenje nove slobodne demokratske Jugoslavije donijeti i nama slobodu u kojoj će biti obezbijedena i naša ravnopravnost.

Drugovi, kao bratske manjine zastupljeni su u ovom vijeću Poljaci i Ukrajinci. Fale nam još jedino braća Česi. U našoj zemlji živi oko 500 Čeha. Mi bi želili da se na idućem zasjedanju i oni nađu zajedno s nama.

Da živi borbeno jedinstvo svih slavenskih naroda u borbi protiv okupatora!

VASILJ SEMAK: Drugovi vijećnici, braćo Srbi, Hrvati i Muslimani.

Donosim vam pozdrav od Ukrajinaca, vaše braće Slovena, koji su se naselili u Centralnoj Bosni prije 40 do 50 godina. Smatram za veliku cast lično za mene što mogu danas u bosansko-hercegovačkom parlamentu, kao zastupnik nacionalne manjine Ukrajinaca iz Centralne Bosne, progovoriti u ime moje braće Ukrajinaca i vaše braće Slovena, danas kada se donose istoriske odluke koje su od velike važnosti za narod Bosne i Hercegovine, za narod koji se borio za slobodu i pravo na slobodan život. Mislim da mi je dužnost da na ovom mjestu kažem, bez obzira na to je li se kome to dopada ili ne – da mi Ukrajinci kao nacionalna manjina zahtjevamo ista prava na slobodni život u Bosni kao i vi braćo Srbi, Hrvati i Muslimani, jer je u ovoj borbi uzео i još će više da uzme učešća i naš narod. U Kozarcu ima kuća iz koje su i po dva sina poginula u ovoj svetoj oslobodilačkoj borbi. Ukrajinci od Kozarca zajedno sa svojom braćom Srbima od početka ustanka učestvuju u borbi. Kozarski Ukrajinci su danas u našoj vojsci i komandanti i komandiri. Po selima koja su oslobođena od neprijatelja i domaćih izdajica idu naši sinovi u redovima NOV. Zajedno živimo, zajedno se borimo. U Centralnoj Bosni su cijela sela ukrajinska, kao: Hrvaćani, Devetina, Dubrava, Stara i Nova Lišnja, Orašje, Okolica Prnjavora, Babanovci, Glogovac itd. Računam da nas Ukrajinaca imade u Bosni oko 7–8.000. To su doseljenici iz zapadne Ukrajine (Galicije). Imade nas takođe po drugim srezovima Bosne. Nema kuće koju četnici nisu opljačkali: goli kreveti bez slame, narod hoda bos u drvenim klompama. Naše majke i sestre su silovane, poubijane od ustaša i četnika. Teška sudbina zatekla je naš narod. Kao strance niko nas nije žalio. Ali mi znamo da smo sinovi velikog sovjetskog naroda, znamo da su naša braća u Sovjetskom Savezu pod mudrim vojskovođama, kao što su Žukov,⁷¹) Vorošilov,⁷²) Konjev,⁷³) Malinovski⁷⁴) i Vatutin,⁷⁵) očistila našu rođenu Sovjetsku Ukrajinu od neprijatelja, znamo da je naša dužnost da stupamo u redove NOV i da se borimo protiv neprijatelja cijelog čovječanstva – protiv Švaba. Hoćemo, i budemo se borili bez obzira na to da li ćete ili nećete nama u Bosni priznati ravnopravnost kao nacionalnoj manjini. Mi vjerujemo da ako to zaslužimo da ćemo to i dobiti. Vjerujemo i to da će nas štiti i naša rođena braća iz Sovjetskog Saveza. Drugovi i braćo vijećnici! Ovo vam govorim u ime Ukrajinaca u Bosni. U Hrvatskoj i Slavoniji

našeg naroda imade oko 47.000. Oni tamo žive od pre par stotina godina. To su oni koje vi zovete Bačvanskim rusinima. I to su naša rođena braća, koja su vam dobro poznata kao starosjedioci u Jugoslaviji. Oni su i do danas zadržali svoj jezik i svoje nacionalno ime. Uvijek imaju težnju i ljubav prema Rusiji. Teško je asimilirati naš narod, jer smo svjesni toga da će doći vrijeme kada će se svi slovenski narodi, sve slovenske rijeke sliti u jedno slovensko more.

Na završetku hoću. da i to spomenem da kod nas ima ljudi koji nisu baš toliko ratoborni i koje su ustaše i četnici preplašili i koji su zavedeni od hitlerovskih agenata.

Cim dođe vrijeme da se naša sela oslobode od četničke šuge koja još harači po ukrajinskim selima mi nećemo stvarati nikakve ukrajinske jedinice – brigade mi hoćemo zajedno sa našom braćom sa kojom živimo, tj. Srbima, Hfvatima i Muslimanima da se zajedno u jednim redovima borimo protiv zajedničkog neprijatelja.

Smrt Švabama – okupatorima!

HALIL ŠAKANOVIC:

Drugovi vijećnici, vi ste čuli referat druga p.fotpukovnika] Omanovića. Ja kao vijećnik Cazinske Krajine i komandant te vojske,⁷⁶⁾ u kojoj se danas nalazi 2.500 naoružanih boraca, koji su oteli oružje od Švaba i četnika i bore se danas pod vodstvom druga Tita, donosim vam od njih pozdrave. Oni će se i dalje u zajednici boriti sa braćom Srbima do pobjede i izгона fašista i domaćih izdajnika iz naše zemlje. Dalje vam je drug p.[ot]pukovnik Omanović prikazao kako smo se okupili. Vidjeli smo svoju propast, vidjeli smo da Švabe, ustaše i četnici hoće da naprave pokolj nad svojim narodom. Mi smo se okupili i dalje ćemo se okupljati. Kroz nekoliko dana, kad se povratimo nazad imaćemo da proglasimo našu krajišku muslimansku diviziju.

Ing. UGLJESA DANILOVIC:

Drugovi i drugarice, današnje zasjedanje našeg Vijeća je istorisko. Istorisko je zbog toga što narod Bosne i Hercegovine danas prvi put u istoriji dobiva svoj parlamenat. Istorisko je zbog odluka koje će se na njemu donijeti. Ja bih rekao da je istorisko po jednom osnovnom dokumentu koji se donosi na našem zasjedanju. Hoću da kažem par riječi o Deklaraciji prava građana Bosne i Hercegovine. Naš dokumenat, koji je podloga odlukama i zakonima koje ćemo donijeti u našem narodnom parlamentu, pokazuje kakvu državnu jedinicu, kakvu federalnu Bosnu i Hercegovinu stvaramo, pokazuje da stvaramo narodnu i demokratsku, da stvaramo kolijevku Bosnu u kojoj žive Muslimani, Srbi i Hrvati. Drugovi, naša Deklaracija, taj naš osnovni dokumenat jeste odgovor i našim prijateljima i našim neprijateljima – odgovor šta je narodno-oslobodilački

pokret i zašto se on bori. Naša Deklaracija pokazuje da su iažne sve klevete kojima su se služili ljudi koji služe okupatoru, klevete da je narodno-oslobodilački pokret u Jugoslaviji i narodno-oslobodilački pokret u Hercegovini i Bosni da je to djelo i politika jedne političke stranke, tj. Komunističke partije. Drugovi, mi smo stalno od početka ustanka govorili, a danas našom Deklaracijom i potvrđujemo, da je narodno-oslobodilački pokret u Bosni i Hercegovini – pokret sviju demokratskih, sviju rodoljubivih sinova naše zemlje (aplauz). Tim dokumentom mi ćemo jasno pokazati svim onim ljudima i onim grupama koje se još nalaze van narodno-oslobodilačkog pokreta da ne mogu da se zovu ni demokratski ni rodoljubivi (aplauz). Mi smo u bivšoj Jugoslaviji često puta pri zasjedanju skupštine i stvaranju novih vlada slušali o raznim deklaracijama. Bilo je često puta u tim deklaracijama i pozitivnih misli i pozitivnih odredaba. Ali te deklaracije ostajale su samo slova na papiru. Naša Deklaracija ne samo da utvrđuje prava građana nego naša Deklaracija, kao djelo pravih narodnih pretstavnika, kao djelo pravih narodnih prijatelja, obezbjeđuje im to pravo da ih provode u život. Naša vlast sa našim parlamentom je narodni pretstavnik. Sva državna sredstva, počev od štampe pa do ostalog nalaze se u rukama narodnih pretstavnika, a prema tome narod će moći da stvarno ostvaruje ta svoja prava građanska koja su predviđena u Deklaraciji. Drugovi i drugarice, polazna tačka tog našeg dokumenta jeste osnova, rekao bih, temelj naše bosansko-hercegovačke državnosti, a najbolja garancija čvrstine ovoga djela koga stvaramo jeste polazna tačka našeg dokumenta o ravnopravnosti Srba, Hrvata i Muslimana. Bratstvo naroda Bosne i Hercegovine stvarano je i stvaraće se kroz borbu i u borbi. Ovaj naš istoriski dokumenat, kažem, polazi od toga da garantuje tu ravnopravnost. Bosna ne samo da neće biti tuđinska nego Bosna neće biti ni svojina ni jednog naroda u njoj, nego će biti svojina sva tri naroda. Ja ne bih htio da detaljišem o toj Deklaraciji koju ćemo slušati, ali bih htio da kažem nekoliko riječi o onima koji su izuzeti u Deklaraciji, o onima kojima su oduzeta ta prava. Ja bih htio da se osvrnem na prvu i na poslednju opomenu našeg vrhovnog komandanta, našeg velikog vođe druga Tita, koju je uputio svima onima koji se nalaze u redovima neprijatelja, da će za svoja nedjela ne samo odgovarati nego da neće imati ni pravo da učestvuju u izgradnji nove države. Mi u Bosni i Hercegovini poručujemo svim onim ljudima koji idu za okupatorom da je došao posljednji momenat da se trgnu i da dođu u redove NOV i da učestvuju u izgradnji naše države, jer sutra će biti dockan. Mi im to pravo sutra nećemo dati (aplauz). Htio bih da se osvrnem sa par riječi na ovo naše istorisko zasjedanje. Mi smo svjesni da ovo zasjedanje i ove odluke i zakoni koje ćemo donijeti na našoj skupštini, – da te odluke stavljaju nas i pred velike obaveze. Mi smo svjesni da pred nama stoje veoma teški zadaci, ali smo svjesni i snage koju smo do sada pokazali, da ćemo moći te teškoće savladati i da ćemo moći izgraditi našu državu, našu federativnu Bosnu i Hercegovinu. Kažem, na nama leži velika odgovornost. Mi treba da budemo svjesni te odgovornosti i

treba da ipodemo u narod da vršimo još veću mobilizaciju, da vršimo i pripremamo sve za posljednji juriš za istjerivanje okupatora i njegovih slugu iz naše zemlje.

NOVAK MASTILOVIĆ:

Drugovi i drugarice, braćo i sestre, ovih dana, prije tri godine, najveći izdajnik hrvatskog naroda, Ante Pavelić mislio je da će preko svojih ustaških krvnika istrijebiti čitav srpski narod u tzv. Nezavisnoj. Malo kasnije, najveći izdajnik srpskog naroda, Draža Mihailović takode je mislio da će preko svojih četničkih razbojnika istrijebiti i hrvatski i muslimanski narod na teritoriji Bosne i Hercegovine. Njihov gospodar – okupator mislio je da će na taj način uništiti sve nas, nekoga malo prije, nekoga malo kasnije, kako to slikovito reče drug Đedo⁷⁷) u uvodnoj riječi. Na sreću, drugovi i drugarice, prevarili su se i gospodar i slugu. Sluge nisu mogle da izvrše naređenja. Ostao je narod, ostao je narod i srpski i hrvatski, istina prilično prorijeđen, ali, ipak je ostao. Prevarili su se okupatori, jer mjesto one svađe u koju su polagali oni ogromne nade, stvoreno je oružano bratstvo i jedinstvo naroda Bosne i Hercegovine i čitave Jugoslavije (aplauz).

Da je to učinjeno, najbolji je dokaz ova naša skupština. Ja vas posmatram, drugovi vijećnici, i ova slika meni izgleda veličanstvena, mi to gledamo, ali još ne vidimo, ne vidimo važnost ovog sastanka. Drugovi i drugarice, poslije svih onih jada, svih zavada i međusobnih klanja, okupili su se najbolji pretstavnici Srba, Hrvata i Muslimana na ovo veliko narodno zborovanje. To je zaista triumf pobjede naše nad paklenim snagama okupatora (aplauz). Ja mislim da mi u ovoj narodno-oslobodilačkoj borbi nismo učinili ništa drugo nego što smo istrgli onaj krvavi nož iz prljavih kandži okupatora, koji je on povremeno bacao čas u ruke Hrvata, čas Srba, čas Muslimana, i mjesto toga krvavog noža stvorili smo oružano bratstvo i jedinstvo naroda. To je epohalno djelo, sa kojim ćemo zadužiti sva naša buduća pokolenja. Mi u ovoj našoj nadčovječanskoj borbi nismo imali da se borimo samo protiv okupatora nego i, nažalost, protiv domaćih izroda. Naši domaći izrodi ne samo što su s puškom u ruci, za račun okupatora, proljevali krv svoje braće, nego su nas prljali politički i među našim narodima i pred inostranstvom. Na sreću, ima ih svakog dana sve manje. U laži su kratke noge, kazao je narod. Njihove klevete u zadnje vrijeme izgledaju komične, npr. ona stvar kada se izdajnik Pavelić upinje da brani čast Hrvata ništa manje od Maršala Tita. To je zaista komično, tome se narod poodavno smije. Srpski reaktioneri zvone na sva zvana, ciče i kevcu da je srpstvo u opasnosti. Drugovi, takvo srpstvo, kakvog ga oni zamišljaju, to je srpstvo špekulantsko, šieardžijsko i hegemonističko i šovinističko, ono je, zaista, u opasnosti, i ono će propasti zajedno sa izdajnicima srpskog naroda (aplauz). Ali istinsko srpstvo, srpstvo demokracije, srpstvo vjerske i nacionalne tolerancije – ono će živjeti dok god živi slobodarski srpski narod, koji

je u ovim teškim danima zadivio čitav svijet svojim visokim demokratskim slobodarskim idejama (aplauz). Mi ćemo takvo srpstvo braniti i njegovati dok teče i jednog Srbina. Dakle izdajnici, i jedni i drugi, i svi koliko ih ima u ovoj zemlji – složno, u horu pod dirigovanjem Gebelsa,⁷⁸) viču da je naš pokret protiv vjere protiv Boga, protiv crkve, protiv svega što je sveto i čestito. To je kleveta, to je kleveta – kažem još jedanput. Kada postavimo stvari onako kakve jesu vidimo: prvo, Komunistička partija Jugoslavije je povelala ovaj pokret. Ona je danas borbena predhodnica našeg pokreta. To je činjenica. Ne mora čovjek biti komunista, ali, ako će biti pošten čovjek, ako će pošteno da govori, on mora priznati da je Komunistička partija jedino mogla ovo da izvede (aplauz). Ta činjenica, što komunisti stoje na čelu našeg pokreta, ne smeta ništa ostalim demokratskim elementima unutar našeg pokreta, da se bore za slobodu, jer uostalom ovo nije borba za komunistička načela, ovo je borba za nacionalnu slobodu srpstva gdje su životi u pitanju (aplauz). Pogledajmo i recimo pošteno: »Ni sama Komunistička partija ne izvodi svoja načela. Ona ih zapostavlja pred potrebama borbe za slobodu i prava čovjeka (tako je)«. Iz referata kojeg smo sinoć čuli⁷⁹) a i iz našeg iskustva znamo, da naš pokret ima jasan stav prema religiji. Vi ste čuli da je zagarantovana sloboda vjeroispovjesti i savjesti. Jedno ima što će proganjati naša Narodno-oslobodilačka vojska a to je, mi ćemo čvrsto stati na put svakoj vrsti vjerske mržnje koja se bude raspirivala među nama (tako je). Šta to znači praktički? Praktički znači, da ćemo svakom onome, koji bi pokušao da favorizuje jednu vjeru na račun druge, omesti račune. Druga stvar jeste – svakome onom koji bi pokušao na vjerskoj mržnji zidati svoje političke račune i koji vjerski zavada narode – mi ćemo mu prekratiti pute, jer mi više ne možemo dozvoliti da, ako se dva čovjeka sretnu na putu, pa da jedan drugom odsjecaju glave samo zato što su im različite kape.

Sve ovo je jasno kao dan, ali znam da vas interesuje o tome šta ja mislim kao sveštenik i šta misle ostali narodni sveštenici. To je jasno kao dan. To je narod vidio, imao je kada da vidi. Vidjelo se ko je vjera a ko je nevjera, ko je za narod a ko je protiv njega. Ja s ovog mjesta moram da apelujem na braću sveštenike, prvenstveno na srpske sveštenike kao Srbini naravno, i molim ih da pristupe našem pokretu, jer su sveštenici srpske pravoslavne crkve u svojoj prošlosti išli uvijek s narodom a nikad protiv naroda. A naročito moraju sada da budu to, jer su Srbi sveštenici bili ti koji su bili stavljeni prvi pod krvnički nož.

Apelujem takođe na braću sveštenike ostalih vjeroispovjesti i molim ih da takođe svojski pristupe ovom pokretu, jer drugovi i drugarice, mi smo sveštenici, ali mi nismo sveštenici onoga kamena i onoga znanja, nego smo mi narodni sveštenici. Pa kad smo narodni treba da budemo u vezi s narodom (tako je.) Svaki onaj sveštenik, koji danas u teškim dobima, kad naši narodi trpe nadčovječanske muke – sjedi i čuti, on ne zaslužuje da se zove imenom narodni sveštenik, jer odakle je on narodni pastir ako posmatra da vući gone i razgone stado njegovo. Svaki onaj sveštenik, koji pomaže okupatora odgovaraće i treba da odgovara i pred Bogom

i pred božijim i pred narodnim sudom. obraćam se vama svima kao sveštenik i kao član našeg parlamenta i molim vas da učinite sve od sebe na mobilizaciji svih rodoljubivih elemenata, da ih što prije okupite u naš NO pokret, da bi što prije uništili okupatore i domaće izdajnike. Mirite, braćo vijećnici nevine, ali i još zavedene politički nesvjesne i zavedene mase Srba, Hrvata i "Muslimana. Mirite ih, jer tako ćemo prije, tako ćemo dostojnije dočekati slobodu i tako ćemo zaliječiti stare rane.

Živio voda naših naroda Maršal Tito!

MLADEN JEFTIC iz Bijeljine:

Pošto je takva situacija da je mali broj vijećnika iz Istočne Bosne na ovom našem zasjedanju palo mi je u dužnost da iznesem ovdje političku situaciju u Istočnoj Bosni za vrijeme krvave borbe za ove tri godine. Narodno-oslobodilački pokret u Istočnoj Bosni otpočeo je još u 1941. godini, otpočeo je pod vođstvom naše slavne Komunističke Partije, koja se uvijek zalagala i uvijek borila za interese naroda, za demokratsko uređenje, za ravnopravnost svih naroda Jugoslavije. Ta borba iz dana u dan se proširivala. Narod Istočne Bosne vidio je jedini spas u tome što ga je Komunistička partija povela u borbu da spase svoj život. Narod Istočne Bosne, koji je vezan za Srbiju, u kojoj su se našle najveće izdajice a koje su se vezale za Nijemce i ustašku Povelicevu vlast, pošao je u borbu. Ta borba zauzima sve veći mah. Krvnik Pavelić i njegov saveznik Nedić i Draža Mihailović obećali su Hitleru da će oni umiriti narod Istočne Bosne, da će od nje napraviti koridor za komotni prolaz iz Zagreba u Beograd, za nesmetano prebacivanje trupa iz Srbije i Bugarske na Jadransko More i ranije u Afriku. Ali narod Istočne Bosne nije pokleknuo, vodio je borbu nadčovječansku. Ta borba koju je izdržao narod Istočne Bosne koštala je hiljade žrtava. Pali su sinovi i srpski i muslimanski i hrvatski. Srpski reacionari tumačili su srpskim četnicima da treba poubijati sve Muslimane, i da se oni tobože bore za neku srpsku državu. Pavelićeva vlast tumačila je Muslimanima da treba poubijati cijeli srpski narod. To je nastavak one stare nenarodne politike koja je vodena za prošle 24 godine, kada je srpski narod huškan protiv Muslimana i Hrvata i obratno. Ali sve to bilo im je uzaludno. Do danas im nije ništa uspelo i ako je neprijatelj vršio i vrši ofanzivu za ofanzivom i to sa najvećom žestinom. Narod Istočne Bosne izdržao je i posljednju VI ofanzivu. Poslije ove ofanzive vidjevši da njegovi saveznici Pavelić i Draža Mihailović nisu mogli da uguše ustanak naroda Istočne Bosne, Hitler je ovamo poslao 14. marta 1944 jednu SS diviziju.⁸⁰) Nažalost u ovoj diviziji bilo je najviše muslimanskih elemenata, te hrvatskih i nešto srpskih. Ova divizija počinila je nova zvjerstva, popalila hiljade kuća i poubijala na desetine ljudi. Ali tiarod Istočne Bosne držao se čvrsto. Danas kada je lanac fašizma, pokidan i kada je Hitler dotjeran u tor, narod Istočne Bosne izdržat će još i ovo neko kratko vrijeme. Što se tiče narodne vlasti u Istočnoj Bosni, a specijalno u Mačvi i Semberiji, o tome bih vam mogao da kažem

ovo: 1943 g. u septembru mjesecu u Mačvi i Semberiji provedeni su izbori, izbori za NOO. Narodno-oslobodilački odbori poprimili su karakter istinski demokratske narodne vlasti. To se moglo vidjeti i na djelu. Narodna vlast Semberije i Vojvodine poslala je za našu vojsku i narod popaljenih krajeva Istočne Bosne hiljade i hiljade vagona pšenice i kukuruza za ove tri godine. Narod Semberije, Mačve i Posavine dao je hiljade i hiljade najboljih sinova i kćeri u našu NOV. Mnogi od njih dali su svoje živote. Svijest njihovih majki i očeva takode je podignuta na viši stepen. Oni su svjesni zašto su njihovi sinovi poginuli. Tako jedna mati kaže: »Neka ginu naši sinovi i kćeri, znamo zašto se bore«. Bore se za jedan novi život, za novi poredak, za blagostanje čovjeka u kojem će svako da živi ravnopravno. I narodno-oslobodilačka vlast u Istočnoj Bosni podigla se na viši politički nivo. Narodno Oslobodilački Odbori u Istočnoj Bosni imaju inicijativu u svojim rukama, održavaju zborove i konferencije, vrše mobilizaciju. Mi koji se nalazimo ovdje na ovom zasjedanju ZAVNOBiH-a dužni smo da prenesemo plamene pozdrave svim našim organizacijama s porukom da porade na mobilizaciji svih naših rodoljuba koji se još nalaze van Narodno-oslobodilačke vojske, jer je kucnuo 12-ti čas.

JAKOV GRGURIC:

Poštovana skupštino, vijećnici, drugovi, visoko cijenjeni gosti, prvi put kao vijećnik sudjelujem u ovom časnom domu sa vama, drugovi vijećnici, na izgradnji naše zajedničke države Jugoslavije, a napose naše uže drage domovine Bosne i Hercegovine. Da nisam bio na I zasjedanju, bili su nepredviđeni razlozi.

Mi smo se ovdje okupili i ovdje u ovaj časni dom došli radi toga da pretresemo vrlo važna pitanja, koja zasjecaju ne samo u naš društveni život, nego dapače u državno-pravni život cijele naše domovine. Nas je ovdje okupila i dovela misao slobode. Ako pretresamo povijest sviju naroda, pa i onih koji su živjeli u prošlosti najprimitivnijim životom, doći ćemo do uvjerenja da su se borili za slobodu prahom i olovom. Sloboda je jedan najveći, jedan najsvjetliji ideal svakog čovjeka, a napose čovječanstva. Za slobodu davali su ljudi ne samo svoje materijalne žrtve nego dapače i živote. Prelistamo li povijest našu srpsku i hrvatsku, vidjet ćemo kako su naši očevi, kako su naši djedovi ustajali pa i golim prsima, u koliko nije bilo praha i olova, za slobodu. Naime, nije im dozvoljavalo njihovo dostojanstvo, njihova narodna čast da budu roblje. To je i razumljivo, jer je svakom čovjeku od Boga dato da bude slobodan. Drugovi i drugarice, nemojmo se zavaravati da ta sloboda mora biti apsolutna. Ona po svom apstraktnom pojmu može da bude apsolutna, ona može da bude po nauci apsolutna, ali slobodu imade se shvatiti u pravom životu onako kako odgovara interesima naroda, i same države. Za to je potrebno svakoj slobodi da bude odjevena, da bude uokvirena sa zakonskim propisima. Ti zakonski propisi jesu regulativ za život svakog

naroda i svakog čovjeka. Skrenemo li pažnju na sve one elaborate, na sva ona državno-pravna djela koja su se stvarala počam od Bihaća pa do Jajca⁸¹⁾ pa i dalje na svim sastancima, na svim konferencijama – onda ćemo uvidjeti da ti svi elaborati u sebi nose državno-pravni karakter naše Jugoslavije, koja ima da bude, a uistinu je proglašena, kao slobodna demokratska država. Ti elaborati, ta državno-pravna djela daju nam put za sve pokrajine, za sve zemlje koje sačinjavaju tu federaciju, naime koje sačinjavaju saveznu državu. I kada su se ti elaborati stvarali na višim mjestima od uglednih i uplivnih ljudi, koji su poznavali dušu i srce, koji su poznavali naše prilike onda su uočili našu Bosnu i Hercegovinu uočili su je radi toga što su vrlo dobro znali da je Bosna i Hercegovina u prošlosti bila neka vrsta kusura svim onima koji su ušičarili ili htjeli ušičariti za sebe ili svoju okolinu.

Bosna i Hercegovina po svojoj prošlosti imala je svoj državno-pravni položaj. Uzmite historiju, pa možete vidjeti da je Bosna bila samostalna država, imala svoje banove, imala svoje dapače kraljeve. Po tome moramo onda da sudimo da je nama lako stvoriti državno-pravni akt o Bosni i Hercegovini. Državno-pravni temelji Bosne i Hercegovine su samo zakopani, a naša je sada dužnost da temelje otkopavamo i da na tim temeljima gradimo našu federalnu jedinicu, našu državu Bosnu i Hercegovinu (aplauz). I to nam za rukom polazi. Zato su ispravni elaborati i druga Brkića i druga Pucara⁸²⁾ kada su naveli značenje, kada su naveli karakter, kada su naveli državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine. I kad ne bi to bilo, onda bi osjećaj naših naroda, tj. Srba, Hrvata i Muslimana bio povrijeđen. Ali pošto se znalo, da Bosna i Hercegovina u kojoj stanuju i nastanjuju se kao prasjedoci i Srbi i Hrvati i Muslimani, da su ti narodi sastavni dio cijele Jugoslavije, bio je ponukan onaj najviši forum da dođe do tog zaključka da Bosni i Hercegovini dade mjesto da ona uz ostale federativne jedinice zauzme jednaki i ravnopravni položaj. Podvlačim i naglašujem da su referati i jednog i drugog u tom pogledu potpuno ispravni. Ti su referati izneseni onako kako treba, iznešeni su iz duše naših naroda u Bosni i Hercegovini, tj. naroda srpskog, hrvatskog i muslimanskog (aplauz). Mi naglašujemo U ovom časnom domu i društvenu demokraciju. Imamo pravo da to činimo i treba da to radimo. Ali kada to naglasimo, onda moramo istodobno da shvatimo značenje sadržaja te demokracije. Demokracija sama po sebi ništa drugo nije nego jedna velika republikanska sloboda, jer kada ne bi bilo te demokracije u republikanskom smislu, onda se ne bi zvala sloboda nego bi dobila drugo ime, sa kojim mi ne bi bili pod nipošto zadovoljni, s kojom se mi ne bi pod nipošto složili, jer demokracija traži izvor, a izvor demokracije jeste narod, koji je izvor i utoka vlasti, pa se ovim načelima imade svako pokoravati, bilo kod kuće ili van kuće (aplauz). Kada su Hitler i Musolini stvorili tzv. državu Hrvatsku postavivši joj na čelo Pavelića, krvnika i izdajicu hrvatskog naroda, sa njegovim ustašama, tada su to učinili radi toga da mogu preko ove države -postići svoje imperijalističke ciljeve na Baikanu. I to se uistinu događalo, jer im je ta država poslužila kao prag da mogu nadirati dalje na Istok. Pavelić se njihovom pozivu oda-

zvaao. Odazvao se na taj način što je prodao i predao sjevernu i srednju Dalmaciju, Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar Talijanima, a Hrvatsko Međumurje predao je Madžarima. Je li to nezavisna država Hrvatska? To je nakarada od države, to je čudovište od države. S tom se državom nisu složili svi čestiti i poštteni Hrvati a napose Srbi koji prebitavaju i nastanjuju se ne samo u Hrvatskoj nego i u Bosni i u Hercegovini, jer su znali da je ta država prelaz u postignuće nečasnih ciljeva okupatora, da je ta država tzv. tampon država, koja će poslužiti samo okupatoru da dođe do onoga za čim je težio. To mu nije bilo dosta, nego je počeo da proizvada protivnarodna, zapravo zločinačka djela kada je počeo zatvarati, ubijati i uništavati nevine ljude, žene i djecu. Da se ova ljaga sa narodnog imena opere i da kulturni svijet ne bi identificirao, istovjetovao, njegova djela sa dušom i srcem i mišljenjem ostalih čestitih i poštenih Hrvata našla se Komunistička partija koja je shvatila sve ovo, pa je započela po svojim prvacima borbu protiv okupatora i Pavelića, a i ostalih plaćenika – Nedića itd. To je jedno veliko djelo, koje će ostati upisano u istoriju našeg naroda. Nakon toga dolazi ovom malom ustanku sve ono što je čestito i pošteno, tako da smo mi dobili jednu veliku regularnu vojsku koja je svojim djelima učinila najveće herojstvo pod mudrim i pametnim vodstvom vojskovođe i vođe Maršala Tita. Naša vojska braneci čast i dostojanstvo svoga naroda i svoju domovinu, uzela je na se jedan veliki teret. Ona je taj teret slatko podnašala, [i u] borbama po gudurama davala svoje živote. Ali nemojte zaboraviti da je ona oko 35 neprijateljskih divizija navukla na se i sa 35 divizija ona se borila. Sto to znači? To znači da je ona olakotila bojne redove i borbu velikih saveznika. Bilo to na istoku, zapadu ili jugu. Zato veliki saveznici moraju vrlo dobro znati da ako i jeste naša narodna vojska učinila za svoju domovinu i za svoj narod jedno veliko djelo, učinila je to veliko djelo i za sam veliki savez. Za to je savez dužan da našu Narodno-oslobodilačku vojsku onako cijeni kako je ona svojim djelima i zaslužila. Savez imade takođe i to znati da sve naše narodne i državno-pravne institucije stvorene su na žrtvama i krvi naše vojske, naših sinova, da su svi funkcioneri visokog polažaja u različitim institucijama na toj krvi učinili i sagradili vladu i parlamenat i sve ono što odgovara jednoj državi, koja imade sve svoje atribute da se proglasi jednom državom. Zato veliki saveznici treba i ovo veliko djelo da poštuju, jer kao saveznici oni moraju znati da je to djelo, narodno djelo. Svaki onaj koji ljubi svoju domovinu neka poštuje i onaj narod koji je sa njim u kolu, koji je s njim u koaliciji i tako će se pokazati velikodušnim i pravednim sudijom za sve ono što odgovara interesima i željama naroda. Kada je buknuo ustanak, onda je trebala HSS, kao najveća stranka kod Hrvata u Jugoslaviji da preuzme vodstvo i da povede narod pravim putem. To, ali, vodstvo učinilo nije. Našla se Komunistička partija koja je borbena, koja je organizirana, koja je shvatila zlodjela okupatora i njihovih plaćenika. Ona je to povelala. Za to su se svi čestiti i poštteni Hrvati pitali: Zašto da se vodstvo sa svoje mrtve tačke ne miče, i zašto vodstvo ne bi ubacilo koju riječ narodu da narod pođe pravim putem i da narod dođe po ovom pravom putu da svog cilja. Oni grlati i ispriti koji

su najviše vikali u vodstvu – ti su zamukli. Vodstvo, ono se prosto začaurilo u jednu čauru misleći da će iz te čaure izaći kakva životinja koja će koristiti narodu. Ali, ono mora znati da iz jedne čaure izleže se životinja opet, koja dolazi opet na stablo i to stablo počinje podjedati. Narod zna to. Narod se sam odlučio da pođe pravim putem da pođe u narodno-oslobodilačku borbu⁴ da u toj narodno-oslobodilačkoj borbi zajedno sa svim čestitim Srbima i Muslimanima isposluje sve ono što odgovara njegovoj duši, da sutra njegovo pokoljenje bude sretno i zadovoljno. A vodstvo HSS bilo je na narodnom stablu kao grane. Došao je vjetar, grane je bacio na zemlju. Te su se grane osušile i danas vodstva nema. Na narodnom tijelu druge su zelene grane, a to su grane počam od AVNOJ-a pa do sviju drugih institucija – ZAVNOH-a i ZAVNOBiH-a (aplauz), koji su prava reprezentacija i srpskog i muslimanskog i hrvatskog naroda, i ove reprezentacije ostaće i dalje. Ovu reprezentaciju hoće narod i narod od toga odstupati neće. Ne mogu misliti, da oni koji nisu aktivni danas u borbi, da se oni neće opametiti i da neće također pristupiti stvaranju naše druge domovine Jugoslavije. Ja sam uvjeren da će to poći svima nama za rukom, jer kako znamo, seljak napose, on je zaveden od pojedinaca, a pogotovo od onih koji pristaju i uz Pavelića i uz Mačeka, koji uvijek nagovještavaju pasivnu rezistenciju. I taj narod, nadam se, da će u kratko vrijeme biti osviješten i da će pristupiti našoj ovoj velikoj akciji i ovom našem narodnom djelu, koje ćemo mi sa najvećim i najboljim uspjehom okruniti. Za to nam je najbolja i najveća garancija naša NOV koja je zaloga boljeg i našeg budućeg života.

AVDO HUMO: Drugovi vijećnici, u ovoj istorijskoj noći, kad udarimo temelje naše federativne Bosne i Hercegovine, kad udarimo temelje naše svijetlije budućnosti – pitanje federalne Bosne i Hercegovine jeste pitanje koje spada u najvažnija naša unutarnja politička pitanja u Bosni i Hercegovini. Ideja bosansko-hercegovačke federalnosti nije stara. Ona je nastala u toku ovoga našeg ustanka na osnovu krvavog iskustva naših naroda koji su se digli u svetu borbu. Teške posljedice koje je naš narod osjetio [pod] vladavinom u bivšoj Jugoslaviji stvorile su kod njega odlučnu volju da se ne povрати ono staro. Nigdje se možda nije ispoljio tako slabije⁸³) uticaj posljedica raznih nenarodnih režima kao što je to bilo u Bosni i Hercegovini. Ostaci nesolidarnosti, ostaci šovinističke mržnje i neprijateljstva, koje nam je ostavila stara Jugoslavija – dolaskom okupatora i raznih njegovih plaćenika na vlast, prijeli su da se iz te situacije ne razbukte u takav plamen koji bi uništio sve naše narode. Da se ne bi povratilo ono staro stanje, da se u oslobođenoj Bosni i Hercegovini ne bi povratili oni stari ljudi koji su unosili šovinizam i neprijateljstvo, narodi Bosne i Hercegovine odlučili su da urede svoju zemlju na federativni način, po federativnim principima. Svirna vama, drugovi, poznate su one teške posljedice koje su ostavili ustaše, četnici i okupatori na našu okupiranu zemlju Bosnu i Hercegovinu, pustoš i krv. Sveta krv naših naroda prolivena je u borbi za opstanak, u borbi za bolji život. Određujući

položaj Bosne i Hercegovine mi nismo htjeli da Bosna i Hercegovina bude autonomna jedinica. Mi nismo htjeli radi toga, što smo željeli, što nam je iskustvo naše u borbi nametalo da stvaramo, da učvršćujemo i dalje iskivamo bratstvo naših naroda. Nismo htjeli autonomiju Bosne i Hercegovine zato, što smo htjeli puni nacionalni razvitak i puni kulturni razvitak naših naroda. Da bi omogućili to iskivanje i to brzo iskivanje bratstva naših naroda, da bi u budućnosti omogućili nesmetani nacionalni i kulturni razvitak naših naroda, mi smo budući položaj Bosne i Hercegovine odredili na taj način što smo postavili da Bosna i Hercegovina bude federalna jedinica u federativnoj i demokratskoj Jugoslaviji.

U istoriji borbe naših naroda u Bosni i Hercegovini, jedini koji su zastupali ideju autonomije Bosne i Hercegovine bile su muslimanske mase. Ali tu ideju autonomije oduzela je muslimanska reakcija i preko nje ucjenjivala razne reakcionarne i šovinističke režime, da bi oni u ime Muslimana i preko Muslimana došli do svojih položaja. Autonomiju Bosne i Hercegovine muslimanske mase shvatale su kao politički cilj demokratizacije naše zemlje, specijalno Bosne i Hercegovine; kao cilj oslobođenja njihovog ekonomskog i socijalnog položaja, kao cilj za puni demokratski razvitak ne samo Muslimana nego i njihove braće Srba i Hrvata. Danas u federalnoj jedinici Bosni i Hercegovini po prvi put srpski narod u Bosni i Hercegovini imaće sve uslove razvitka i sva ona prava koja će imati i srpski narod u federalnoj Srbiji. Prvi put u svojoj istoriji neće razni reakcionari muslimanski da preko autonomije zadržavaju muslimanske mase, držeći ih stalno u neznanju, ne boreći se za njihov bolji položaj, nego će muslimanske mase u zajednici sa srpskim narodom imati punu ravnopravnost i slobodu i tako omogućiti svoj puni razvitak i političku i kulturnu emancipaciju. Hrvatski narod u zajednici sa srpskim narodom i Muslimanima imaće ista prava i iste uslove za razvitak kao što će imati ili kao što ima hrvatski narod u federalnoj Hrvatskoj. Tako su narodi Bosne i Hercegovine, uređujući svoju zemlju, užu domovinu, na federativnim principima, potpomogli narodima Jugoslavije da zadaju još jedan udarac, reakciji i potpomogli da se riješi jedno najvažnije naše unutarnje pitanje, srpsko-hrvatsko pitanje, od čijega pravilnog i punog rješenja zavisi pravilno, puno i ravnopravno međusobno uređenje svih naroda Jugoslavije (aplauz). Idući tim putem mi smo omogućili širokim narodnim slojevima da se uzdignu na tu veću političku visinu, mi smo stvorili uslove da prosvjetimo naš narod, da unesemo više kulture u naš narod, da razvijemo vječnu ljubav i solidarnost među našim narodima, da stvorimo i učvrstimo jedinstvo naših naroda i da tako pripomognemo stvaranju solidnog jedinstva svih naroda Jugoslavije, da omogućimo da naša demokratska federativna Jugoslavija bude žarište demokracije, žarište slobode na cijelom Balkanu i da bude ujedinjujuća snaga svih balkanskih naroda za učvršćenje demokratskog i slobodarskog bloka u cijelom svijetu. Zato, drugovi vijećnici, ideja federalne Bosne i Hercegovine znači učvršćenje naše demokratske i federativne Jugoslavije. Zato se unošenje u svijest naših narodnih masa te ideje postavlja kao jedan od naših važnih političkih pitanja. Zato, drugovi

vijećnici, kada se vratite svojim kućama, da bi učvrstili našu novu državnu vlast, da bi stvorili jedinstvo i iskivali dalje bratstvo naših naroda, popularišite i učvršćujte federalnu Bosnu i Hercegovinu. To će biti najveći dug i najljepši amanet naš i najveće poštovanje našim milim herojima i palim borcima koji su pošli nesebično i samoprijegorno u borbu za bratstvo i slobodu naših naroda.

General SLAVKO RODIC. Drugovi vijećnici i vijećnice našeg prvog bosanskog parlamenta. U času kada se mi ovde u Bosni, odnosno Krajini, sastajemo na naše Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a, savezničke armije sa istoka, zapada i juga srućuju se na Hitlerovu tzv. evropsku tvrđavu. Savezničke armije baš ovih dana zadale su smrtno udarce Hitlerovoj vojsci. One će u skoroj budućnosti obuhvatnim manevrom smožđiti Hitlerovu armiju, tako da možemo sigurno očekivati skoro oslobođenje naše zemlje i čitave Evrope. U ovo vrijeme i naša mlada ali slavom ovjenčana Narodno-oslobodilačka vojska, predvođena našim mudrim vojskovođom Maršalom Titom, stoji na četvrtom frontu svrstana u opštu savezničku udarnu snagu uz ostale mlađe armije porobljenih naroda Evrope. I ta naša mlada armija, koja je vezana desno sa Crvenom armijom, a lijevo sa zapadnim saveznicima, vrlo brzo će jurnuti na jugoistočni blok Hitlerove uže Njemačke (burni aplauz). Naša vojska nije žalila trogodišnjih žrtava da bi omogućila i ovo naše zasjedanje, a isto tako i zasjedanje i stvaranje AVNOJ-a, kao i drugih antifašističkih vijeća, u Sloveniji, u Hrvatskoj itd. Naša vojska, a posebno borci naših krajiških jedinica, ponosni su da su se baš na našoj teritoriji sastali vijećnici na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću i na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, da se baš na tlu Krajine evo održava i Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a. U temelje naše nove države, naše federativne Jugoslavije uzidani su krv i kosti naših najboljih junaka, naših palih drugova prvoboraca. Da bi naše bosanske jedinice, koje su stajale u prvim borbenim linijama i koje su zbog svoje požrtvovanosti i svoga junaštva nazvane i priznate kao najbolje jedinice u našoj vojsci, pored proleterskih, i dalje održale borbeni tempo, koji su do sada imale, potrebno je da se njihovi redovi popunjavaju sinovima Bosne i Hercegovine koji još nisu stupili u našu vojsku, potrebno je da stupe i svi Hrvati i svi Muslimani koji još nisu stupili. To će ujedno biti garancija i za sutrašnju ubrzanu i sigurnu izgradnju naše bosansko-hercegovačke državnosti. Drugovi i drugarice, zato treba mi da poradimo na tome da ovo aktiviziranje novih masa bude što brže jer, prema ovome kako se događaji na frontovima sada razvijaju, za dva mjeseca, a možda i za mjesec dana biće kasno i tako te mase neće moći ravnopravno učestvovati u izgradnji naše uže domovine, kao što bi to trebalo, da bi ta domovina- bila sigurna, stabilna i jaka. Mi vojnici se zavjetujemo da ćemo budno'bđiti nad izgradnjom naše Jugoslavije, a posebno nad izgradnjom naše bosansko-hercegovačke zajednice (dugotrajan aplauz). Uvjeren sam da ćete i vi, drugovi vijećnici, požuriti sa radom da se ta naša zajednica što prije izgradi i bolje učvrsti.

Svi su se govornici u potpunosti složili sa referatima. Njihovi govori popraćaju se čestim i burnim aplauzima.

Pretsjednik stavlja [na dnevni red]: Predlog odluke o odobrenju rada bosansko-hercegovačke delegacije na II zasjedanju AVNOJ-a,^{R4}) koji čita Avdo Humo:

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine na svom drugom zasjedanju u potpunosti odobrava rad bosansko-hercegovačke delegacije na Drugom zasjedanju AVNOJ-a koje se održalo u Jajcu 29–30 novembra 1943. godine.

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine na svom Drugom zasjedanju u potpunosti usvaja odluku AVNOJ-a o federativnom i demokratskom uređenju Jugoslavije, u kojoj će Bosna i Hercegovina biti ravnopravna federalna jedinica, kao i sve odluke donesene na ovom zasjedanju AVNOJ-a.

Narod Bosne i Hercegovine slobodno i svojom vlastitom voljom udružuju se sa narodima Srbije, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore i Makedonije u zajedničku državu – Demokratsku Federativnu Jugoslaviju, na osnovu prava svakog naroda na samoodređenje uključujući pravo na otcjepljenje i ujedinjenje sa drugim narodima.

Bosni i Hercegovini, u kojoj će Srbi, Muslimani i Hrvati živjeti potpuno ravnopravno i slobodno, zajamčena su u demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji sva prava koja pripadaju svakoj federalnoj jedinici. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, konstituišući se na svom Drugom Zasjedanju u najviše zakonodavno i izvršno narodno pretstavničko tijelo Bosne i Hercegovine, izjavljuje da će časno izvršavati sve obaveze koje proističu iz pripadnosti Bosne i Hercegovine Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji na čelu sa Antifašističkim vijećem narodnog oslobođenja Jugoslavije, kao vrhovnim zakonodavnim i izvršnim pretstavničkim tijelom Jugoslavije i Nacionalnim komitetom Jugoslavije, kao narodnom vladom Jugoslavije.

Istorijskim odlukama AVNOJ-a ostvarene su vjekovne težnje naših naroda za slobodom i demokratijom. Narodi Bosne i Hercegovine svojom herojskom trogodišnjom borbom onemogućili su zauvijek da se Bosna 3 Hercegovina povrati u njen stari položaj; kroz tu borbu nikla je čvrsta odluka njenih naroda da samo federalna Bosna i Hercegovina može da otkloni svaki pokušaj domaće i strane reakcije da među njih unese nove svađe, neprijateljstvo i bratoubilački rat; u toj borbi postalo je jasno da je samo federalna Bosna i Hercegovina čvrst oslonac izgradnje brat-skih odnosa Srba i Hrvata uopšte.

Prvi put u svojoj istoriji narodi Bosne i Hercegovine ravnopravno i slobodno svojom vlastitom voljom i svojim vlastitim snagama, izgrađuju svoju državnost. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine kao nosilac bosansko-hercegovačke državnosti i narodnog suvereniteta izjavljuje da ne priznaje nikakvu drugu vlast osim

Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije koji jedino mogu da zastupaju narode Jugoslavije pred inostranstvom.

Sanski Most, 1. jula 1944

Sekretar:
H. Brkić, s. r.

Pretsjednik:

(Pečat)⁸⁵⁾

Podsjećajući na to da je gornja odluka stavljena na uvid vijećnicima prije zasjedanja, pretsjednik poziva vijećnike na diskusiju. Kako se niko ne javlja za riječ pretsjednik stavlja Odluku na glasanje. Svi vijećnici dizanjem ruku glasaju za Odluku, nakon čega pretsjednik konstatuje da je Predlog odluke o odobrenju rada bosansko-hercegovačke delegacije na II zasjedanju AVNOJ-a primljen jednoglasno.

Pretsjednik predlaže [9. tačku dnevnog reda] – Predlog odluke o konstituisanju Zemaljskog antifašističkog Vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo federalne Bosne i Hercegovine⁸⁶⁾ – koji čita Hasan Brkić:

Clan 1

Na temelju slobodno izražene volje naroda Bosne i Hercegovine, a u skladu sa odlukama donijetim na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije na dan 29–30 novembra 1943 u Jajcu, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine na svom Drugom zasjedanju konstituiše se u vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo, u najviši organ državne vlasti Bosne i Hercegovine, ravnopravne federalne jedinice u Demokrat-skoj Federativnoj Jugoslaviji.

Clan 2

Svoju zakonodavnu vlast Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog Oslobođenja Bosne i Hercegovine vrši na svojim plenarnim zasjedanjima, a između zasjedanja preko svog Pretsjedništva.

Svoju izvršnu vlast Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine vrši preko svog Pretsjedništva i preko narodne vlade Bosne i Hercegovine.

Clan 3

Pretsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine sastoji se od pretsjednika, tri potpretsjednika, sekretara i najmanje dvadeset članova Pretsjedništva.

Clan 4

Pretsjedništvo za svoj rad odgovara Zemaljskom antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Clan 5

Dok se ne obrazuje narodna vlada Bosne i Hercegovine, funkciju vlade vrši Pretsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine. U tu svrhu stvara se pri Pretsjedništvu potreban broj odjeljenja za poslove državne uprave.

Clan 6

Pretsjedništvo zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine ukida odluke narodno-oslobodilačkih odbora i narodno-oslobodilačkih skupština ukoliko su one u suprotnosti sa zakonima federalne Bosne i Hercegovine i Demokratske Federativne Jugoslavije.

Clan 7

Sve zakonske odluke Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine i njegovog Pretsjedništva potpisuju pretsjednik i sekretar Vijeća. Odluke se objavljuju ćirilicom i latinicom.

Clan 8

Ova odluka stupa odmah na snagu.

Sanski most, 1. jula 1944

Sekretar:

Pretsjednik:

Za diskusiju se ne javlja ni jedan vijećnik. Predlog se jednoglasno usvaja uz opšti aplauz.

Pretsjednik konstatuje da je Predlog jednoglasno primljen.

Pretsjednik stavlja na dnevni red [10. tačku:] Predlog deklaracije ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine.

[Hasan Brkić, sekretar Pretsjedništva, čita Predlog deklaracije ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine:]⁸⁷⁾

Narodi Bosne i Hercegovine, u borbenom bratstvu sa ostalim narodima Jugoslavije, izvojevali su u slavnoj i krvavoj borbi protiv fašističkog okupatora i njegovih pomagača svoju narodnu demokratsku vlast. U toj oslobodilačkoj borbi osujećen je pokušaj fašističkog okupatora i domaćih izdajnika da između naroda Bosne i Hercegovine iskapaju nepremostiv jaz. U plamenu pravednog oslobodilačkog rata iskiva se bratstvo Srba, Muslimana i Hrvata, i time se udara siguran temelj slobodne i zbratimljene Bosne i Hercegovine, ravnopravne federalne jedinice u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji. Prvi put u istoriji, Srbi, Muslimani i Hrvati Bosne i Hercegovine, ujedinjeni u narodno-oslobodilačkom pokretu, stupili su na isti put, počeli su da izgrađuju svoj zajednički dom, u čije su temelje uzidane kosti njihovih najboljih sinova. Prvi put u istoriji oni su postali kovači svoje sudbine, čvrsto rješeni da jednom za uvijek sahrane vjekovnu, mračnu i tešku prošlost i da izgrade državnu zajednicu u kojoj će živjeti u ravnopravnosti, slobodi, miru i blagostanju. Izražavajući pravedne težnje naroda za čovječnim životom u slobodi i

dostojanstvu, narodna demokratska vlast u Bosni i Hercegovini, oličena u narodno-oslobodilačkim odborima i Zemaljskom antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine zajamčuje:

Ravnopravnost Srba, Muslimana i Hrvata Bosne i Hercegovine, koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina;

Slobodu vjeroispovješt i savjesti kao i ravnopravnost svih vjeroispovjesti;

Slobodu zbora i dogovora, udruživanja i štampe;

Ličnu i imovnu sigurnost građana, kao i slobodu privatne inicijative u privrednom životu;

Ravnopravnost žene s muškarcem, kako u političkom životu zemlje, tako i u svim oblastima društvene djelatnosti;

Izborno pravo u demokratskoj Bosni i Hercegovini birači će vršiti tajnim glasanjem na osnovu opšteg, jednakog i neposrednog prava glasa. Aktivno i pasivno izborno pravo ima svaki građanin i građanka koji su navršili 18 godina života, a nisu toga prava lišeni na osnovu zakona. Borci Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije imaju to pravo bez obzira na godine starosti. Od načela neposrednog i tajnog glasanja može se po odluci Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine otkupiti za vrijeme narodno-oslobodilačkog rata.

Svakom građaninu zajamčeno je pravo žalbe na rješenje organa vlasti, kao i pravo molbe i pritužbe svim organima državne vlasti.

Niko ne može biti suđen bez prethodnog sudskog postupka.

Dužnost je i čast svakog za oružje sposobnog građanina Bosne i Hercegovine da kao vojnik Narodno-oslobodilačke vojske ili borac partizanskih odreda učestvuje u oslobodilačkom ratu.

Narodna demokratska vlast obezbjediće putem zakonodavstva svim trudbenicima grada i sela život u skladu sa savremenim shvatanjem socijalne pravde i dostojanstvom čovjeka.

Narodna demokratska vlast poduzeće sve mjere da što prije likvidira nepismenost u Bosni i Hercegovini, da planski izgrađenom mrežom škola i kulturno-prosvjetnih ustanova unaprijedi opšte obrazovanje naroda i time omogući njegov što brži kulturni i ekonomski razvitak.

Narodna demokratska vlast posvetiće najveću brigu čuvanju i podizanju narodnog zdravlja.

Radi odbrane demokratskog poretka, radi učvršćivanja bratstva naroda Bosne i Hercegovine, kao i svih naroda Jugoslavije, i ostalih tekovina narodno-oslobodilačke borbe, zabranjuju se sve fašističke i profašističke organizacije i progone sva lica koja se bave fašističkom i profašističkom djelatnošću.

Sanski Most, 1 jula 1944

Sekretar:

Pretsjednik:

Za diskusiju se javlja[ju]:

[IGNAC] KUNECKI:⁸⁸) AVNOJ u trećoj odluci pod tač. 4, obezbjeđuje potpunu ravnopravnost nacionalnim manjinama. To je učinio i ZAVNOH. Mi bi želili da i ova naša Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine bude dopunjena time što bi se naglasila ravnopravnost i nacionalnim manjinama u Bosni i Hercegovini. To nije moja lična želja. To je radi toga da možemo lakše djelovati među manjinama. Ja mislim da nije šteta ako se ova Deklaracija dopuni time što bi se kazalo da se nacionalnim manjinama koje se aktivno bore i pomažu ovu borbu obezbjeđuje ravnopravnost. Molim Vijeće da se ta dopuna unese i da se ovo prihvati.

RODOLJUB COLAKOVIC:⁸⁹) Prilikom izrade projekta ove Deklaracije mi smo diskutovali po pitanju koje je pokrenuo ovdje drug Kunecki. Prilikom izrade tog projekta mi smo stali na gledište da u Deklaraciju federalne Bosne i Hercegovine ne treba unositi klauzulu kojom se daju prava nacionalnim manjinama, ne zbog toga što naša federalna Bosna i Hercegovina ta prava manjinama osporava, jer mi smo u Odluci o odobrenju rada bosansko-hercegovačke delegacije na Drugom zasjedanju AVNOJ-a⁹⁰) prihvatili i potvrdili sve odluke, pa i onu odluku koja daje sva prava nacionalnim manjinama. Što mi pak nismo unijeli ovu klauzulu u našu Deklaraciju, to je zbog toga što ta Deklaracija ima značaj našeg Ustava i ona kao takva ne interesuje samo javnost Bosne i Hercegovine, nego i ostalu javnost, a ako hoćete i svjetsku javnost. Izgleda prema tome da u Bosni i Hercegovini postoje nekakve takve manjine kojima treba još u specijalnom Ustavu Bosne i Hercegovine, pored Ustava federativne Jugoslavije, obezbjeđivati to pravo. Mi u Bosni i Hercegovini imamo nešto malo manjina u srezu prnjavorskom i srezu banjalučkom. To su svega dva sreza. Kod nas ne postoje takvi srezovi kao u Hrvatskoj gdje postoji velika većina manjina, kao npr. u Vojvodini gdje postoje znatne manjine. Manjine u Bosni i Hercegovini po svom broju su neznatne manjine. Mi smo našoj braći, našoj slovenskoj braći, Poljacima i Ukrajincima djelima našim pokazali da ih smatramo svojom braćom, ne samo po krvi, nego i po borbi, čemu je dokaz to da njihovi predstavnici sjede ovde. Prema tome, molim druga Kuneckog da braći Poljacima u srezu Prnjavorskom poruči da narodi Bosne i Hercegovine, boreći se protiv okupatora i pozivajući i njih u tu zajedničku borbu, nikad ne misle da Poljacima ospore pravo koje je zagantovano i zakonima Demokratske Federativne Jugoslavije, a koje zakone mi prihvaćamo. Nikada ne bi narodima Bosne i Hercegovine, koji su pokazali u ovoj borbi ne samo svoje junaštvo nego i svoju plemenitost i blagodatnost, — nikada ne bi palo na pamet da ospori ljudska prava unucima slavnih poljskih ustanika, da ospori prava sinovima jednog naroda koji je dao tako slavnog junaka kao što je Koćuško,⁹¹) koje je stvorio u velikom oslobodilačkom ratu svoju armiju

u Sovjetskom Savezu, koji je dao stotine hiljada partizana koji se zajedno s nama bore za slobodu svijeta (tako je).

Ja s toga molim s ovoga mjesta, u ime Pretsjedništva, druga Ku-neckog da povuče svoj prijedlog.

Pretsjednik stavlja Odluku²⁾ na glasanje i nju prihvaćaju svi vijećnici dizanjem ruke i uz buran aplauz.

Pretsjednik stavlja [na dnevni red 11. tačku:] Predlog odluke o stvaranju zakonodavnog odbora pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a.

AVDO HUMO čita [Predlog odluke o stvaranju zakonodavnog odbora pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a:]⁹³⁾

Član 1

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine ustanovljuje pri Pretsjedništvu ZAKONODAVNI ODBOR.

Član 2

Zakonodavni odbor sačinjavaju pretsjednik i ⁷⁹⁴⁾ član[ova], koje bira iz svoje sredine Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Član 3

Zakonodavni odbor, kao pomoćnici i savjetodavni organ Pretsjedništva Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine i Vijeća u vršenju njihove zakonodavne funkcije, ima slijedeće dužnosti:

da proučava i izrađuje projekte novih zakona, uredaba i odluka koje mu uputi Vijeće i Pretsjedništvo;

da proučava odluke nižih organa narodne vlasti koje mu uputi Pretsjedništvo i da daje svoje mišljenje da li su one u skladu sa zakonima Federalne Bosne i Hercegovine i Demokratske Federativne Jugoslavije.

Član 4

Zakonodavni odbor izradiće svoj poslovnik i podnijeti ga na odobrenje Pretsjedništvu Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Član 5

Ova odluka odmah stupa na snagu.

Sanski Most, [1. jula] 1944

Sekretar:

Hasan Brkić, s. r.

Pretsjednik:

Dr. Vojislav Kecmanović, s. r.

¹ Za diskusiju se ne javlja ni jedan vijećnik.

Pretsjednik stavlja Predlog odluke na glasanje. Predlog se jednoglasno prihvaća dizanjem ruke.

Pretsjednik oglašuje da je ovaj Predlog primljen.

Pretsjednik stavlja [na dnevni red 12. tačku:] Predlog odluke o ustrojstvu i radu narodno-oslobodilačkih odbora i narodno-oslobodilačkih skupština u Federalnoj Bosni i Hercegovini.

AVDO HUMO čita [Predlog odluke ZAVNOBiH-a o ustrojstvu i radu narodno-oslobodilačkih odbora i narodno-oslobodilačkih skupština u Federalnoj Bosni i Hercegovini:]⁹⁵⁾

Clan 1

Sva vlast u federalnoj Bosni i Hercegovini pripada narodu koji predstavljaju narodno-oslobodilački odbori, narodno-oslobodilačke skupštine i Zemaljsko antifašističkog vijeće narodnog oslobođenja Bosna i Hercegovine

Clan 2

Temelj narodne vlasti u federalnoj Bosni i Hercegovini predstavljaju narodno-oslobodilački odbori koji su nastali u toku oslobodilačke borbe naroda Bosne i Hercegovine i razvili se, istorijskom nužnošću i voljom samih naroda, u organe demokratske narodne vlasti.

Narodna vlast Bosne i Hercegovine razvija se u skladu sa osnovnim načelima narodne vlasti demokratske federativne Jugoslavije.

Clan 3

Narodnu vlast u selu, opštini i gradu predstavljaju narodno-oslobodilački odbori sela, opštine i grada. Narodna vlast u srezu, okrugu i oblasti predstavljaju sreske, okružne i oblasne narodno-oslobodilačke skupštine.

Sreske, okružne i oblasne narodno-oslobodilačke skupštine biraju iz svoje sredine kao svoj naredbodavni i izvršni organ narodno-oslobodilačke odbore sreza, okruga i oblasti.

Clan 4

Seoski, opštinski i gradski narodno-oslobodilački odbori, sreske, okružne, i oblasne narodno-oslobodilačke skupštine, kao i njihovi izvršni organi, sreski, okružni i oblasni narodno-oslobodilački odbori, donose rješenja i naredbe u granicama prava koja im daju zakoni federalne Bosne i Hercegovine i demokratske federativne Jugoslavije te sprovede naredbe, riješenja i odluke viših organa kojima su podređeni.

Clan 5

Narodno-oslobodilački odbori polažu računa u svome radu narodno-oslobodilačkom odboru kome su podređeni, a narodno-oslobodilački odbori sreza, okruga i oblasti polažu računa o svome radu i svojoj skupštini.

Clan 6

Seoski, opštinski i gradski narodno-oslobodilački odbori dužni su da sazivaju najmanje jedanput mjesečno zborove birača, na kojima polažu račun o svom radu i pretresaju važna pitanja, da bi narod imao neposrednog uvida u poslove narodno-oslobodilačkih odbora i da bi mogao uspješno uticati na njihov rad.

Clan 7

Odbornici seoskog, opštinskog i gradskog narodno-oslobodilačkog odbora, članovi sreske, okružne i oblasne narodno-oslobodilačke skup-

štine dužni su pred narodom polagati račun o svom radu i o radu tijela narodne vlasti u koje su izabrani i mogu voljom većine birača biti opozvani na način koji je za to propisan.

Clan 8

O podjeli Bosne i Hercegovine na oblasti, okruge i srezove, opštine, gradove i sela odlučuje Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, vodeći računa o ekonomskim, geografskim i saobraćajnim prilikama, kao i o tome da se tom podjelom obezbjedi maksimalno učešće naroda u vlasti i njegova kontrola nad njom.

Clan 9.

Broj odbornika u seoskim, opštinskim i gradskim narodno-oslobodilačkim odborima, broj članova sreskih, okružnih i oblasnih narodno-oslobodilačkih skupština, kao i broj članova u sreskim, okružnim i oblasnim narodno-oslobodilačkim odborima određuje Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Veći gradovi biraju narodno oslobodilačku skupštinu. Pretsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine odlučuje kog će stepena biti ta narodno-oslobodilačka skupština.

Clan 10

Izbor članova seoskih, apštinskih, gradskih narodno-oslobodilačkih odbora, sreskih, okružnih i oblasnih narodno-oslobodilačkih skupština vrše birači na osnovu opšteg, jednakog i neposrednog izbornog prava tajnim glasanjem.

Za vrijeme narodno-oslobodilačkog rata Pretsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine odlučuje o slučajevima kada će se otstupiti od načela neposrednog i tajnog glasanja

Clan U

Građani Bosne i Hercegovine koji su navršili 18 godina, bez obzira na narodnost, vjeru, imovno stanje i mjesto boravka, imaju pravo da biraju i da budu birani.

Vojnici Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije imaju izborno pravo bez obzira na godine starosti.

~ Izborno pravo nemaju umobolna lica, kao i lica koja su na osnovu zakona lišena tog prava.

Clan 12

Zene imaju jednako pravo kao i muškarci da biraju i da budu birane.

Clan 13

Narodno-oslobodilački odbori i narodno-oslobodilačke skupštine naročito su dužni:

podizati, ujedinjavati i organizovati sav narod u borbu protiv okupatora i njegovih pomagača, učvršćivati jedinstvo pozadine i fronta, mobilisajući sva narodna sredstva za pomoć Narodno-oslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije;

čuvati i jačati bratstvo među narodima Jugoslavije i gajiti duh vjerske tolerancije;

raditi u svome djelokrugu na rješavanju privrednih, zdravstvenih, kulturno-prosvjetnih, tehničko-saobraćajnih, kao i ostalih pitanja preko potčinjenih organa javne uprave;

obezbjediti građanima ličnu i imovinsku sigurnost kao i njihovu privatnu inicijativu u svim granama privrednog života;

stalno voditi brigu o siromašnim porodicama poginulih boraca Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, invalidima narodno-oslobodilačkog rata, kao i svim žrtvama fašističkog terora i puštošenja;

pomagati siromašne porodice boraca Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije kao i stanovništvo kome je pomoć potrebna;

u saradnji sa vojnim vlastima osigurati pravilno snabdjevanje jedinica Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije vodeći stalno računa o srazmjernom opterećenju pojedinaca i krajeva;

obezbjediti najšire učešće naroda u jačanju narodne vlasti i u čuvanju tekovina oslobodilačke borbe.

Clan 14

Pri narodno-oslobodilačkim odborima postoje narodno-oslobodilački fondovi u koje se prikupljaju materijalna sredstva narodno-oslobodilačkih odbora, namijenjena za pomoć vojsci i stanovništvu kome je pomoć potrebna.

Clan 15

Do konačnog uređenja sudstva u Bosni i Hercegovini sudovanje vrše sudovi u okviru narodno-oslobodilačkih odbora.

Clan 16

Svaki građanin ili pravno lice, čija su prava ili interesi povređeni nekim aktom narodno-oslobodilačkih odbora ili narodno-oslobodilačkih skupština, ima pravo žalbe višem organu narodne vlasti.

Clan 17

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine ovlašćuje Pretsjedništvo da izda opširnije propise o ustrojstvu i radu narodno-oslobodilačkih odbora i narodno-oslobodilačkih skupština kao i da propiše odluku o izbornom redu i postupku.

Clan 18

Ova odluka stupa na snagu danom objavljivanja.

Sanski Most, 1 jula 1944 god.

Sekretar:

Pretsjednik:

Za diskusiju se ne javlja niko. Pretsjednik stavlja odluku na glasanje, koju vijećnici jednoglasno primaju.

Pretsjednik [konstatuje] da je Odluka primljena jednoglasno.

Pretsjednik stavlja [na dnevni red 13. tačku:] Predlog odluke o uspostavljanju Zemaljske komisije pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.

SULEJMAN FILIPOVIĆ, pukovnik, čita [Predlog odluke ZAVNO-BiH-a o uspostavljanju Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača:]⁹⁶⁾

Clan 1

U cilju utvrđivanja odgovornosti, pronalaženja i privođenja sudu svih lica koja su, u svojstvu okupatora ili njegovih pomagača, odgovorna za zločine učinjene nad narodima Bosne i Hercegovine kao i u cilju utvrđivanja materijalne štete, učinjene od strane okupatora i njegovih pomagača narodima Bosne i Hercegovine, a u duhu Odluke broj 10 Pretsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 30. novembra 1943. godine, obrazuje se pri Pretsjedništvu Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.

Clan 2

Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača koja se uspostavlja pri Pretsjedništvu Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine u svemu će sarađivati sa Državnom komisijom za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača koja je stvorena pri Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije.

Clan 3

Pretsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine imenuje pretsjednika i potreban broj članova komisije.

Clan 4

U skladu sa odredbama koje propisuje Nacionalni komitet oslobođenja za rad Državne komisije za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, Pretsjedništvo će propisati poslovnik za rad Zemaljske komisije.

Član 5

Ova odluka stupa odmah na snagu.

Sanski Most, 1 jula 1944

Sekretar:

Pretsjednik:

(Pečat)⁹⁷⁾

.Pošto se ni jedan vijećnik ne javlja za diskusiju, pretsjednik stavlja odluku na glasanje. Svi vijećnici dizanjem ruku glasaju za ovaj Predlog, našto pretsjednik konstatuje da je odluka jednoglasno primljena.

Pretsjednik stavlja [na dnevni red 14. tačku:] Predlog odluke o stvaranju Vjerske komisije pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a.

AVDO HUMO, čita [Predlog odluke ZAVNOBiH-a o uspostavi Vjerske komisije:]⁹⁸⁾

Clan 1

Pri Pretsjedništvu Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine uspostavlja se Vjerska komisija.

Clan 2

Vjerska komisija se sastoji iz 7 članova i u nju ulaze duhovna i svjetovna lica.

Clan 3

Pretsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine određuje lica koja ulaze u Vjersku komisiju, imenujući joj pretsjednika.

Clan 4

Vjerska komisija pri Pretsjedništvu Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine ima slijedeće dužnosti:

da daje Pretsjedništvu Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine svoje mišljenje i predloge o načinu kako će se pravilno urediti odnosi između narodno-oslobodilačkih vlasti i pojedinih vjeroispovjesti;

da prati nesmetano i slobodno vršenje vjeroispovjedanja;

da daje svoje mišljenje Pretsjedništvu o imovinsko-pravnim kao i drugim sporovima koji bi nastali između pojedinih vjerskih zajednica i ustanova i organa narodne vlasti, kako bi se i u toku narodno oslobodilačkog rata što pravilnije regulisali odnosi između narodne vlasti i pojedinih vjeroispovjesti.

Član 5

Ova odluka stupa odmah na snagu.

Sanski Most, 1 jula 1944

Sekretar:

Pretsjednik:

Ni jedan od vijećnika ne javlja se za diskusiju, pa pretsjednik stavlja Predlog na glasanje. Predlog se jednoglasno prima i pretsjednik utvrđuje da je Predlog odluke jednoglasno usvojen.

Pretsjednik stavlja [na dnevni red 15 tačku:] Predlog odluke o izborima za narodno-oslobodilačke odbore i narodno-oslobodilačke skupštine.

[HASAN BRKIĆ čita Predlog odluke ZAVNOBiH-a o izborima za seoske, opštinske i gradske narodno-oslobodilačke odbore i sreske, okružne i oblasne narodno-oslobodilačke skupštine:]⁹⁹⁾

Clan 1

U cilju daljeg razvijanja naše demokratije i obezbjeđenja učešća najširih slojeva u izgradnji naše državnosti, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine stavlja u dužnost Pretsjedništvu da raspiše izbore seoske, opštinske i gradske narodno-oslobodilačke odbore i sreske, okružne i oblasne narodno-oslobodilačke skupštine na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Clan 2

Ova odluka stupa odmah na snagu.

Sanski Most, 1 jula 1944

Sekretar:

Pretsjednik:

(Pečat)¹⁰⁰

Kao i kod svih predašnjih odluka, predsjednik naglašava da je ova odluka prije zasjedanja stavljena vijećnicima na uvid i poziva ih na diskusiju. Za diskusiju se ne javlja ni jedan vijećnik.

Pretsjednik stavlja Predlog na glasanje. Dizanjem ruku svi vijećnici prihvataju Predlog odluke. Predsjednik utvrđuje da je Odluka jednoglasno primljena.

Pretsjednik predlaže da se naknadno prime za vijećnike Nijaz Dizdarević i Košta Bosnić. Predlog se jednoglasno usvaja. Predsjednik poziva novoizabrane vijećnike da zauzmu svoja mjesta.

[Pretsjednik predlaže da se pređe na 16. tačku dnevnog reda: Referat Dušana Ivezića]

DUŠAN IVEZIC čita svoj referat – Privredni zadaci naših narodnih vlasti.¹⁰¹)

U našem privrednom referatu potrebno je da damo sliku sadašnjeg stanja privrede na oslobođenoj teritoriji Bosne i Hercegovine, rezultate privrednog staranja naše NO vlasti, naše privredne probleme i zadatke kao i način kako bi se oni što uspješnije riješili. Pri tomu je potrebno da bar u glavnim crtama iznesemo istorijat rada naše NOVJ i naših NOO na privrednom planu Bosne i Hercegovine kroz ove tri godine NO borbe.

Nije potrebno da se naročito zadržavamo na najopštijem pitanju – pitanju važnosti privrede za uspjeh naše NO borbe. Mi smo se u toku tri godine ustanka osvjedočili da je rat jedinstven napor svih snaga jednog naroda: moralnih, političkih, fizičkih i privrednih. Mi smo to vidjeli u džinovskom hrvanju velikih demokratskih sila svijeta, SSSR-a, Engleske i Amerike sa fašističkim blokom. U toku tri godine naše borbe mi smo naučili a bili smo i prisiljeni – da sve više koristimo našu privrednu moć, da je "što više mobilishemo, da što više organizujemo našu privredu i upotrebimo je za vođenje naše borbe.

Za tri godine borbe mi smo u našim privrednim nastojanjima prešli veliki put koji je obilježen mnogim pobjedama i krvavo stečenim is-

kustvom. Osnovno u tom razvoju je činjenica da je za tri godine ogromno narasla naša vojska, da se stvorila velika oslobođena teritorija i da su naši zadaci u privredi postali mnogo teži i komplikovaniji. Prije tri godine naš je zadatak bio, između ostalog, da onemogućimo Hitleru da iskoristi privredne snage naše zemlje, naš zadatak je bio sprečavanje fašističke pobjede, – a danas, naš je zadatak organizovanje naše privrede da ishranimo i snabdijemo i vojsku i narod, da obezbjedimo sopstvenu pobjedu. U poljoprivredi radili smo prije pod parolom: »Ni zrna žita okupatoru!«, a danas i ako je ova parola još uvijek na snazi, težište našeg rada prenijeli smo na parolu obrade i posljednje stope zemlje.

Snabdjevanje vojske u početku ustanka nije bilo naročito teško. Naša vojska borila se da što više sačuva privredu na oslobođenoj teritoriji, a naše NO vlasti, koje su i same bile u prvom stadiju razvoja, prepuštale su je spontanom razvitku. Narod je još uvijek imao starih rezervi žita, odvojenih predmeta itd. Velikim narastanjem vojske i širenjem oslobođene teritorije, na kojoj je usled razaranja i pljačke neprijatelja bilo sve više nezbrinutog stanovništva i usljed opadanja privrednih mogućnosti naše zemlje, organi NO vlasti bili su primorani da sve više pristupaju rješavanju privrednih pitanja. Privredno staranje postalo je jedna od najosnovnijih zadaća naše vlasti.

Mi smo u tom pogledu imali velikih uspjeha. Mi smo privredno povezali teritorije koje su još od prije godinu dana bile posve odijeljene, tako da između tih oblasti postoje sve čvršći privredni kontakt[i], saobraćaj, ispomaganje i da se na njima radi sve više po jednom jedinstvenom planu. Naša je zadaća da što prije i što čvršće povežemo svu oslobođenu teritoriju Bosne i Hercegovine i da u njoj djelujemo planski i jedinstveno. Osim glavnog zadatka – ishrane i snabdijevanja naše vojske, mi treba da udarimo prve temelje obnovi naše privrede odmah poslije rata, temelje za daljnju rekonstrukciju privrede u federalnoj Bosni i Hercegovini.

Naša poljoprivreda i ishrana vojske i naroda:

Poljoprivreda je naša glavna privredna grana i na njoj leži glavni teret ishrane i snabdjevanja vojske i naroda. Naša zaostala poljoprivreda bila je već prvih dana okupacije izložena nezapamćenoj pljački i pustošenju koja je imala za cilj potkopavanje privrednih temelja srpskoga naroda u Bosni i Hercegovini. Kasnije, razvojem naše NO borbe, uništavanje i pljačka okupatora prenijeli su se i na muslimanska, pa i hrvatska sela kao rezultat nastojanja okupatora i njegovih slugu, ustaša i četnika, da unište privrednu bazu našeg NO pokreta. U tim zločinačkim nastojanjima okupator je naišao na snažan otpor naše Narodno-oslobodilačke vojske koja je branila i uspjela da odbrani mnoga naša privredna blaga i sačuva ih za jačanje naše privredne moći.

Kao što smo spomenuli, mi smo u poljoprivredi težište našeg rada, prenijeli na parolu obrada i posljednje stope obradivog zemljišta, dok je

u početku naš zadatak bio da onemogućimo iskorišćavanje naše poljoprivrede za ishranu okupatorske vojske. Ne smije se zaboraviti da je Jugoslavija u doba mira izvozila u Njemačku žita pri sistematskoj *Njemačkoj pljački* u vrijeme okupacije sigurno podvostručila.¹⁰²⁾ To je trebalo spriječiti. Mi smo to u Bosni i Hercegovini djelomično učinili, izbavivši ispod fašističke pljačke veliku teritoriju i ometajući izvoz opljačkanoga žita sa neoslobodene teritorije. Ove godine naše vlasti bile su prisiljene da tačno ispituju stanje naše poljoprivrede i našeg stočarstva. Mi smo morali dobro da pazimo gdje ćemo i koliko ćemo iz pojedinog kraja da uzmemo. Poljoprivreda Bosne i Hercegovine kao i njeno stočarstvo, nisu više bili, usljed neprestanih pljački i uništavanja, nepresušno vrelo kao što je to duže vremena smatrano. Mi smo morali da računamo sa svakim konjem, svakim volom, kravom, ovcom, sa svakim zrnom žita.

Kao što smo pomenuli naša vojska ovog proljeća i naše NO vlasti pristupile su na području cijele Bosne i Hercegovine jedinstvenom i organizovanom *spровоđenju* proljetne sjetvene kampanje. Na to su silile velike potrebe vojske koja se sve teže snabdijevala, na to je silila oskudica hrane kod civilnog stanovništva, na to je sililo teško stanje u našoj poljoprivredi i stočarstvu. Prema prikupljenim podacima sa teritorija Bosne i Hercegovine, privredne mogućnosti naše zemljoradnje i stočarstva postale su vrlo male. Poljoprivredni inventar i oruđe uslijed sistematskog uništavanja od strane okupatora svedeno je na najmanju mjeru. Broj stoke je mnogo opao. Izrazito stočarski srezovi, koji su ranije živjeli isključivo od stočarstva, nisu imali više ni deseti dio stoke od prijeratnog stanja. Mnogi srezovi nisu imali nikakvog sjemenja. Stoka se nalazila u vrlo rđavom stanju zbog neobično teške oskudice stočne hrane. Zalihe žita za ishranu vojske i naroda bile su minimalne. U više srezova nije bilo dovoljno ni ljudske radne snage. Eto to je opšta slika koja je ovog proljeća dobivena o poljoprivredi u svim dijelovima Bosne i Hercegovine.

Međutim, uprkos svega mobilisane su sve snage i na bazi uzajamne pomoći naroda unutar pojedinih srezova, kao i na bazi organizovanosti pomoći srezova i okruga međusobno, otpočela je proljetna sjetvena kampanja. Prikupljalo se i prebacivalo sjeme iz plodnijih i očuvanijih krajeva u pasivne i postradale krajeve. Pojedini srezovi davali su susjednim srezovima radnu snagu, stočnu zapregu, poljoprivredno oruđe itd. Mi nemamo još statistike o zasijanim poljoprivrednim površinama, ali prema primljenim izvještajima uspjeh ovogodišnje sjetvene kampanje je nesumnjiv. — U većini srezova zasijano je više zemljišta nego prošle godine a u izvjesnim srezovima nikada nije bilo zasijano toliko zemljišta kao ove godine. Obradeno je mnogo napuštene zemlje koja je data u obradu porodicama poginulih i zaslužnih boraca NOVJ kao i onim siromašnim seljacima koji nisu imali dovoljno. Neke zemlje obradili su sami NOO neposredno za potrebe vojske.

Naša polj»privreda imala je i svojih nedostataka i smetnji koje su sprečavale njeno izvršenje u punom obimu. Usljed vojne situacije izostala je saveznička pomoć u sjemenju i oruđu koja je bila u izgledu i na koju smo donekle računali. Zatim, vojne potrebe iziskivale su često da se u

jeku sjetve radna stoka morala upotrebljavati za karavane i druge razne neodložne radove. Bilo je mjestimice slučajeva da se, uslijed pojava gladi, sjeme određeno za sjetvu, moralo upotrebiti za hranu. Podbacili su i nek: NOO-i, nije bilo dovoljno organizovanosti, a upadi neprijatelja i lokalne ofanzive sprečavali su prebacivanje sjemenja, slanje razne druge pomoći, pa i samo obrađivanje.

Uprkos svega, mi danas na kampanju gledamo kao na svoj uspjeh, kao što stvarno jeste. Narod je shvatio važnost kampanje, shvatio je mjere NOO kao korisne mjere svoje vlasti i na mnogo mjesta pokazao vanredne primjere uzajamne solidarnosti.

Premda je sjetva dala dobre rezultate, mi ne smijemo zaboraviti da je ona samo jedan korak ka pravom cilju – ishrani vojske i naroda. A da bi osigurali taj krajnji cilj, treba da još većom energijom nastavimo daljnjim poljoprivrednim radovima i što je glavno, da organizujemo žetvu. Ne smijemo zaboraviti da je fašizam ove godine bez Ukrajine i drugih poljoprivrednih baza ostao i da je naša žetva i ove godine usljed toga u velikoj opasnosti od neprijateljske plačke. Žetvu treba da obavimo brzo i organizovano i što je glavno – treba da je dobro pohranimo.

Možemo sa zadovoljstvom konstatovati da se u pojedinim okruzima Bosne i Hercegovine već preduzimaju potrebne mjere za sprovođenje žetvene kampanje. Opravlja se oruđe, mobilišu vršalice, nastoje pribaviti pogonska goriva, mazivo, remenje, vrše se opravke mašina itd.

Opšte stanje u našoj poljoprivredi i stočarstvu odrazilo se u ishrani naše vojske i naroda. Od prošle žetve do ove koja je pred nama, Bosna i Hercegovina trebala je da ishrani jednu veliku armiju, čije su potrebe rasle iz dana u dan. Osim domaćih jedinica, na teritoriji Bosne i Hercegovine nalazile su se, i još se uvijek nalaze jedinice iz Like, Dalmacije, Slavonije i Vojvodine. Naša poljoprivreda, naš narod, naše NO vlasti polagale su na ishrani naše vojske svoj veliki ispit. U toku posljednje godine pokazalo se da su potrebe naše vojske tako velike, da se ne mogu pokriti pribiranjem sredstava na stari način. Prije svega pokazalo se, da je sistem snabdjevanja vojske putem dobrovoljnih priloga nedovoljan pa su rekvizicije postale glavni vid snabdjevanja. To ne znači da je napušten sistem prikupljanja dobrovoljnih priloga, što više on je za proteklu godinu, apsolutno uzevši, dao mnogo više nego ranije. Dobrovoljni prilozu prikupljali su se putem široko organizovanih kampanja koje su dale odlične rezultate. U nekim okruzima Bosne i Hercegovine, kao što su Podgrmeč i Kozara, dobrovoljni prilozu ostali su glavnim vidom pribiranja sredstava za potrebe vojske i naroda. Međutim u pasivnim i postradalim krajevima gdje se nagomilao veliki broj naših jedinica, vršila se pretežno rekvizicija, premda je narod i u tim krajevima dao velike količine namirnica kao dobrovoljni priloz.

Naše NO vlasti trudile su se da riješe ovo pitanje tako, da rekvizicija proporcionalno optereti sve krajeve i da se provodi ispravnim putem. Uspjelo se da se rekvizicije vrše putem komisija sastavljenih od predstavnik NOO-a i organa ekonomskih ostsjeka vojnih oblasti korpusa. Rekvizicije koje su bile planski pripremljene i gdje se na osnovu priku-

pljenih podataka pažljivo razmotrilo gdje i koliko će se uzeti, gdje se pazilo da se ne rasparaju radni volovi, ne uzimaju poslednje krave, itd, dale su dobre rezultate i nisu teško padale stanovništvu dotičnih krajeva. Ovaj sistem bio je naročito dobro proveden u Bosanskoj Krajini, gdje je u poslednje vrijeme za potrebe vojske bilo nužno da se mjesečno prikupi oko 140 vagona hrane. Naša je dužnost da se postaramo da se od sada ni jedna rekvizicija ne provodi mimo komisija i da se za rekviriranu hranu izdaju uredne i jednoobrazne rekvizicione priznanice. Naša je dužnost, dalje, da ubjedimo narod da je rekvizicija kupovina na poček i da će on za izručene životne namirnice dobiti njihovu punu protivuvrijednost. Mi moramo da ubjedimo naročito one koji u izdavanju rekvizicionih priznanica vide sumnjanje narodne vlasti u njihovu privrženost narodno-oslobodilačkoj borbi, da su već samim prodavanjem hrane na poček izvršili svoju patriotsku dužnost. Mi treba da sprovedemo popis svih dosada datih dobrovoljnih priloga kao i svih količina namirnica još na posebnom mjestu u ovom referatu.

Pitanje ishrane naroda postavilo se pred našu vlast mnogo teže nego što se na prvi pogled čini. To je pitanje koje je baš najteže u ovom momentu. Mi smo već početkom ove godine imali na cijeloj oslobođenoj teritoriji Bosne i Hercegovine masovne pojave krajnje oskudice hrane i gladi. Cifre koje smo u tom pogledu dobili od Oblasnog NOO-a za Bosansku Krajinu i Inicijativnog oblasnog NOO-a za Hercegovinu kazuju nam, da je glad uzela široke razmjere i da će ishrana naroda do nove žetve biti sve teža iz dana u dan. Pitanje ishrane naroda NOO-i su rješavali putem organizovanja uzajamne pomoći koja se vršila preko NOO-a i njihovih NOO fondova. Klao druga mjera preduzeto je prebacivanje hrane iz očuvanijih i plodnijih krajeva u pasivne i postradale krajeve, što je bio sastavni dio privredne djelatnosti oblasnih NOO-a. Treća mjera bilo je prebacivanje naroda iz popaljenih krajeva u plodnije i očuvanije krajeve. Kao četvrti vid došlo je pomaganje najsiromašnijih krajeva novcem.

Ipak je sve to bilo nedovoljno. Okupatorski upadi i ofanzive i dalje su pustošili pojedina područja, presjecali vezu između plodnijih i opljačkanih područja. Sve to otežava ishranu naroda. Osim toga ni samo uspješno obavljanje žetve neće moći potpuno riješiti ishranu naroda. U pojedinim područjima stalno prebiva veliki broj izbjeglica. Tako, prema podacima okružnog NOO-a za Podgrmeč u podgrmečkom okrugu stalno boravi preko 8 hiljada izbjeglica, koji padaju na teret tog područja.

Naše izlaganje o snabdjevanju vojske i naroda ne bi bilo potpuno ako nebi podvukli *pomoć* koju je naša vojska dobivala od naših saveznika. Sve pravilnija ocjena napora naše vojske i našega naroda u zajedničkoj borbi protiv fašizma koja je dovela do priznavanja naše vojske kao savezničke, dovela je do toga da smo od saveznika za potrebe vojske počeli primati pomoć ne samo u odjeći i oružju, nego i u hrani. Ova pomoć postaje sve značajnija i ona se povoljno odrazila ne samo direktno na poboljšanje snabdjevanja naše vojske, nego i indirektno na snabdjevanje našeg naroda komu je znatno olakšan teret u podmirivanju glavnih potreba vojske.

Nije naš veliki problem bio samo ishrana i snabdjevanje životnim namirnicama vojske i naroda — jednako težak problem je snabdjevanje naroda raznim drugim potrebštinama za održanje života i obnova opustošenih i popaljenih (kuća) krajeva. Narod trpi veliku oskudicu u odjeći, obući, petroleju, raznom priboru, oruđu itd. Potrebno je bar donekle obnoviti popaljena sela i gradove, snabditi narod građevnim materijalom, odjevnim predmetima i raznom drugom robom. To je u prvom redu zadatak naše domaće industrije, zanata i kućne radinosti. Sva velika industriska preduzeća na oslobođenoj teritoriji su van pogona. Mi poduzimamo potrebne mjere i spremamo planove da ovakva preduzeća odmah poslije završetka rata stavimo u pogon. Ali mi na našoj oslobođenoj teritoriji imamo i nešto manjih industriskih preduzeća kao što su male pilane, mlinovi, ciglane itd. koje ili rade ili ih već sada treba staviti u pogon. Ono malo industriskih preduzeća radilo je većinom za potrebe vojske. Naša je dužnost da povećamo broj ovakvih preduzeća i da ih osposobimo tako, da počnu zadovoljavati potrebe civilnog stanovništva. To naročito važi za pilane i ciglane.

Slično je i sa zanatima. Zanatske radionice su u većini slučajeva opljačkane ili uništene. Dobar dio zanatskih radionica prenijet je u vojne jedinice i radi za potrebe vojske. Ipak naši NOO-i uspjeli su da organizuju izvjestan broj radionica a omogućili su i privatnoj inicijativi da ih održava u poslovanju. To se naročito odnosi na radionice koje upravljaju poljoprivredno oruđe i zadovoljavaju najnužnije potrebe: kovačnice, kolarске radionice, obučarske radionice (opancari), stolarske radionice, Iončarnice, mehaničke radionice itd.

I zanati i industrija treba da rade prvenstveno za potrebe vojske, a njihova je zadaća, da, kao što je pomenuto, pomognu snabdjevanje naroda najvažnijim potrebštinama, naročito u obnovi porušenih naselja. Tom pitanju mi moramo posvetiti izuzetnu pažnju. Mi treba da organizujemo pomoć jednih krajeva drugima u građevnom materijalu, drvetu, cigli, kreču, željezu itd.

Raspravljajući ovo pitanje, tj. pitanje snabdjevanja naroda i vojske raznom robom, moramo posvetiti dužnu pažnju i našoj kućnoj radinosti. Naša kućna radinost, ostatak naše patrijarhalne, naturalne privrede, izvršila je tokom ustanka velike zadatke. U najkritičnijim časovima ona nam je dala velike količine odjevnih predmeta. Njen zadatak nije ni danas završen, ona i danas podmiruje znatan dio potreba naše vojske i naroda. Značenje naše kućne radinosti još će se više povećati poslije rata baš zbog uništenja zanata i industrije. Mi moramo podignuti našu kućnu radinost na viši organizacioni oblik. Mi moramo ohrabriti privatnu inicijativu u razvijanju kućne radinosti, naročito u proizvodnji odjevnih predmeta sukna, ćebađi itd. Mi moramo koristiti iskustva onih radinosti u krajevima gdje su se one ranije obratimice praktikovale. Potrebno je prenijeti ta iskustva i u krajeve gdje te radinosti ili uopšte nije bilo ili je već izumrla.

Posve je razumljivo da se uslijed naročitih prilika izazvanih ratom: srozavanje proizvodnje, kidanje veza sa mjestima produkcije, onemogućavanje saobraćaja, nestašice novca itd. došlo do smanjivanja trgovine na našoj oslobođenoj teritoriji na najmanju mjeru. Trgovina na bazi novca pretvorila se u običnu trampu, bilo direktnu trampu između proizvođača, bilo na posredničku trampu koja je zamjenila staru novčanu trgovinu.

U okviru naše oslobođene teritorije naši NOO-i preduzeli su niz mjera da se pojača razmjena dobara.

Prije svega, i nadalje su nastavile sa radom neopljačkane trgovine koje su prodavale robu iz starih zaliha, robu proizvedenu na našoj oslobođenoj teritoriji, kao i robu koja i sada stiže sa neoslobođene teritorije. Zatim, promet dobara unapređivan je organizacijom sajmova odnosno pazara koji se obavljaju u ili pored oslobođenih gradova ili na drugim prikladnim mjestima. Međutim, najveći dio prometa obavljaju proizvođači sami, putujući od sela do sela i razmjenjujući neposredno svoju robu za drugu. Većinu prometa čine zemljoradnički proizvodi koji se zamjenjuju za stočarske proizvode kao i proizvode kućne radinosti. Sto se tiče proizvoda koji dolaze sa neoslobođene teritorije, oni se mahom, izuzevši so, prodaju za gotov novac.

Narodno-oslobodilačke vlasti organizovale su na više mjesta i u više prilika nabavku raznih proizvoda na neoslobođenoj teritoriji ili prebacivanje raznih industrijskih i monopolnih artikala iz oslobođenih područja drugih pokrajina Jugoslavije. Ti proizvodi mjenjani su putem NOO-a za žito ili prodavani po relativno nižim cjenama nego što su bile u slobodnoj trgovini. Taj način razmjene pokazao se najbolji za interese naroda na oslobođenoj teritoriji.

Većina proizvoda sa neoslobođene teritorije dolazi u prodaju na oslobođenu teritoriju putem šverca. Mnogi proizvodi prodaju se po deset, dvadeset pa i sto puta skuplje nego što su u prodaji na neoslobođenoj teritoriji, kao što je slučaj sa šibicama, cigaret papirom itd. Protiv šverca su preduzimate razne mjere, naročito zbog toga što su švercerski kanali bili u isto vrijeme kanali špijunaže. Teško stanje u pogledu ishrane sililo je narodne vlasti da tolerišu šverc jer je od trgovine između oslobođenog područja ovisilo snabdijevanje najvitalnijim proizvodima kao što je so. U sadašnjim prilikama šverc se može sprečavati jedino tako da se putem NOO-a organizuje kupovina i razmjena dobara između oslobođenih i neoslobođenih područja.

Našu trgovinu mnogo ometa slab i neredovan saobraćaj i često isprejecani putevi i pokidane veze na samoj oslobođenoj teritoriji. Uspostaviti bolje veze između pojedinih oslobođenih područja značilo bi olakšati promet i u krajnjoj liniji omogućiti bolje i jeftinije snabdjevanje i ishranu našeg naroda. Ovo se moglo primjeniti naročito onda, kada se uspelo da se na našoj oslobođenoj teritoriji vrši i željeznički saobraćaj koji je vanredno dobro došao i za potrebe naše vojske kao i za unapređivanje prometa dobara.

Organizacija trgovine između oslobođene i neoslobođene teritorije preko NOO i formiranje zadružnih trgovina, bolja organizacija snabdjevanja trgovinskih radnji, pojačavanje i olakšavanje saobraćaja između pojedinih krajeva konkretne su zadaće koje se postavljaju pred naše NOO vlasti u pogledu prometa dobara i trgovine na oslobođenom području Bosne i Hercegovine.

Finansije

Na prvi pogled izgleda da naša NO vlast u sadašnjim prilikama još ne treba da razvija neku naročitu aktivnost na finansijskom polju. Smatra se da mi nemamo novčanih prihoda ni rashoda, da ne treba da plaćamo činovnike, razne radove, materijal i da nemamo prihoda od poreza, carine, trošarina, taksa itd. Međutim, mi ne smijemo na naše finansije gledati kroz prizmu našeg zemaljskog gazdinstva sa gledišta naših faktičkih primitaka i izdataka, naših faktičkih potraživanja i obaveza.

Tačno je da u našem privrednom životu ne cirkuliše dovoljno novca i da mi naše glavne potrebe ne podmirujemo novčanim prihodima. Međutim, to je naš privremeni slučaj i mi ćemo brzo preći na novčano financiranje našeg državnog gazdinstva.

Iako nemamo novčanih prihoda, mi imamo stvarne prihode. Mi unaprijed izračunavamo te prihode i pravimo raspored njihove upotrebe. Tako, iako mi nemamo nekog novčanog budžeta tj. nacrta prihoda i rashoda i zaključnog računa, mi imamo jedan faktički račun, jedan faktički budžet. Mi svi skupa, sve naše vlasti, svi naši odbori, makar ne povezano i ne sa jednoga mjesta, ipak izračunavamo koliko će nam čega trebati, kada, gdje i od koga ćemo uzeti, i kome i zašto ćemo dati. To važi kako za hranu tako i za odjeću, za radnu snagu, razni materijal i ostale stvari.

Naši glavni primici su prirodne prirode, i dolaze putem dobrovoljnih priloga i rekvizicije. Novčani prihodi su izuzetni, to su uglavnom dobrovoljni prilozi u novcu i novac zaplijenjen od neprijatelja. Ako ove prihode kojima trebamo dodati davanja i radnoj snazi, zaprežnoj stoci, itd., posmatramo sa finansijske tačke gledišta, zapravo sa gledišta budžetiranja, dobivamo slijedeću sliku: sva dobrovoljna davanja u namirnicama, raznoj robi, radnoj snazi, stočnoj zaprezi itd. su naši redovni primici. Redovan je prihod i onaj, koji dobivamo putem zapljene novca. To su prihodi koji ne opterećuju naš budžet, to su njegove glavne aktivne stavke. Međutim, ono što dobivamo putem rekvizicija, a to čini veliki procenat naših prihoda, to su naši vanredni prihodi, to je naš dug prema našem narodu. Rekvizicija je oblik ratnog zajma koji je dobiven od našeg naroda i ona opterećuje naš budžet. Ona je vanredni prihod, ma kako je mi redovno primjenjivali.

Za to je prva zadaća naših finansijskih vlasti da srede pitanje rekvizicije, da bi se vidjelo koliki je naš dug prema narodu, dug koji ćemo prvom prilikom morati da vratimo. Isto tako moramo izračunati finansijski

efekat dobrovoljnih priloga, podavanja u radnoj snazi, veličinu i finansijski efekat ostalih naših prihoda. Uprkos toga što za sada nemamo novčanih prihoda, mi moramo proučiti pitanje naših finansijskih mogućnosti u najskorije vrijeme, da bi u datom momentu mogli da preuzmemo novčano gazdovanje. Mi već sada trebamo da proučimo i razradimo monetarne zadaće poslije rata pa i pitanje kredita-premda će to biti zadatak centralne državne (uprave) vlasti.

Govoreći o finansijama potrebno je da se dotaknemo našeg zajma. Na dnevnom redu ovog zasjedanja je i Odluka o raspisu »ZAJMA NARODNOG OSLOBOĐENJA« u visini od 500,000.000 kuna – dinara. Sretstva ovoga zajma čiji će se tehnički detalji naknadno propisati biće uglavnom namjenjeni obnovi opustošenih krajeva i pomoći siromašnom stanovništvu.

Ne može se dakle kazati da naši finansijski organi nemaju nekog naročitog posla. Naprotiv, mi moramo uložiti mnogo truda da organizujemo našu finansijsku službu, mi se moramo spremiti da uzmognemo pravovremeno i uspješno ovladati najosjetljivijom i najkomplikovanijom oblašću naše državne djelatnosti-novčanim gazdinstvom naše zemlje.

Statistička služba:

Pri kraju našeg izlaganja moramo se dotaći jednog neobično važnog pitanja o čijem pravilnom rješenju ovisi uspješno vođenje cijele naše privredne aktivnosti, a to je pitanje statistike. Mi smo na važnost statistike ukazivali u našem službenom organu »Oslobođenje« i o njoj nije potrebno naročito govoriti. Statistika je već dugo vremena nauka čija je praktična primjena postala bitnim sastavnim dijelom državne djelatnosti. Bez statistike nemoguće je voditi privredu. Za nas je statistika od naročite važnosti, jer su se u našoj privredi desile ogromne promjene. Mi momentalno nemamo ni ranijih statistika koje bi, iako nepotpune i namjerno iskrivljivane, mogle da posluže kao polazna tačka naše privredne politike. Konkretno, statistika nam je potrebna za ustanovljavanje zločina okupatora, za procjenu veličine štete koju nam je nanio okupator i ocjenu sadašnjeg privrednog stanja.

Mi smo tokom ove godine proveli niz akcija za prikupljanje važnih podataka našeg narodnog života. Prikupljali smo podatke o broju stanovništva na oslobođenoj teritoriji, o zločinima okupatora, o počinjenoj šteti, o stanju poljoprivrednog inventara, o zasijanim površinama, broju stoke itd. Prikupljali smo podatke o zanatskim i industrijskim preduzećima, o veličini napuštene zemlje, o potrebama našeg naroda u sjemenju, oruđu, o veličini dobrovoljnih priloga i rekvizicija, kao i druge (podatke. Ti podaci, ma kako bili nepotpuni, bili su nam od velike koristi jer smo na osnovu njih preduzimali razne mjere.

Nedostaci tog prikupljanja bili su slijedeći: 1) prikupljanje se nije vršilo na cijelom oslobođenom teritoriju Bosne i Hercegovine, 2) prikupljanje se nije provodilo jednoobrazno, 3) pokazalo se da ne raspo-

lažemo sa dovoljno stručnog osoblja za vršenje statističke službe, i 4) čitav sistem (popisivanja bio je suviše birokratski.

Svi maločas pomenuti podaci i sada su nam neophodno potrebni. To prikupljanje mi smo primili kao zadatak koji nam je odredio Nacionalni komitet. Neke zemlje, premda su bile u težem položaju nego mi, definitivno su sredile prikupljanje podataka za sopstvenu potrebu, moramo našu statističku službu postaviti na posve druge osnove. Mi ćemo statistici dati mjesto u organizaciji naše državne djelatnosti i moramo da se koristimo do sada stečenim iskustvom prilikom vršenja popisa.

Prikupljanje podataka mora se vršiti uz neposredno učestvovanje statističkih organa putem statističkih grupa koje bi uz pomoć NOO-a vršile pribiranje podataka. Tako bi se prekinulo sa dosadašnjom birokratskom praksom, da se prikupljanje prenosi od oblasnog do sreskog NOO-a, koji uz najbolju volju nije u mogućnosti da odgovori na postavljena pitanja. Popisivanje je bolje obavljati sukcesivno po pojedinim srezovima, savjesno i stručno, nego li odjednom u cijeloj oblasti, površno i nestručno. Za pojedina ispitivanja, kao što je prikupljanje podataka o veličini štete na većim industrijskim preduzećima i slično, mogle bi se obrazovati specijalne komisije određene samo za pojedini slučaj.

Osim pribiranja podataka na oslobođenoj teritoriji, statistički organi trebali bi da organizuju sistematsko prikupljanje podataka i na neoslobođenoj teritoriji, koristeći sve kanale i veze.

Mi moramo stvarati i osposobiti statistički kadar, koji je vrlo malobrojan. Mi moramo iskoristiti našu veliku prednost pred statističkim organima bivše Jugoslavije — da u seoskim NOO-ima imamo pouzdane ljude, koji tačno poznaju sve prilike, kao i okolnost da naš narod ima povjerenja u našu NO vlast i da ne krije od nje činjenice i podatke.

Prikupljanje podataka uz jednoobrazne formulare, a na novoj organizacionoj osnovi, treba odmah započeti. Bez tih podataka mi nećemo moći kročiti naprijed u najvažnijim našim državnim aktima kako sada, tako i poslije rata.

Iznijeli smo naše glavne privredne probleme i zadatke, ukazujući u osnovnim potezima na način njihovog rješenja. Naše NO vlasti bavile su se i drugim privrednim pitanjima koja će biti predmet našeg najživljeg rada u skoroj budućnosti, a to su pitanja uređenja i korišćenja šuma, rudnika, obnove saobraćaja, građevne djelatnosti itd. I tu su poduzete prve mjere i one će se neprestano povećavati. Uopšte, radeći na privrednom polju, naši su se privredni organi neprestano razvijali. U pojedinim višim NOO-ima privredna odjeljenja znatno su se razvila. Kroz njih prolaze glavne niti našeg staranja na privrednom području. Dovoljno je da ukazemo na poljoprivredne komisije, na komisije pri rekviziciji, na djelatnost prilikom sjetvene kampanje, ishrane i zbrinjavanja nastradalog stanovništva, prebacivanje hrane itd.

Mi treba da nastojimo da narod zna koristiti vlast koja se nalazi u njegovim rukama. Na privrednom polju to je jednako važno kao i na političkom polju. Upravljanje privredom, jačanje te privrede u svrhu

ishrane i snabdijevanja vojske i naroda, u svrhu što skorijeg istjerivanja okupatora iz naše zemlje, postalo je prvorazrednom brigom. Privredno djelovanje postalo je dužnost narodno-oslobodilačke vlasti i čitavog naroda. Privredna djelatnost, kao dio opšte državne djelatnosti, približila se narodu – ona nije više mora koja ga je pritiskivala i cijedila iz njega najbolje sokove.

Završavajući ovaj referat, htio bi da kažem ovo: mi treba da prikupimo sve svoje privredne snage, da pobjedonosno završimo ovu tešku, u historiji nezapamćenu, oslobodilačku borbu. U borbi mi treba da damo sve od sebe da obezbjedimo privredni temelj naše bosansko-hercegovačke državnosti. U izvršavanju ovog zadatka mi treba da znamo da snažna privreda nije samo uslov za dobijanje rata, nego i za zaključivanje mira i slobodan i sretan život u njemu.

Pretsjednik predlaže da se pročitaju i dva slijedeća referata (prosvjetni i zdravstveni) te da se diskusija po sva tri referata povede nakon njihovih čitanja. Predlog se jednoglasno usvaja.

Pretsjednik stavlja [na dnevni red:] Predlog odluke o raspisu zajma.

AVDO HUMO čita [Predlog odluke ZAVNOBiH-a o raspisu zajma narodnog oslobođenja:]¹⁰³⁾

Član 1

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine ovlašćuje Predsjedništvo da raspiše zajam pod imenom »ZAJAM NARODNOG OSLOBOĐENJA« u iznosu od 500,000.000.– (pet stotina miliona) kuna – dinara.

Član 2

Predsjedništvo će odlučiti o roku, kamatnoj stopi, službi i amortizaciji zajma kao i svim modalitetima emisije.

Član 3

Ova odluka stupa odmah na snagu.

Sanski Most, [1 jula] 1944

Sekretar:

Hasan Brkić, s. r.

Pretsjednik:

Dr. Vojislav Kecmanović, s. r.

Za diskusiju se ne javlja ni jedan vijećnik. Predsjednik stavlja Predlog na glasanje, koji vijećnici jednoglasno usvajaju. Predsjednik konstatuje da je ova Odluka jednoglasno prihvaćena.

Dr. 'VASO BUTOZAN, pukovnik, čita svoj referat – O zdravstvenim problemima Bosne i Hercegovine u oslobodilačkom ratu.¹⁰⁴⁾

Drugovi, ako razmotrimo zdravstveno stanje naroda u Bosni i Hercegovini taāa možemo konstatirati, da se ono nalazi u nepovoljnom stanju. Uzroci ovog nepovoljnog stanja leže s jedne strane u zdravstvenoj politici svih vladajućih režima doratne Jugoslavije a sa druge strane

kao posljedica pogoršavanja ekonomskih i zdravstvenih prilika u toku teške ali slavne trogodišnje oslobodilačke borbe naših naroda protiv okupatora i njegovih pomagača.

Navešćemo nekoliko statističkih podataka, koji zorno pokazuju rezultate zdravstvene politike vladajućih režima doratne Jugoslavije. Tako profesor beogradskog medicinskog fakulteta dr. Todorović navodi, da je godišnje u Jugoslaviji umiralo prosječno do 30.000 stanovnika samo na zaraznim bolestima. Pomor dojenčadi je iznosio, prema drugim podacima, do 70.000 dojenčadi godišnje. Po broju pobola i pomora od tuberkuloze spadali smo među prve narode u Evropi. Tako je na 10.000 stanovnika umiralo 1937 godine od tuberkuloze 20 lica, dok je n.pr. u Holandiji umiralo 5 lica.

Naročito je bilo teško zdravstveno stanje na našem selu. Uzroci ovom teškom stanju bili su: nehigijenske stanbene prilike, kao glavni razlog pobola i pomora od tuberkuloze i pomora dojenčadi; zatim nedovoljna i manjkava ishrana sa higijenskoga gledišta, zbog čega se smanjivala otporna snaga tijela protiv bolesti, a naročito zaraznih i konačno neprosvećenost. S tim u vezi naš seljak i radnik uglavnom nije imao ni elementarne higijenske navike u svom teškom životu.

S druge strane zdravstvena briga i zaštita nije obuhvatila baš ovaj najmnogobrojniji dio našeg naroda. Tako je od 428.000 porođaja u 1938 godini najmanje 300.000 obavljeno bez ljekarske pomoći i babice.

Ovdje moramo istaći, da je postojao u doratnoj Jugoslaviji veliki broj zdravstvenih ustanova, kao što su bolnice, sanatoriji, higijenski zavodi, domovi narodnog zdravlja itd. koje su ustanove bile razmještene po gradovima. Isto tako je bio i veliki broj ljekara i ostalog zdravstvenog osoblja, samo što su oni bili smješteni i radili uglavnom u gradovima. Dok je n.pr. u gradu na 30.000 stanovnika bilo na 20-tak ljekara, dotle je na čitav srez sa istim tolikim brojem stanovnika dolazio po jedan ljekar, koji je, uglavnom, takođe stanovao u gradu. Isto tako ove zdravstvene ustanove i ljekari bili su teško pristupačni širokim narodnim slojevima zbog njihovog slabog ekonomskog i socijalnog stanja.

Poznato je, da na zdravlje naroda ne utiču samo biološki faktori, kao što su uzročnici bolesti, već takođe i socijalni i ekonomski faktori. Ovi posljednji su bili naročito nepovoljni po široke narodne mase u doratnoj Jugoslaviji, a zdravstvena politika doratnih vladajućih režima baš na poboljšanju ovih faktora je učinila veoma malo. Tako je socijalno osiguranje uživalo od 6.447.817 aktivnih žitelja u 1931 godini samo oko 700.000 lica, dok su ostali bili prepušteni na milost i nemilost u slučaju bolesti, smrti, invalidnosti, iznemoglosti, starosti, nezaposlenosti i nezgoda.

Zdravstveno stanje naroda u Bosni i Hercegovini doratne Jugoslavije bilo je naročito u nepovoljnom stanju. Iznijećemo samo nekoliko statističkih podataka. Tako je u Bosanskoj Krajini umiralo od tuberkuloze 1937 godine na 10.000 stanovnika 31 lice, dok je n.pr. u Engleskoj umiralo 7 lica. Po broju pomora od tuberkuloze Bosanska Krajina je zauzimala prvo mjesto u svijetu. Od 682 prijavljena slučaja pjevac

u 1933 godini na Bosnu i Hercegovinu je otpalo 500 slučajeva. Samo u osam srezova Bosne i Hercegovine bolovalo je na endemičnom sifilisu na desetke hiljada lica. A da ne govorimo o nehigijenskim stanbenim prilikama, o nedovoljnoj opskrbi sa zdravom pitkom vodom i o niskom ekonomskom standardu života širokih narodnih slojeva, što je sve pogodovalo nepovoljnom zdravstvenom stanju. Ovakve zdravstvene prilike u Bosni i Hercegovini najbolje ilustriraju protunarodnu zdravstvenu politiku koju su sprovedili svi režimi doratne Jugoslavije. Ovo stanje je, pored izloženih uzroka, uslovlila i veoma raširena nepismenost koja je n.pr. u Bosanskoj Krajini 1931 godine iznosila oko 73% dok je u Sloveniji iznosila svega 6%».

Za vrijeme oslobodilačke borbe nepovoljne zdravstvene prilike koje smo naslijedili saimo su se još više pogoršale.

Svaki rat donosi sa sobom mnoge poteškoće i tegobe. U ratu narod je istrgnut iz normalnog načina života. Pogoršavaju se uslovi ishrane čak do gladovanja, stanovanja," a fizički napori, golotinja i bosotinja smanjuju otpornu snagu tijela i pogoduju poboljevanju, a naročito izbijanju raznih bolesti čak u obliku epidemije.

Ovi nepovoljni ratni uslovi bili su u našoj oslobodilačkoj borbi još nepovoljniji. Jer okupator sa svojim pomagačima nije se borio samo protiv naše vojske, već je pljačkao i uništavao masovno narodna materijalna dobra i pokušavao da uništi i živu snagu naših naroda. Zgarišta naših popaljenih sela i gradova i masovna groblja po cijeloj Bosni i Hercegovini svjedoče o toj paklenoj osnovi. Vjerujemo da su jedinstveni primjeri tako masovnih narodnih zbjegova u istoriji borbe naroda u ovom svjetskom ratu, kao što je bio onaj u Kozari 1942. godine i zbjegovi za vrijeme četvrte ofanzive u 1943. godini po snijegom pokrivenom Grmeču, Klekovači i Šatoru.

Sa druge strane u toku borbe uništene su gotovo sve zdravstvene ustanove a većina ljekara sa stručnim osobljem zbila se uglavnom u neoslobođenim gradovima.

U ovakvim prilikama koje smo djelomično naslijedili, a koje su djelomično nastale u toku ove teške borbe, nije čudo što su se počeli javljati učestali slučajevi oboljenja, a naročito zaraznih, kao pjegavac i trbušni tifus.

Ubrzo se pokazalo da vojni sanitet, koji je u početku jedini djelovao na zdravstvenom polju i među stanovništvom, nije u stanju da udovolji narodnim potrebama u pogledu ljekarske pomoći kao i da se uspješno bori protiv bolesti a naročito zaraznih.

Da bi se udovoljilo ovoj gorućoj potrebi, nadomjestile uništene zdravstvene ustanove, te da bi se stvorile na mjestu njih zdravstvene ustanove koje će se; u prvom redu, boriti protiv zaraznih bolesti, aktivirajući na tome polju široke narodne mase, donio je Zdravstveni otdjel AVNOJ-a krajem 1942 godine odluku da se osnuju pri svim narodno-oslobodilačkim odborima zdravstvene sekcije kao žarište zdravstvenog i ostalog higijensko-prosvjetnog rada.

I u toku sprovođenja organizacije zdravstvenih sekcija počela je četvrta neprijateljska ofanziva. Povlačeći se pred neprijateljem narod, iz Banije i Bosanske Krajine izmiješao se sa stanovništvom u mjestima gdje su tinjala žarišta pjegavca i dospjevši u nepovoljne stanbene, prehranbene i higijenske prilike, te ostavši gotovo bez ikakve zdravstvene službe, stvoreni su bili povoljni uslovi da bukne 1943 godine pjegavi tifus i da zahvati Bosansku Krajinu i dijelove Istočne Bosne i Hercegovine.

Na suzbijanju epidemije pjegavca radio je vojni sanitet i zdravstvene sekcije, ukoliko su bile organizovane. U toku rata pokazalo se da zdravstvene sekcije nisu bile dorasle svom zadatku, jer u njihovom sastavu nije bio dovoljan broj osposobljenih lica za takav teški rad.

Po prestanku epidemije pjegavca ostala su brojna žarišta rasuta po čitavoj Bosanskoj Krajini i u dijelovima Istočne Bosne i Hercegovine. Ova su ognjišta pjegavca predstavljala i predstavljaju još danas ozbiljnu opasnost s obzirom na mogućnost izbivanja epidemije iz njih.

Od zaraznih bolesti koje su se u toku oslobodilačkog rata javljale, trebamo da spomenemo još i trbušni tifus, koji se mjestimično pojavljivao, ali je bio svuda ograničen i lokalizovan.

Podatke o stanju tuberkuloze ne posjedujemo. Ali imajući u vidu teško nasleđe iz prošlosti i pogoršavanje svih uslova u toku rata, te pojedinačne izvještaje ljekara sa terena, možemo zaključiti da se i to stanje pogoršalo, naročito kada imamo u vidu pogoršavanje stanbenih prilika po cijeloj Bosni i Hercegovini.

Još jednu bolest trebamo da spomenemo, koja je uzela širokog zamaha. Radi se o svrabu koji prati uvijek rat i pogoršavanje uslova života.

Na kraju treba da spomenemo još obolenja koja nastaju zbog jednostrane, nedovoljne i manjkave ishrane. To je bolest mekanih kostiju kod djece (rahitis) i bolest desni (skorbut). Ova obolenja još nisu uzela širokog maha.

Prema izjavama ljekara, koji dolaze sa neoslobođene teritorije, a naročito iz gradova, i tamo ima slučajeva bolesti, naročito zaraznih. I takvo zdravstveno stanje na neoslobođenoj teritoriji predstavlja opasnost za našu oslobođenu teritoriju, da se zaraze koje tamo vladaju, ubace i na našu teritoriju, a to je tim lakše, jer mi još ne posjedujemo i ne možemo posjedovati graničnu zdravstvenu službu, koja bi mogla da spriječava tu opasnost. U vezi sa izloženim zdravstvenim stanjem, pred nas se postavljaju slijedeći zadaci:

- 1) borba protiv zaraznih bolesti a naročito likvidiranje ognjišta zaraznih bolesti pjegavca i trbušnog tifusa;
- 2) omogućiti narodu da dođe do potrebne ljekarske pomoći i lijekova;
- 3) podizanje zdravstvene prosvijećenosti;
- 4) učestvovanje u podizanju stanbenih zgrada i poboljšavanju higijenskih uslova stanovanja;

5) voditi računa o poboljšanju ishrane naročito širokom upotrebom povrća i svježeg voća;

6) voditi brigu o zaštiti matere i djece i omogućiti da dojenčad i djeca dobivaju više mlijeka, povrća i voća. Naročito voditi računa o napuštenoj djeci, čiji je broj dosta velik na našoj oslobođenoj teritoriji.

S obzirom na izloženo zdravstveno stanje i na postavljene zadatke organizovali smo i našu zdravstvenu službu prema raspoloživim kadrovima i sredstvima.

Organizacija zdravstvene službe odvijala se neravnomjerno u pojedinim oblastima, već prema vojnim i političkim uslovima. Dok je u pojedinim područjima Bosanske Krajine postigla vidne rezultate, dotle je u Hercegovini tek u začetku svoga razvoja. Osnovna zdravstvena jedinica u našoj zdravstvenoj službi je zdravstvena sekcija pri narodno-oslobodilačkim odborima kao pomoćni organ tih odbora na polju čuvanja i podizanja narodnog zdravlja. Prema svom sastavu od jednog člana NOO te članova antifašističkih organizacija žena i omladine, on predstavlja žarište zdravstvenog i zdravstveno-prosvjetnog rada. U toku njihovog rada pokazalo se je, da u zdravstvenu sekciju treba da postavljamo lica koja imaju sposobnost i volje za rad na zdravstvenom polju i da ih osposobimo za takav rad. U svrhu osposobljavanja članova zdravstvenih sekcija, okružni narodno-oslobodilački odbori organizovali su zdravstvene kurseve, a isto tako smo uspjeli da osposobimo kadrove i na kursovima koje je organizovao vojni sanitet. Tako je od 733 člana zdravstvenih sekcija u jednom okrugu 35 članova završilo kurs.

Naše je mišljenje da zdravstvene sekcije neće služiti same u borbi protiv zaraznih bolesti, kao što je to bilo uglavnom predviđeno prema uputstvima izdatim od Zdravstvenog otsjeka AVNOJ-a, već ona trebaju da izrastu u prave zdravstvene centre, kao što je to slučaj sa pojedinim zdravstvenim sekcijama u Bosanskoj Krajini. Ovakve zdravstvene sekcije vode brigu o svim zdravstvenim potrebama svoga mjesta i kraja, vode računa o svakoj zdravstvenoj promjeni, paze na higijenske uslove života i rada, na kretanje bolesti, a naročito zaraznih, te na potrebe svoga mjesta za ljekarima i lijekovima. Na taj način održava se neposredna i živa veza između medicinskih radnika, uglavnom ljekara, i dnevnog života naroda. U pomanjkanju bolnica zdravstvene sekcije trebaju, u prvom redu, da vode računa o njezi bolesnika, a naročito u vezi sa njegovom i ishranom siromašnih bolesnika. Isto tako trebaju se angažovati oko zbrinjavanja napuštene djece, dok se ne stvore povoljni uslovi da se ta djeca smjeste u odgovarajuće domove. S obzirom na pomanjkanje i prenapučenost stanova, te nehigijenskih stanbenih prilika, trebaju sudjelovati prilikom izgradnje stanova i u poboljšavanju higijenskih uslova naselja.

Naše je mišljenje, da se trebaju organizovati zdravstvena odjeljenja pri oblasnim i okružnim narodno-oslobodilačkim odborima u svim oblastima, kao što je to slučaj u B. Krajini, koja vode zdravstvenu politiku svoga područja ili oblasti. Isto tako mislimo da treba pri sreskim narodno-oslobodilačkim odborima postaviti ljekare kao sanitetske referente, ukoliko za to postoji mogućnost. Ova odjeljenja i sanitetski referenti mogu da

sprovođe sve imjere na polju čuvanja i podizanja narodnog zdravlja preko široke mreže zdravstvenih sekcija, kao garancija sudjelovanja i aktiviziranja najširih narodnih masa na tom polju. Na taj način narod zaista vodi brigu o svome zdravlju.

Izložili smo nasljeđe na zdravstvenom polju koje smo primili. Isto tako imali smo dovoljno iskustva sa epidemijom pjegavca u 1943 godini. Znamo da postoje mnoga endemična žarišta zaraznih bolesti rasuta po Bosni i Hercegovini. U cilju da se onemogućí izbíjanje epidemije, s jedne strane, te da se likvidiraju endemična ognjišta zaraznih bolesti, s druge strane, obrazovane su zdravstvene ekipe pri oblasnim i okružnim narodno-oslobodilačkim odborima. Ove ekipe, kao veoma pokretne udarne zdravstvene grupe, na licu mjesta suzbijaju zaraznu bolest te ujedno sprovode sve zdravstvene i asanacione mjere, rade na zdravstvenom prosvjeđivanju naroda, pružaju ljekarsku pomoć u mjestu gdje rade te pomažu zdravstvenim sekcijama i njihovom uzdizanju.

Ako promotrimo dosadašnji rad zdravstvenih sekcija i ekipa i rezultat toga rada, tada možemo podvući da je njihov rad na čuvanju i podizanju narodnog zdravlja dao rezultate koji dokazuju da smo u ovim teškim danima položili dobre temelje našoj zdravstvenoj službi. Tako možemo spomenuti da su putem zdravstvenih sekcija i ekipa spiovođene opsežne higijenske mjere, kao što je poboljšavanje higijenskih uslova stanovanja (krećenje i raskuživanje), razušivanje putem široke mreže partizanskih buradi, asanacija izvora i bunara, građenje kupatila i suhíh komora i razušivanje u većim mjestima i, najzad, građenje zahodskih jama i zahoda. Likvidirana su mnoga ognjišta zaraznih bolesti, naročito pjegavca. Tako je u jednom okrugu, gdje je 1943 godine harao pjegavac, ugušeno i posljednje žarište početkom 1944 godine. Putem zdravstvenih sekcija i ekipa organizovano je i suzbíjanje svraba. Tako je putem zdravstvenih sekcija jednog okruga podijeljeno u kratkom roku oko 120 litara ljekovite otopine protiv svraba. Ovdje trebamo istaći i rad zdravstvenih sekcija i ekipa na podizanju higijenske svijesti naroda. Možemo podvući, da je danas ta svijest na višem stupnju, nego što je bila u doratnoj Jugoslaviji.

U svrhu što efikasnijeg pružanja ljekarske pomoći narodu, organizovane su narodne ambulante u koje dolazi u određene dane ljekar. Ove ambulante predstavljaju širu vezu između zdravstvenih potreba naroda i ljekara. Tako je u ambulanti jednog okruga pregledano aprila mjeseca ove godine 426 lica i pružena im ljekarska pomoć. Sve se više osjeća potreba za organizaciju bolničke službe, naročito za internim i zaraznim odjeljenjima. Naše vojne bolnice nisu više u stanju da prime sva ona civilna lica kojima je potrebna bolnička njega. Nastojaćemo da bar svaki okrug sagradi bolnicu a dotle smo u B. Krajini riješili to pitanje tako da smo proširili okružnu ambulantu sa bolničkim odjeljenjem, koje bi moglo udovoljiti bar najhitnijim potrebama.

U cilju rješavanja postavljenih zadataka i sprovođenja zdravstvene službe, potreban nam je veliki broj ljekara. Ovdje možemo da istaknemo da je veći broj ljekara ostao u neoslobodenim krajevima. S obzirom na

raspiamsalost oslobodilačkog pokreta i na političku i vojnu situaciju, kako unutrašnju tako i spoljnu, očekujemo da će i ovi ljekari shvatiti, da im je jedino mjesto u našem pokretu i da narod koji vodi ovu trogodišnju herojsku borbu, očekuje od njih da im svoje znanje i stručnu sposobnost stavi na raspolaganje. Mi stoga pozivamo ljekare i ostale medicinske radnike sa neoslobođene teritorije da Udovolje svojoj rodoljubivoj dužnosti, jer narod koji danas ispisuje najveličanstvenije stranice svoje istorije, to s pravom od njih traži.

Veliku poteškoću, što se tiče liječenja i borbe protiv bolesti a naročito zaraznih, pretstavlja pomanjkanje pa čak i nestašica lijekova, cjepiva, sanitetskog materijala i medicinskog instrumentarija. S pravom očekujemo da će nas Saveznici opskrbiti sa potrebnim lijekovima i sanitetskim materijalom. Pozdravljamo nastojanja naših prijatelja u inostranstvu da nam pruže pomoć na ovom polju još u toku borbe.

Na kraju progovorili bi o saradnji sa vojnim sanitetom. Možemo odmah podvući, da je zdravstvena služba u našoj vojsci postigla vidne rezultate. Naš vojni sanitet pružio je pomoć narodu još od svog početka i ta je pomoć, u početku naše borbe, pretstavljala jedinu zdravstvenu pomoć. Postanak civilnog saniteta odvija se u najužoj saradnji sa vojnim sanitetom. Pomoć, koju pruža vojni sanitet, sastoji se u saradnji na polju suzbijanja i ugušivanja zaraznih bolesti, u pružanju ljekarske pomoći sa strane vojnih ljekara u vojnim ambulancama i bolnicama, u stavljanju na raspolaganje narodu vojnih ambulanti i bolnica u granicama mogućnosti, a najzad u snabdijevanju našeg saniteta lijekovima, sanitetskim materijalom i instrumentarijem. Sa pravom se nadamo da će se ova saradnja još više produbiti.

Ovako postavljenom zdravstvenom službom vjerujemo da ćemo uspjeti da rješavamo postavljene zadatke na zdravstvenom polju.

Za održavanje zdravlja, sprečavanje i suzbijanje bolesti, a naročito zaraznih, potrebna je kolektivna akcija, t.j. briga i odgovornost javnih vlasti. Zaštita narodnog zdravlja smatra se danas svuda dužnošću države i od društva se traži da zajedničkim naporima stvara bolje uslove za zdravi razvitak naroda. Svaka država tvrdi da je narodno zdravlje jedna od najvažnijih državnih briga. Ova je odgovornost još veća, ako imamo u vidu ratne posljedice koje se nepovoljno odražavaju na zdravlje naroda. Neka nam posluži kao opomena epidemija pjegavca u Srbiji za vrijeme prošlog svjetskog rata, kada je borba protiv iste trajala još tri godine po završetku rata.

Drugovi,

Već danas, kada izgrađujemo našu federalnu Bosnu i Hercegovinu u federativnoj Jugoslaviji treba da polazemo čvrste temelje naše zdravstvene službe: Već danas treba da preduzmемо sve mjere na čuvanju i podizanju narodnog zdravlja, jer je to osnova zdravog razvitka našeg naroda. Od našeg zalaganja na ovom polju zavisi i koliko ćemo u tome uspjeti.

Skromni početni uspjesi na ovom polju, naročito u Bos. Krajini, pokazuju da smo u stanju da rješavamo ovaj problem sa kadrovima i sredstvima sa kojima raspolazemo i sa kojima ćemo raspolagati.

ANTE BABIC, profesor, čita svoj referat – Rad narodno-oslobodilačkih vlasti na prosvjetnom polju.¹⁰⁵⁾

Važnost prosvjeđivanja i kulturnog pridizanja naroda dovoljno je uočena već u početku Narodno-oslobodilačkog pokreta. Ulozi prosvjete, kao osnovnog faktora u podizanju narodne kulture, posvećena je puna pažnja. Može se reći, da je sa prvom puškom, sa prvim organizovanim odredom nikla i prva škola, odnosno prvi kurs za pobijanje nepismenosti. Jer, u nizu teških nasljeđa koja nam je ostavila bivša država, najbolnije pitanje bilo je pitanje narodne prosvjete. Pustoš koju su bivše vlasti ostavile u narodnoj prosvjeti, moramo barem donekle osvjetliti. Dovoljno je konstatovati, koliko žalosnu, toliko tačnu činjenicu da je Jugoslavija u pismenosti zauzimala pretposljednje mjesto u Evropi, a u Jugoslaviji, Bosna i Hercegovina bile su na posljednjem mjestu.

Sta su svi režimi od 1918 do 1941 učinili na polju narodne prosvjete u Bosni i Hercegovini?

Analizirajući slabo stanje školstva u Bosni i Hercegovini, osobito osnovnog, upada u oči naročito nekoliko činjenica. Prosvjetne vlasti zanemarile su, upravo nisu htjele raditi na onom što je u narodnom prosvjeđivanju najosnovnije, na podizanju narodnih škola i obezbjeđenju dovoljnog broja sposobnih učitelja. Mreža osnovnih škola bila je rijetka i neravnomjerna, tako da je Zakon o obaveznom školovanju sve muške i ženske djece bio jedna gorka ironija. Zakon o produženim osmorazrednim osnovnim školama nije se u Bosni nikada primijenio, te je naša zemlja ostala bez tih škola. Učitelj je bio slabo plaćen, a njegova ovisnost o svim mogućim faktorima državne vlasti bila je veća nego i kod jednog državnog službenika. Pored malog broja škola i nedovoljnog i nezbrinutog kadra učitelja, upada u oči i velik nesrazmjer u broju škola između grada i sela. Dok se većina gradske djece, ako su joj materijalne prilike dozvoljavale, bar donekle mogla školovati, dotle je to velikoj većini seoske djece bilo nemoguće zbog toga što u selu ili nije bilo škole, ili je bila tako daleko da je nisu mogla posjećivati. Sa svršenom osnovnom školom seoska djeca gubila su svaki kontakt sa pismenošću, jer, osim rada u osnovnoj školi, selo nije ni vidjelo, ni osjetilo nikakvog drugog prosvjetnog ni kulturnog rada, a njegovo ekonomsko stanje nije dozvoljavalo da se podmire često ni osnovne animalne, a kamo li kulturne potrebe. Zbog toga se broju nepismenih – onih koji nikako nisu pohađali osnovnu školu – pridružio velik broj novonastalih seoskih analfabeta. Rad prosvjetnih društava na suzbijanju nepismenosti, iako ograničen i jednostran, mogao je donijeti izvjesne rezultate. Ali, rad zasnovan na privatnoj inicijativi bio je presječen jednom naredbom koja je zapanjila čitavu našu javnost: u najnepismenijoj zemlji Evrope bio je rad na suzbijanju nepismenosti, van okvira državnih škola, zabranjen.

Srednje škole, iako su podizane u nerazmjerno većem broju nego osnovne, nisu udovoljavale potrebama naroda, jer nisu uzdizale njegovu kulturu i prosvjećenost, nego su prvenstveno služile spremanju činovnika. Uskogrudna prosvjetna politika koja se osjećala i u osnovnoj školi, u srednjoj je školi svojim metodama stvarala podvojenost i razdor među

učenicima i time ih politički orijentirala u tabore protivne narodnim interesima. Škola je bila pristupačna samo gradskoj djeci i nije se učinilo gotovo ništa da se i seoskoj djeci omogući srednjoškolsko obrazovanje. I u izgradnji srednjih škola Bosna i Hercegovina bile su zapostavljene. Dok se po velikim gradovima, Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, podizalo moderne i reprezentativne zgrade, dotle su u Bosni i Hercegovini služile stare, tijesne i nehigijenske zgrade, podignute još u doba tuđinske uprave. Iako je broj učitelja u Bosni i Hercegovini bio nedovoljan, država je učinila vrlo malo da se njihov broj poveća. U čitavoj zemlji postojale su svega tri državne učiteljske škole iz kojih je godišnje izlazilo prosječno 100 učitelja, što je bilo sasvim nedovoljno ne samo za obnavljanje starog kadra, nego i za popunjavanje novo otvorenih škola. Pa i u ove tri škole upis je bio ograničen; šta više, za vrijeme šestojanuarske diktature upis novih učenika bio je kroz tri godine obustavljen – sve pod izgovorom da je broj učitelja prevelik.

Za stručno školstvo bivši režimi nisu pokazali nikakvog razumijevanja. Nije se dovoljno vodilo računa o onim granama narodne privrede koje su imale najviše izgleda na razvitak. Gotovo ništa nije učinjeno da bi se putem stručnih škola podigla naša zaostala zemljoradnja i stočarstvo. A Bosna i Hercegovina, kao zemlja najbogatija šumama i rudama, nije imala ni jedne srednje šumarske ili rudarske škole.

Šumarski fakultet, osnovan iz političkih razloga 1938, počeo je rad tek 1940 godine. Ali, bez ikakvih sredstava, bez kvalifikovanih nastavnika, on je, kroz kratko vrijeme svoga opstanka, služio kao karikatura visoke škole.

Iz gornjih izlaganja izlazi činjenica da svi režimi, od 1918 do 1941, ne samo što nisu imali smisla, metode i ljubavi za prosvjećivanje naroda Bosne i Hercegovine, nego su se, naprotiv, starali da prosvjeta ne prodre u najšire narodne slojeve. Cilj je bio održavati narod u mraku i neznanju, jer se samo na taj način mogao održati u pokornosti. Vlast koju je okupator nametnuo našoj zemlji poslije sloma bivše Jugoslavije, išla je otvoreno za tim da u korjenu presječe svaki prosvjetni rad. Škola, potpuno odnarođena, prestala je da bude prosvjetni zavod i pretvorena je u ustanovu koja je imala da služi samo interesima okupatora. Većina škola pretvorena je u kasarne, pa čak i u zatvore, a velik broj nastavnika i učenika odveden je u koncentracione logore ili poubijan. A sve što je van škole moglo da posluži prosvjeti, neprijatelj je sistematski uništavao. Svoju barbarsku mržnju na naš narod iskali je neprijatelj i njegove sluge uništavanjem javnih i privatnih biblioteka, s očitom namjerom da za daleku budućnost onemogući svaki prosvjetni rad.

• PROSVJETNI RAD ZA VRIJEME USTANKA

Kad je počeo ustanak, narod je odlučno ušao u borbu, riješen da se do kraja bori za svoju slobodu i za sve ono što sloboda za sobom nosi, pa i za pravu narodnu prosvjetu. Narod, ostavljen od reakcionarnih vlasti-

držača, pokazao je da i bez njih znade organizovati ne samo borbu, nego i svoju narodnu prosvjetu. Zdravim pogledom narod je odmah u početku uočio najveće zlo koje mu je zamračivalo sve kulturne vidike i koje je trebalo što hitnije odstraniti. Likvidacija nepismenosti postavljena je kao prvi zadatak, čijem se rješavanju pristupilo odmah sa stvaranjem prvih borbenih jedinica. Pojedinačno i grupno učenje pismenosti ispunjavalo je najveći dio vremena koje je borcima preostajalo od borbe sa neprijateljima i koje nije bilo ograničeno samo na borce, nego se prenosilo i na narod. U tom poslu, kao i u svim ostalim, narod se stapao sa svojom narodnom vojskom. Vojne jedinice postale su tako prve škole za učenje pismenosti, a ovu funkciju zadržale su i kasnije kad su stvoreni uslovi za organizovanu akciju u širim narodnim slojevima. Od pojedinačnog i grupnog učenja prešlo se na organizovane analfabetske tečajeve po vojnim jedinicama u kojima se ovaj rad stalno širio i produbljavao. Akcija na suzbijanju nepismenosti u vojsci dala je dobre rezultate. Za dalje uzdizanje vojnika održavaju se razni sulturno-naučni kursevi, organizovanje čitanja i prerađivanja materijala političke, naučne i kulturne sadržine. Time je u velikoj mjeri probuđen interes za čitanje koji se iz vojske prenosio u narod. Kad bi narodna vojska, uz dosadašnju svoju organizaciju suzbijanja nepismenosti imala na raspoloženju i dovoljan broj kvalifikovanih i prosvjetnih radnika, mogao bi se uskoro postići i potpuni uspjeh.

Uspjesi narodno-oslobodilačke borbe stvorili su neophodne uslove da se akcija likvidiranja nepismenosti proširi na čitavu oslobođenu teritoriju. Rad je, osobito u početku, nailazio na mnoge poteškoće, jer je neprijatelj na svom putu uništavao sve što je moglo da posluži prosvjetnom radu. Teško je bilo održavati veze između pojedinih krajeva i kulturnih organizacija i koordinirati njihov rad. Stoga je i akcija na suzbijanju nepismenosti u svojoj prvoj fazi neorganizovana, bez jedinstvenog prosvjetnog rukovodstva, prepuštena uglavnom brizi seoskih narodno-oslobodilačkih odbora i antifašističkih organizacija. U ovoj fazi nije bio razgraničen rad analfabetskih tečajeva, domova kulture i osnovnih škola, te je često dolazilo do nesporazuma, pa i pogrešnog shvatanja ciljeva svake od ovih grana narodne prosvjete, što je išlo na štetu uspjeha same stvari. Ovi nedostaci dolazili su do izražaja tim više što se za prosvjetni rad nisu u dovoljnom broju mogli upotrebiti kvalifikovani rukovodioci, jer su većinom bili zauzeti vojnim dužnostima. Zbog razbijenosti i nepovezanosti organizacija, zbog odsustva jedinstvenog rukovodstva, izostao je i jedan sumaran pregled konkretnih rezultata u ovoj fazi rada. Ali, jedan je rezultat svakom vidljiv i neosporan: prosvjetna akcija u početku narodno-oslobodilačke borbe probudila je, u dosada neviđenoj mjeri, interes za pismenost u najširim narodnim slojevima, tako da je likvidacija nepismenosti postala prvom parolom i živom željom naroda. Svijest o upotrebi što bržeg likvidiranja ovog nasljeđa mračne prošlosti prožela je čitav narod, te su iz naroda izrasli i zahtjevi da narodna vlast prosvjetnu akciju postavi na solidne temelje planski organizovanog rada.

U planskoj organizaciji narodne prosvjete najviše se uznapredovalo na teritoriji oblasti Bosanske Krajine, gdje su i postojali najpovoljniji uslovi za to. U ostalim oblastima Bosne i Hercegovine nije do sada bilo moguće sprovesti jedinstvenu organizaciju prosvjetnog rada zbog nepovezanosti oslobođene teritorije i stalnog ometanja od strane neprijatelja. U tim oblastima rad se sprovodio preko manjih organa narodne vlasti i raznih antifašističkih organizacija. Zbog slabe povezanosti izostali su podaci iz tih krajeva.

Na teritoriji oblasti Bosanske Krajine, gdje je bio omogućen rad kroz duže vrijeme, stečeno je iskustvo na kojem se je mogla izgraditi organizacija osnovne prosvjete po planu. Rad po ovom planu dati će, bez sumnje, nova iskustva s kojim će se moći koristiti i ostali krajevi naše zemlje.

Da bi se stvar pravilno postavila, trebalo je držati pred očima dva osnovna zadatka: likvidirati nepismenost odraslih i dati djeci osnovno školovanje. Pravilno rješavanje ovih zadataka nametalo je dva oblika rada na području osnovne prosvjete: jedan preko analfabetskih tečajeva, drugi preko osnovne škole.

a) Likvidacija nepismenosti sprovodi se putem analfabetskih tečajeva čiji rad kontrolišu prosvjetni referenti pri okružnim narodno-oslobodilačkim odborima, dok je neposredno rukovođenje tečajeva povjereno učiteljima ili apsolvencima kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva. Samo ako nema kvalifikovanog rukovodioca, rukovođenje tečajeva povjerava se svakom dobro pismenom licu. Predviđeno je da analfabetski tečajevi traju 10 nedelja sa 60 radnih sati i da obuhvate sve odrasle nepismene; odvojeno će se održati tečajevi za djecu u slučaju da, zbog pomanjkanja škola, nemaju mogućnosti da se redovno školuju.

Da bi se zadovoljila potreba u kvalifikovanim rukovodiocima, otvoreni su posebni kursevi za rukovodioce analfabetskih tečajeva. Dosada su održana četiri takva kursa (dva na Kozari, jedan na Podgrmeču, jedan u Mrkonjiću) koje je završilo 216 polaznika; od toga broja bilo je u početku zaposleno u analfabetskim tečajevima 194, ali se taj broj znatno smanjio, jer su mnogi od njih povučeni na druge poslove. Ovaj način stvaranja rukovodećeg kadra je dobar ne samo po tome što omogućuje otvaranje novih tečajeva, nego i stoga što će se uzdizanjem rukovodilaca uzdići i nivo tečajeva, te će oni tako dobiti izgled ozbiljne i solidne škole koja će jače privlačiti narodne mase. Za analfabetske tečajeve izrađen je i plan i program rada.

Plodovi ovakve organizacije bez sumnje će se pokazati, ali danas se još uvijek osjećaju posljedice ranije nepovezanosti i rasplinutosti u radu. Broj kvalifikovanih rukovodilaca još uvijek je odviše mali i jedva zadovoljava jednu četvrtinu potreba, dok u tri četvrtine tečajeva poučavaju tek pismeni ljudi koji često stanu u polovini posla. Tu se sama po sebi nameće potreba da se uspostavi više discipline i lične odgovornosti kod svih faktora kojima je povjeren zadatak sprovođenja prosvjetnog plana. Tek tada moći ćemo dobiti jasan pregled učinjenih napora i dobivenih rezultata. Možemo se s razlogom nadati da će se analfabetski tečajevi usa-

vršavati i davati bolje rezultate. Oni će ostati kao ustanova sve dotle dok se nepismenost potpuno ne iskorijeni.

b) Dok analfabetски tečajevi imaju zadatak-da udovolje jednoj privremenoj potrebi, osnovne škole su trajna ustanova, te im stoga treba posvetiti veću pažnju i postupno izgrađivati njihovu organizaciju. Kao ni u analfabetским tečajevima, tako ni u osnovnom školstvu dugo vremena nije se mogao sprovesti jedinstven sistem u pogledu programa, metode, udžbenika i trajanja nastave. Tek u prošloj godini bilo je moguće dobiti pregled o nedostacima osnovne škole i na temelju dobivenog iskustva pristupiti planskoj organizaciji.

Prvi nedostatak pokazao se u nedovoljnom broju kvalifikovanih učitelja. Da bi se pitanje učiteljskog kadra barem djelomično riješilo, otvoren je u Bosanskoj Krajini 5 maja o.g. učiteljski kurs, prva škola ove vrste u našoj zemlji, sa 34 polaznika. Nastava u kursu trajaće dva mjeseca i kroz to vrijeme kursisti će, prema programu, u sažetom obimu dobiti neophodno teoretsko i praktično znanje. Za dalje uzdizanje absolvenata kursa predviđeno je da se kasnije, u toku praktičnog rada, usavršavaju putem učiteljskih radnih konferencija s kojima će rukovoditi iskusni stariji učitelji. Na konferencijama iznosiće se rad pojedinih učitelja, njihov uspjeh i nedostaci, te će se drugarskom kritikom i savjetovanjem moći popraviti greške i razviti zdrava utakmica u školskom radu i ličnom uzdizanju. Na širim okružnim konferencijama čitaće se i diskutovati referati iz školske teorije i prakse. Na ovaj način podići će se stručni nivo i usavršiti praksa učitelja koji su izišli iz kursa, kao i onih koji su izišli iz starih škola i još nisu dovoljno ušli u duh i metodu škole kakva odgovara našim današnjim potrebama. Možemo s pravom očekivati da će ovaj prvi učiteljski kurs na oslobođenoj teritoriji dati valjane i svjesne, prave narodne učitelje.

Samim kursevima ne možemo zadovoljiti svu potrebu u učiteljima. U interesu je narodne prosvjete da se učitelji koji se sad nalaze na nekom drugom poslu, povuku i stave na raspoloženje školi, ukoliko to opšti interesi dozvoljavaju.

Drugi nedostatak osnovnog školstva jeste potpuno odsustvo udžbenika i velika nestašica školskog materijala. Stari udžbenici ne mogu se u cjelini upotrebiti, jer ne odgovaraju ni duhu ni metodi današnje naše škole. Nameće se hitna potreba da se izrade novi udžbenici za osnovne škole i da se nađu mogućnosti za štampanje. Sve dok se taj zadatak ne završi na zadovoljavajući način svaki školski rad bolovao od površnosti i nesolidnosti. Dosada je izrađen samo privremeni bukvar, ali se do danas nije mogao štampati. Ipak, teškoća štampanja ne smije da nas odvraća od ovog zadatka, nego već sada moramo pristupiti njegovom rješavanju. Zato će se pri Prosvjetnom odjeljenju. ZAVNOBiH-a obrazovati komisija za izradu udžbenika za osnovne škole koja će pripremiti sve što je potrebno kako bi se što brže udovoljilo ovoj hitnoj potrebi. Dok se ne izrade udžbenici upotrebijavaće se, kao što se i do sada činilo, štivo, izabrano iz starih udžbenika ili iz neke današnje štampe.

Oskudica u školskom materijalu teško se osjeća i u školi i u anali-
iabetkim tečajevima i pretstavlja ozbiljnu smetnju potpunom uspjehu.
Hitna je dužnost narodnih prosvjetnih vlasti da se što življe zauzmu kako
bi se ovo pitanje brzo riješilo.

Treći nedostatak sastoji se u pomanjkanju školskih zgrada. Nije
potrebno ponavljati kakve je praznine u tome ostavila iza sebe bivša
država i kakvu je pustoš napravio okupator. Danas je stanje takovo
da na čitavoj teritoriji Bosanske Krajine u nepotpunih pet okruga (Ko-
zara, Podgrmeč, Ključ, Kupres i Drvar) postoji još samo 31 upotrebliva
školska zgrada, od 111, koliko ih je bilo prije rata, dok je u ostalim
oblastima naročito u Istočnoj Bosni, stanje još gore. Danas nema moguć-
nosti da se nove zgrade podižu, ni da se oštećene popravljaju. Za današnje
hitne potrebe narodno-oslobodilačke vlasti treba da se najživlje zauzmu
da se u privatnim zgradama obezbijede prostorije za školski rad, gdje god
je to ikako moguće. Ostaje otvoreno pitanje kako da se naša buduća mreža
osnovnih škola najbolje prilagodi razbijenom tipu bosansko-hercegovačkih
sela. Uzeće se u razmatranje koliko bi se i s kakvim izgledima na uspjeh
mogao kod nas primijeniti sistem putujućih učitelja.

Kraj ovih, kao i mnogih drugih poteškoća, školski rad je do sada
napinjao. Do pred kraj maja ove godine, na teritoriji oblasti Bosanske
Krajine radila je 31 osnovna škola. Zbog posljednje neprijateljske ofan-
zive prestalo je radom 11 škola. Danas radi svega 20 škola sa 1.103 djece,
iako ima dosta sela sa 200 do 300 djece dorasle za školu. Takvo je stanje
u oblasti gdje su dosada postojali najpovoljniji uslovi za rad. Iako nedo-
staju podaci iz ostalih oblasti, možemo misliti kako je teško stanje osnovne
prosvjete u tim oblastima kroz koje je stalno divljao vihor uništavajući
mržnje.

IZ ovoga je jasno, da se ozbiljno moramo pozabaviti pitanjem kako
da se sve ove nedostatke škola što bolje prilagodi ovakvim prili-
kama i da u što kraćem vremenu dade osnovno obrazovanje što većem
broju djece. Prosvjetno odjeljenje će u sporazumu sa svim prosvjetnim
faktorima odrediti oblik škole koji će najbolje odgovarati današnjim
uslovima. Isto tako uzeće se u razmatranje pitanje na koji način da se daje
osnovno školovanje onoj djeci koja su prerasla osnovnu školu, a koja žele
da imaju uslova da se dalje školuju. Sve će to biti privremene mjere,
diktirane današnjim prilikama. Kakav će oblik u pogledu trajanja, metode
i organizacije imati naša osnovna škola u oslobođenoj domovini, stvar je
temeljito proučavanja.

U samu organizaciju osnovnog školstva moramo unijeti više disci-
pline, lične odgovornosti i kontrole. Time je diktirana potreba da se pri
okružnim narodno-oslobodilačkim odborima postave prosvjetni referenti
koji će vršiti kontrolu rada na osnovnoj prosvjeti u svom okrugu i biti za
to direktno odgovorni oblasnom odboru. A prosvjetno odjeljenje ZAVNO-
BiH*-a rukvođiće cjelokupnim prosvjetnim radom, davati direktive i vo-
diti računa o njihovom pravilnom sprovođenju. Jedino od ovako čvrste
organizacije, povezanosti narodnih prosvjetnih vlasti i njihove pojačane

odgovornosti možemo očekivati da će se likvidacija nepismenosti zaista izvršiti.

c) Naš prosvjetni rad ne smije se zaustaviti na osnovnoj školi i analfabetskom tečaju. Svi uspjesi ostali bi besplodni, ako osnovnu pismenost shvatimo kao konačni cilj, a ne kao sredstvo opšteg prosvjetnog i kulturnog podizanja naroda. Na daljem kulturnom izgrađivanju treba složno da rade sve antifašističke, kulturne i omladinske organizacije uz pomoć i saradnju narodnih vlasti. U tom radu, domu kulture, kao žarištu čitavog kulturnog života naroda, pripašće prva uloga. Njegov glavni zadatak treba da bude produbljivanje pismenosti i podizanje prosvjećenosti putem čitaonice, narodne knjižnice, radia i pozorišnih priredaba. Kroz dom kulture treba sprovesti organizaciju popularno-naučnih predavanja, koja će obuhvatiti sva ona pitanja iz oblasti nauke, koja su u uskoj vezi sa narodnim životom. Tako će dom kulture barem na selu moći da nadomjesti narodni univerzitet.

d) Uspjehu rada na kulturnom podizanju naroda mnogo će doprinijeti jedna naučno-popularna biblioteka za narod. Na tom području, u današnjim prilikama može se učiniti samo toliko da se postavi jedan cilj, izradi plan o sadržini i opsegu knjiga, da se okupljaju saradnici i zaduže tim poslom, kako bi sve bilo pripremljeno za izdavanje knjiga, kad se ukažu mogućnosti za to. Danas u narodnim masama postoji veliko raspoloženje za čitanje. Mase su žedne prosvjete. U takvom momentu moramo učiniti sve da se narod poveže s knjigom.

e) Iako je pitanje osnovne prosvjete za nas goruće, ne smijemo odlagati ni pitanje srednje škole, nego već sada moramo pristupiti njegovom proučavanju. Prvo, stoga, što će nam uskoro trebati znatan broj školovanih i narodu odanih omladinaca da preuzmu razne dužnosti u oslobođenoj domovini, a drugo stoga, što nam dužnost nalaže da omladincima koji su kao borci ušli u narodno-oslobodilačku borbu, te se stoga nisu mogli školovati ili započeto školovanje dovršiti, omogućimo da dobiju srednjoškolsko obrazovanje. A i hitne potrebe naše privrede postavljaju nam pitanje stručnog školovanja omladine. U kakvom će se obliku to školovanje dati, predmet je proučavanja.

Da svladamo mnogobrojne zadatke koji nam se postavljaju na području prosvjete, potreban je velik napor. Bosna i Hercegovina je u narodno-oslobodilačkoj borbi pokazala da u njoj postoje snage koje su toj zadaći dorasle. Stvar je organizacije da se te snage mobilišu, pravilno rasporede i najkorisnije upotrebe. Ustanovom Prosvjetnog odjeljenja ZAVNOBiH-a stvorena je centralna narodna vlast za poslove prosvjete, koja će sprovesti jedinstvenu organizaciju školstva i ostalog prosvjetnog rada u čitavoj zemlji. Prosvjetno odjeljenje, kao organ ZAVNOBiH-a, jedino je pozvano da određuje smjer prosvjetnom radu u školi i van škole i da pazi da cjelokupni prosvjetni rad, po duhu i formi, uvijek bude u skladu sa načelima narodno-oslobodilačke borbe. U narodu postoji snažna volja da se prosvjetno uzdigne. Tom voljom narod je izgradio svoju narodnu prosvjetnu vlast. Dužnost je sviju nas da na toj narodnoj volji izgradimo prosvjećenu i naprednu Bosnu i Hercegovinu.

(kraći odmor)

Poslije kratkog odmora pretsjednik otvara diskusiju po pročitanim referatima Dušana Ivezića, pukovnika Dr. Vase Butozana i profesora Ante Babića. U diskusiji uzimaju riječ slijedeći vijećnici:¹⁰⁶⁾

MITAR BAJALICA, politički komesar IV divizije

Drugovi vijećnici, ja bih govorio malo i kratko o našem prosvjetnom radu u vojsci. Antinarodna prosvjetna politika bivše Jugoslavije naročito se odrazila na naš seljački narod. Time je najteži teret nanijet seljacima, a našu vojsku uglavnom još uvijek sačinjavaju seljaci. Time je naš rad u vojsci, radi takve prosvjetne politike bivše Jugoslavije, bio nevjerovatno otežan, a još uvijek je prilično težak. Naši borci u prvim danima svoje borbe, kroz krvavu borbu puškom u ruci stvarali su iz svojih redova svoje rukovodioce, svoje oficire i svoje političke komesare. Polupismeni ili nepismeni – počev od naših desetara, preko komandira, pa dalje – oni su izvršavali svoje zadatke u borbi protiv okupatora na veliko zadovoljstvo svoga naroda. I dok je, drugovi i drugarice, bivša Jugoslavija na svoje oficire trošila milione, dok im je davala mogućnosti da godinama uče škole i vojne akademije dotle smo mi našim borcima, našim oficirima, našim mladim podoficirima morali davati prva slova pod bukvama. Prve knjige sastojale su se u učenju osnovnih potrebnih znanja, a to je izvještaj vojni o njihovim operacijama. Te teškoće davanja najosnovnijih pismenih znanja mi smo prilično i dovoljno savladali. Danas mi imamo četa i bataljona u kojima je potpuno likvidirana nepismenost (aplauz). Ali mi znamo vrlo dobro da to nije dosta. Za daljnji razvitak naših oficira, za daljnji razvitak naših boraca mi moramo još mnogo učiniti, jer kroz ovu borbu oni prolaze i svoju vojnu i svoju prosvjetnu i svoju političku akademiju. Mi vrlo dobro znamo, i to nas je učio naš voljeni drug Tito, da ne možemo borbu okončati samo puškom u ruci, nego da je moćno oružje protiv okupatora naše političko, naše prosvjetno znanje. Da je političko oružje, moćno oružje protiv okupatora, mi smo to vrlo dobro shvatili i mi na tom polju radiimo prilično mnogo. Nije rijedak slučaj da nepismeni borac i noću kad dežura sjedi kraj ognjišta, s nakrivljenom knjigom, s olovkom i papirom preko koljena i uči se čitati i pisati. Nije rijedak slučaj da poslije sata i sata maršovanja, umorni i gladni, sjedaju borci da čitaju i pišu. Nije rijedak slučaj da naš oficir, do rata, do ustanka nepismen, danas podnosi izvještaj o svojoj jedinici na opšte zadovoljstvo (aplauz). Ali likvidirati nepismenost u našoj vojsci, mi znamo da to još nije sve. Naoružati naše borce i drugim prosvjetnim znanjima, počev od računice, zemljopisa pa dalje, jeste naš zadatak i mada je u tome prilična oskudica, upada je taj rad s obzirom na teškoće u borbi na niskom stupnju, mi ćemo učiniti sve da naši oficiri i naši vojnici mogu sutra ne samo da dovedu borbu protiv fašizma do kraja, nego da sačuvaju tekovine ove borbe, da sačuvaju tekovine i ovoga što mi sada stvaramo. Mi ćemo pored

svih teškoća koje ćemo imati usput, da savladamo sve to, i da zajedno noseći pušku u ruci, u jednoj nosimo knjigu a u drugoj pušku, i da tako završimo ovu tešku ali slavnu borbu.

LAZO LAZIC iz Kozare

Drugovi vijećnici, progovorio bih nekoliko riječi ispred kozarskog naroda o njegovom radu u ovoj teškoj i krvavoj borbi. Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a isto kao i odluke Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a prihvaćene su u Kozari s velikim oduševljenjem. Narod Kozare i pored toga što je rasijao svoje sinove po cijeloj Krajini, Bosni pa i po Srbiji, Hercegovini i Crnoj Gori, uspijeva i na drugim poljima rada, u ekonomskom radu i na kulturno-prosvjetnom polju. Na Kozari postoji 8 škola i 120 tečajeva. Ove godine je kozarski narod zajedno sa svojom vlašću zasijao 40% više zemljišta nego prošle godine. On je to sve učinio i pored toga što se nalazi na udarcu fašističkih zvijeri ako idu za centralnu, zapadnu ili istočnu Bosnu. On je uspio da zasije 340.000 dunuma zemlje sa raznim plodovima za ishranu. U ovom radu oko sjetve bio je obuhvaćen sav narod, počev od pionira pa do staraca. Nema dana kada na Kozari ne puca puška. Ali narod Kozare nije pokleknuo, narod Kozare ne da se pokoriti. Što se tiče snabdijevanja naše vojske i našeg siromašnog naroda koji je ostao bez krova nad glavom i djece koja su ostala siročad, i to je išlo dobro. Na ovom okrugu naši NOO podigli su preko 25 novih mlinova. Kozara je iscrpljena u pogledu davanja novih boraca, jer ona nije čekala, niti slušala riječi onih koji su pozivali narod na čekanje. Ali mi smo u Lijevču mobilisali 2.000 boraca. Ja mogu ovdje potvrditi da narod Kozare neće pokleknuti i da će pomoći sve one krajeve gdje se bude osjećala potreba, isto tako kao što je dao svoje sinove u razne krajeve naše zemlje.

SALKO NAZECIC

Drugovi i drugarice, ja bih htio da progovorim nekoliko riječi o prosvjetnom referatu i prosvjetnim prilikama kod nas. Htio bih da istaknem odmah u početku jednu razliku između shvatanja (prosvjete kod nas u narodno-oslobodilačkom pokretu i shvatanja prosvjete u ranijim režimima bivše Jugoslavije, a da ne govorim o dobu kada su naši narodi bili pod Austrijom i Turskom. To se odmah može zaključiti. Bivši nenarodni režimi Jugoslavije nisu se nikada ni najmanje starali kako da podignu prosvjetu, kako da podignu narod, jer im je bilo stalo ne do toga da bi taj narod mogao misliti, da bi mogao pravilno donositi odluke i ocjenjivati sve što te vlasti rade, nego im je bilo stalo do toga da taj narod ide stalno neznanju, da narodne mase ne mogu kontrolirati ono što vlastodršci rade. Oni su htjeli neznanje naroda, jer su na njemu izgrađivali svoje položaje, jer su na njemu zasnivali svoju vlast. Narodno-oslobodi-

lački pokret kao izraz demokratskih težnja naših naroda, traži znanje, traži prosvjetu, jer mi se ne bojimo prosvjete, mi hoćemo da svak vidi, da svako može da razmisli o onome što mi propovjedamo. Eto to je jedna razlika između demokratskog shvatanja prosvjete i shvatanja nedemokratskog, a ako hoćete fašističkog, makar se ono ne zvalo fašističko. Nije slučajno što je u doba te kulture u Jugoslaviji, što je prva odluka ministra prosvjete bila da se zatvore učiteljske škole i da se ograniči broj učitelja. Zamislite ovo. Jedna zemlja, u kojoj je 80% nepismenih, a ponegdje i 90–95%, jedna zemlja koja ne može ni u kom slučaju da se pohvali da je kulturna na barem kojem osrednjem stupnju, eto ta zemlja nalazi preko ministra Stoševića¹⁰⁷) da ima previše učitelja i da ne treba više otvarati učiteljske škole nego čak zatvarati i ono koliko ih ima. Nije slučajno da se u Jugoslaviji počeo da sprovodi fašistički kurs. Radi takvog nepravilnog shvatanja i naših prosvjetnih prilika, odnosno radi težnja da se u narodu uguši sve ono što bi moglo da pomogne njegovom podizanju, bile su naše škole takve. Mi koji smo bili u školama, najbolji smo svjedoci toga. Znamo kako se vodila naša prosvjetna politika, znamo kakva su shvatanja vladala među onim koji su upravljali tom politikom. Takve škole nisu mogle da daju ništa bolje. Ja bih bio malo strog prema ocjeni tih naših prosvjetnih radnika, jer su oni, zahvaljujući tim prilikama i onima koji su upravljali time, podbacili i nisu dali ni izdaleka ono što su mogli dati. U našoj NO borbi pokazalo se da sve slobodarske demokratske težnje traže nešto drugo. Mi smo sebi odmah od početka kako ste čuli iz referata druga Babića postavili kao zadatak da se pristupi kulturnom izdizanju naroda, da se što prije likvidira nepismenost i da se barem putem otvaranja analfabetskih tečajeva omogući našem narodu da nadoknadi koliko toliko ono što je trebao da nauči u staroj Jugoslaviji. Kada prođete kroz naša sela, a ja sam imao priliku da prolazim kroz hercegovačka sela, i vidio sam popaljena sela u kojima bivša Jugoslavija nije našla za vrijedno da otvori škole, da pošalje učitelje, premda se je pričalo kako se v o tome vodi briga. Mi smo imali nekakvih prosvjetnih ustanova i društava i prosvjetnih odjelenja ali u selima nismo imali škola. Kada danas prođete kroz ta sela, kroz ona sela u kojima se pričalo kako neće prosvjete, kako neće nauke, kako su sama po sebi takva, jer to je bog stvorio – pa danas prođete, a ono djeca pitaju: »Druže imaš li olovku, imaš li malo papira«. Na srcu vas zaboli kad pomislite šta se u tim selima moglo: učiniti, a šta se svjesno propustilo da bi ta sela ostala u neznanju. Mi smo u Hercegovini pokušali da učinimo neke stvari. Pokušali smo da tu zaostalost naroda koliko toliko nadoknadimo. Imamo i nekoliko putujućih učitelja, imamo i par škola otvorenih. Ali usljed vojnih prilika nije se moglo učiniti više sa tim analfabetskim tečajevima, i oni su dosada pokazali prilično vidne rezultate. Kažem, da će naša narodna vlast, kasnije, kada za to budu stvoreni uslovi, moći još mnogo više da daje, moći će se jer je kod nas shvatanje prosvjete i kulture drugojačije. Za nas prosvjeta nije monopol nekolicine. Za nas, kultura je ne samo za nekoliko odabranih koji nisu nikada shvatili i razumjeli šta je kultura. Oni su stvarali kulturne ustanove. Oni su davali mogućnost da uživaju u umjetničkim

priredbama oni koji su bili tako daleko od toga da razumiju šta je umjetnost i kultura. Mnogi od takvih posjećivali su pozorišta da bi im organi probavili hranu, dolazili su u pozorište radi toga da se vidi da su u mogućnosti, da se vidi da su ljudi od položaja. Kod nas mogli su da idu u škole oni za koje često ta škola nije bila. Ustanove škole i knjige i sve ono što su oni uvodili i što su nametali, ometalo je pravilan razvoj i pravilno školovanje onima kojima je škola bila potrebna. Nije se samo promijenila politička situacija u zemlji. Promijenilo se i shvatanje prosvjete i kulture. Mi od danas nećemo da prosvjeta i kultura bude samo za nekolicinu. Mi hoćemo da znanje uđe u svaku našu kuću, a to znači da se politički učvrsti ono što smo mi našim vojnim i političkim snagama stvorili.

TOŠO VUJASINOVIC

Drugovi i drugarice, hoću da progovorim nekoliko riječi o ekonomskom referatu koji je održao drug Buro¹⁰⁸) Ivezic, hoću naime da se dotaknem jednog dijela u referatu, koji je iscrpan i u kojemu je dovoljno govoreno o svim našim najkrupnijim pitanjima. Ali ima nekoliko pitanja kojih bih se htio dotaknuti, a to je pitanje obnove i statistike. Dovoljno je pogledati samo po našoj Bosni, koja je svakako platila najveći obol u našoj borbi, koja je najviše postradala, i vidjeti one porušene naše krajeve i uništenu našu privredu. I zdravo zamislite koliko će ogromni napori biti potrebni da se sve to opravi. Obnova u našoj zemlji zahtijevaće u mnogim krajevima od našeg radnog čovjeka da će morati obnavljati i pribavljati od igle i pile, od kuće, od kuće, pa može biti do čitavih gradskih kvartova, fortifikacija i mostova. Naravno da će takav rad zahtijevati mnogo sila i mnogo materijala. Ali ne treba zaboraviti da je rat rušio i ostale zemlje, da je rušio i one zemlje od kuda ćemo morati dobavljati, da je rat iscrpio mnoga sredstva kojim bi se mogli snabdijevati i da će nabavka takvih sirovina biti vrlo teška. Pa kada sve to znamo, zamislimo malo na koji način postaviti plan te obnove. Kada čovjek gradi malu kuću on mora da zamisli kako i gdje da je postavi, na kakav temelj, gdje da stavi najbolji materijal. Zamislite obnovu ovako razrušene zemlje. Plan je zamašan. Na njemu su radili ljudi koji su pozvani bili već time što ih je tu uputio narod i što su postavljana pitanja sa raznih strana. Mogu i to da napomenem, ako ste čitali našu »Novu Jugoslaviju«¹⁰⁹) vi ste morali da uočite članak našeg mudrog vođe maršala Tita, koji je naročito naglasio potrebu te obnove i koji se naročito o tom pitanju brine. Plan je, dakle, uglavnom postavljen, ali on zahtjeva saradnju svih nas, da bi on u detalje bio upotpunjen. Na izgradnji detalja tog plana najveću ulogu igra statistika. Drug Dujo osvrnuo se na to pitanje i upozorio da ta statistika mora biti ispravna. Postojala je statistika i prije ali ona nije davala pravu sliku, jer se često puta išlo samo za tim da se opravne podaci i ovi podaci nisu davali pravo stanje stvari. To ne smije tako da bude, jer ako hoćemo da uspijemo u radu moramo dati takvu statistiku koja će stvarno odgovarati stvarnom stanju stvari. Vi ćete uskoro dobiti upitne

liste na koje ćete morati odgovoriti, jer za samu obnovu mora se znati koliko je uništeno stanova, kuća, kakve su kuće, kakvi su stanovi. Svi ti mali detalji daće materijal za izgradnju plana o našoj obnovi. Naši drugovi počeli su da prikupljaju podatke, ali su često puta dolazili površno prikupljeni, često puta nedovoljno ozbiljni. Tako nešto ne smije da se dešava. Statistike ne smiju da daju sliku u koju ne možemo da povjerujemo, jer ti podatci trebaće nam na međunarodnim konferencijama koje će zasjedati poslije završetka rata. Te statistike biće optužbe koje će tražiti naknadu štete učinjene našoj zemlji, i radi toga, ti podatci moraju biti ozbiljno prikupljeni. Kada dobijete ove upitne liste, koje će doći od strane našeg Vijeća, vi vijećnici koji stojite u vezi s narodom i koji ćete otići među narod treba da poradite da se pristupi prikupljanju tih podataka. Mogu da kažem da je taj rad u Hrvatskoj u toku, dok je kod nas tek počeo. Međutim ako uporedimo žrtve koje je doprinijela Bosna i Hercegovina one ,su vrlo velike i zahtijevaće veći posao no u drugim krajevima. Zato će biti potrebno mnogo više napora i zakašnjenja mogu da budu sudbonosna. Zbog toga vas molim da upotrebite sve sile koje vam stoje na raspolaganju da dođete do takvih podataka. To je uglavnom što sam htio reći. Mislim da ste me pravilno shvatili i da ćete pravilno pristupiti pitanju naše obnove.

[DŽEMAL] ČEHAJIC

U vezi sa izloženim referatima htio bih da iznesem prilike u našem kraju – prnjavorskom. Da bi prikazali pravo stanje u našem kraju nije dovoljno govoriti samo o sadašnjim prilikama, nego je potrebno sjetiti se onoga stanja od prije godinu dana. Prije godinu dana, kada je Prnjavor po drugi put oslobođen,¹¹⁰) trebalo je dosta muke i ubjeđivanja za jednu malu pomoć za NOV. Danas neku pomoć za vojsku, sirotinju ili partizanske familije možete za skoro deset puta lakše skupiti nego prije godinu dana. Privredna moć prnjavorskog okruga a naročito samog Prnjavora, svodi se, uglavnom na poljoprivredne grane. Sve dosadašnje obaveze prema vojsci izvršavane su na dosta lagan način. Privredna moć našeg okruga, specijalno Prnjavora, može se reći da nije načeta. Tako se tek prije godinu dana moralo pristupiti prvoj rekviziciji. Inače sve potrebe do tog vremena vršene su na dobrovoljnoj bazi. Sjetva na našem kraju može se reći da je potpuno uspjela. Ima krajeva u našem prnjavorskom srezu koji su više zasijani nego u mirno doba. Tu nam je malo smetnje pravila »jugoslavenska vojska u otadžbini«. ¹¹¹) Dok smo mi govorili da ne treba da ostane ni jedan pedalj nezasiijane zemlje, četnici su narodu govorili: »Sijte samo onoliko, koliko je vama potrebno«. Međutim, za ovu godinu dana naš narod je vidio ko mu je prijatelj a ko neprijatelj. I ko govori istinu. On ni u jednom jedinom kraju nije poslušao izdajnike. Sto se tiče prosvjetnog rada na našem okrugu on se naročito razmahao u zadnje vrijeme. Kako se razvija stvar u pogledu otvaranja tečajeva i škola može najbolje da posvjedoči samo jedan primjer. U jednom selu na predlog

odbora stvorene su sve tehničke mogućnosti, među stanovništvom nađen je pismen čovjek i škola je počela raditi. Nekih zapreka bilo je tamo gdje nije bilo povoljnih uslova za otvaranje analfabetskih tečajeva, dok tamo gdje postoje kvalifikovane osobe, one nisu ukazivale dovoljnu podršku u pogledu rada na kulturno-prosvjetnom polju, izgovarajući se da ne smiju da rade. I na ovom polju opet je ponio onaj mali čovjek, koji do danas u glavnom nosi našu borbu. Za kratko vrijeme našeg pokreta učinilo se polovicu od onoga što je učinjeno u mirno doba u pogledu osnovnih škola i tečajeva. Dok smo u ovim dvjema granama u dosta dobrom položaju, u zdravstvenom pogledu ne možemo se pohvaliti. Ove godine imali smo deset puta veće žrtve od epidemije pjegavca nego što je zaklano ljudi od ustaša, poginulo u borbi ili odvedeno u logore. Bilo je sela gdje je preko 100 ljudi umiralo od ove zaraze. I na ovom polju na pograničnim sektorima narodni izdajnici ometali su naš rad. Kada bi se naše jedinice povlačile i ostavile partizansko bure,¹¹²) narod bi ga sklonio. Četnici bi dolazili i govorili narodu: »Šta će vam to«, i tako ometali naš rad. Postoji indikacija da je zaraza pjegavca došla na naš okrug baš sa onog dijela neoslobođene teritorije gdje su četnici čuvali ustaše i Nijemce. I od onoga vremena kada su se morali povući pod pritiskom naših snaga, otuda je počeo tifus da probija na našu oslobođenu teritoriju. Vjerovatno da su hrabri Kozarčani i ranije došli, da ne bi danas Prnjavor samo u tom pogledu nazadovao, nego da bi i u tom pogledu bio u korak sa ostalim krajevima naše Krajine.

SKENDER KULENOVIC

Drugovi i drugarice vijećnici, drug Babić u svom referatu rekao je da je sa našom prvom partizanskom puškom otpočela i naša istinski narodna prosvjeta. Ja bih u istom smislu kazao da je prva partizanska puška omogućila i istinski narodnu umjetnost. Bolje rečeno, kao što su kroz cijev prvih naših boraca progovorile slobodarske i napredne težnje naših naroda, tako je u prvim pjesmama koje su nikle u ustanku učinila svoje prve korake ta umjetnost. I kao što je danas sigurno da baš ovim zasjedanjem započinje nova istorija naše Bosne i Hercegovine, udaranjem temelja njene državnosti, tako je sigurno da ovim događajem otvara se i jedan novi period u razvitku naše umjetnosti. Hoću ovdje da naglasim da sam tvrdo uvjeren da će naše Vijeće, da će naše Pretsjedništvo, koje će vršiti funkciju vlade, pokloniti razvitku naše umjetnosti takvu pažnju kakve nikada do sada nije bilo, kako u ovim zadnjim časovima borbe protiv okupatora i njegovih pomagača, tako još više u ne manje slavnom periodu borbe koja je već otpočela, borbe za izgradnju naše federalne Bosne i Hercegovine u našoj federativnoj demokratskoj Jugoslaviji. Čuli smo referate. Dva posljednja referata, zdravstveni i prosvjetni, djelovali su na sve nas kao krvava optužba stare Jugoslavije. Odista, drugovi, dok nismo zagazili u ovu borbu i dok u njoj sa svojim narodom nismo podijelili sve dobro i sve zlo, mi nismo ni izdaleka znali kako je mračna,

kako je zločinačka bila bivša Jugoslavija. Za sve što je bilo napredno, slobodarsko i kao takvo narodu korisno ona je bila prava maćeha. Sistem njene vladavine, svi njeni režimi svojom poznatom mračnom politikom gušili su i kočili razvoj napredne umjetnosti. Ne dopušta mi vrijeme da se na to opširnije osvrnem. Ta stara vladavina naravno da je bila daleko od toga da bilo kakvu pažnju pokloni društvenom položaju umjetnika, književnika, likovnih umjetnika, muzičara. Takva vladavina nije mogla, nije htjela da iznađe i primijeni izvjesne metode pomoću kojih bi se umjetnici kao umjetnici planski i sistematski razvijali i vaspitali. Istina, za vrijeme stare Jugoslavije postojala su, a tako i u našoj Bosni i Hercegovini, npr. izvjesna književna udruženja. Međutim, ta udruženja nisu vršila funkcije koje su trebala da vrše, nego su to u stvari bile klikaške koterije koje su u svoj krug pripuštale samo takve književnike koji su prekinuli ili koji nisu imali nikakve veze sa svojim narodom i njegovim težnjama, čija djela u cjelini nisu bila istinska umjetnost i kao takva narodu nisu koristila, niti će ikada koristiti. Stvarno ta književna udruženja bila su sprovodnici reakcionarne velikosrpske politike kroz oblast umjetnosti. Isto tako, npr., svi jugoslavenski režimi bili su daleko od toga da u našoj zemlji, naročito u našoj Bosni i Hercegovini, osnuju dovoljan broj pozorišta. Istina u našoj Bosni i Hercegovini postojala su dva pozorišta. Ali u stvari i ona su bila glasnogovornici velikosrpskih šovinista i ostalih mračnjaka, a njihov umjetnički nivo upravo bijedan. Zato takva pozorišta narod nije volio, dok su na drugoj strani drugi naši gradovi, a da i ne govorimo o selima, ostali uopšte bez pozorišta. Ukoliko se uopšte radilo o izgradnji umjetnika, službeno se uporno propovjedala umjetnost radi umjetnosti, koja, kako je poznato prikriva društvene rak-rane, i koju je prosvjetna politika bivše vladavine upotrebljavala kao jedno sredstvo za maskiranje mračnih strana stare Jugoslavije pred narodom, kao jedno sredstvo da se narodu baci lug u oči. Sa prvom partizanskom puškom, rekoh u početku, otvorio se i nov period u razvitku naše umjetnosti. Iako su uslovi i sredstva za rad u oblasti umjetnosti u prilikama našeg ustanka bili i ostaju veoma teški, ipak su, i na ovom polju, drugovi i drugarice, zabilježeni izvjesni rezultati. Selima, na kojima je 24 godine ležao teški uporni mrak, prošao je dah kulture, počele su da se daju kulturne priredbe koje su, iako vrlo skromne, usljed postojećih uslova, ipak bile kulturne, ipak narodne i narodu korisne. Koliko je kod nas živ interes za kulturu, pa sa tim u vezi i za umjetnost, vidi se najbolje po tome što u našoj vojsci koja svakodnevno podnosi nadčovječanske napore, koja je svaki dan u pokretu, postoje i djeluju kulturne ekipe koje pronose svjetlo kulture ne samo u redovima vojske nego i naroda.

Istina, drugovi i drugarice, mi se književnici na ovom zasjedanju ne možemo pohvaliti velikim književnim djelima i velikim njihovim brojem. Činjenica je da ovo veliko zbivanje, kakvog nije zabilježila istorija, još nije u umjetničkom djelu našlo širokog i adekvatnog odraza. Predaleko bi me odvelo da ulazim u opširnu analizu ove pojave. Spomenuću samo neke najvažnije njene uzroke. U narodno-oslobodilačku borbu stupio je upravo neznatan broj književnika i ostalih umjetnika Bosne i Hercegovine.

U svojoj ogromnoj većini, oni su ili zauzeli stav pasivnosti ili su se otvoreno stavili u službu neprijatelja. Naravna stvar da je mali broj umjetnika, koji su uzeli aktivnog učešća u borbi, morao da se odrazi i da se odrazio u umjetničkom stvaranju u toku našeg ustanka. Drugo, iako se naša oslobodilačka borba silno razvila i u dubinu i u širinu, iipak još nismo došli do te tačke da bismo umjetnost mogli postaviti kao jedno polje na koje bi književnici i ostali umjetnici mogli da postave težište svoje aktivnosti. Silom raznih okolnosti, književnici su morali da se bave i raznoraznim drugim poslovima. Napokon, potrebno je da prođe jedno izvjesno vrijeme pa da se današnji naš period mogne široko umjetnički odraziti. Međutim, drugovi i drugarice, kao što ovim časom počinje novi period naše Bosne i Hercegovine, tako on počinje i za našu umjetnost. Uz mali broj književnika i ostalih umjetnika pojavili su se, iako zasad u malom broju, ali pojavili su se i novi mlađi književni talenti, bljesnuli su njihovi književni talenti. U ogromnom poslu koji treba u ovoj oblasti da se izvrši naše će Vijeće trebati da pitanju uzdizanja ovih mladih ljudi posveti svoju punu pažnju. Iako mi još nemamo dostojnog umjetničkog odraza ovog velikog zbivanja, ja sam drugovi čvrsto uvjeren u to da patnje onih 80 hiljada staraca, žena i djece u kozarskim zbjegovima, da smrznute i modre ruke podgrmečkih majki sa svojom djecom u IV ofanzivi, da naši naponi i žrtve na Šatoru, da beskrajno dugi i naporni pokreti naših brigada, da juriši naših boraca na neprijateljske bunkere, da naponi i žrtve naše junačke pozadine, da prvi koraci naše narodne vlasti i na koncu da ni ovaj današnji veliki događaj neće sutra ostati bez svoga umjetničkog odraza. Naši književnici i ostali umjetnici naše Bosne i Hercegovine, kako oni koji su se kao takvi već oformili, tako i oni koji niču i koji će dalje nicati, neće dozvoliti da u svijesti naroda ikada ugasne ovaj naš veličanstveni ustanak, oni će ga i za buduća pokoljenja učiniti vječno živim u svojim djelima, da bi buduća pokoljenja tekovine ove borbe koje će sutra uživati, i da bi ih dalje mogla razvijati. Mislim da vam kao književnik u ime istina malog broja književnika, pa i u ime onih koji će se tek pojaviti, mogu da obećam da ovaj naš kapital krvi i suza, kapital neviđenih napora i herojstava neće propasti, nego da će on, uz svestranu brigu naše nove države, za naše nove umjetnike, ostati vječno živ u temeljima naše nove domovine, naše demokratske i federativne Jugoslavije.

SULEJMAN FILIPOVIĆ

Drugovi i drugarice, poslije onako iscrpnih referata, poslije ovako plodne diskusije koju smo čuli u ovom našem prvom bosansko-hercegovačkom parlamentu, ja ne bih imao mnogo šta da kažem, i što bih rekao više od onoga, blijeda je slika od svega iznešenog u referatima i u prošlonoćšnjim i u ovonoćšnjim diskusijama. Pošto smo pri kraju, ja bih htio da se u kratkim crtama osvrnem na naš rad.

Mi izgrađujemo po prvi puta onu pravu, istinski demokratsku Bosnu i Hercegovinu. Otuda i velika važnost, istoriska važnost leži u ovom našem zasjedanju. Nikada naši preci nisu bili u takvoj situaciji [da] pod ovakvim okolnostima izvode djelo koje vi izvodite. Još dok se suze liju naše djece i naših majki, još dok se krv puši naše braće ranjene i izginule, još dok se vidi i dok se puši dim na zgarištima naših domova, dok se čuje grmljavina neprijateljskih topova u našoj zemlji, još dok okupatori vršljare i harače u pojedinim krajevima naše zemlje, mi smo pristupili usprkos svim ovim poteškoćama da izgrađujemo svoju milu federativnu i demokratsku Jugoslaviju i u njojzi našu milu Bosnu i Hercegovinu. Drugovi, ma koliko to bio težak zadatak, mi ćemo isto tako, kao ovi naši svjetli i sjajni borci na bojnopolju da uložimo sve svoje snage, sve svoje znanje, da uložimo sve napore pa da izgrađujemo svoju domovinu onakvu kakvu mi želimo. Ja ću samo usput reći onoliko koliko se nas Muslimana tiče, da bih potom mogao preći na drugo. Nama Muslimanima često se prebacivalo iz poznatih velikosrpskih nenarodnih krugova u Beogradu, koji su pljačkali ne samo nas Muslimane, nego i Hrvate i Srbe. Čuli smo riječi kojima su nas optuživali da smo nenarodni, da smo antidržavni elementi. Bosna i Hercegovina, u kojoj mi nastanjavamo zajedno sa braćom Srbima i Hrvatima, bila je ona u kojoj je udaren prvi temelj ne samo našoj Bosni i Hercegovini, nego udaren je temelj pravoj, bratskoj, demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji.

Dakle, tu, gdje smo i mi učestvovali, mi smo dali svoju riječ, mi smo dali obećanje da ćemo dati i svoju krv za jedinstvo, za slobodu i za pravu demokratsku, federativnu Jugoslaviju, za takvu Jugoslaviju gdje ćemo i mi Muslimani biti potpuno ravnopravni sa braćom Srbima i Hrvatima, dakle, u okviru federativne Jugoslavije, kakva se ona sada izgrađuje. Ja se nadam da će već skorih dana biti pružena prilika i onima koji to nisu znali, onima Muslimanima koji stoje po strani, te da će stupiti u narodno-oslobodilačke redove, da sa puškom u ruci opravdaju ovaj zahtjev, koji ne samo da ja postavljam, nego koji postavlja većina Muslimana. Rekao sam, da ću se na ovu stvar samo usput osvrnuti. Meni je dužnost i savjest mi nalaže da u ovom svečanom momentu, kada izgrađujemo svoju državnost, da smatram i uvjeren sam i vi svi, da je naše bratstvo, naše jedinstvo kamen temeljac koji će omogućiti onu čvrstu zgradu, čvrstu Bosnu i Hercegovinu, čvrstu federativnu Jugoslaviju. I mi Muslimani imamo za svetu dužnost da zbog toga za vječna vremena sahranimo mržnju koja je postojala i koju su vještački unosili decenijama i decenijama među braću Srbe i Hrvate, među nas Muslimane. Dakle, jedinstvo i bratstvo Srba, Hrvata i Muslimana jeste najveća zaloga da ćemo ovu zemlju, koju izgrađujemo sigurno i očuvati.

Iz privrednih, prosvjetnih i zdravstvenih referata vi ste mogli vidjeti da naša narodno-oslobodilačka borba nije ostala na praznim riječima i da nismo naš rad sveli samo u forme da se prikazemo narodu, ili da mu, možda oči zamažemo. Vi ste vidjeli da su ti referati stručno obrađeni i da pokazuju put kojim ćemo mi ići i koga ćemo se uvijek pridržavati. Vi ste mogli vidjeti da to odgovara svim našim težnjama i željama

našim potrebama, potrebama naših naroda Bosne i Hercegovine. Podvučeno je i u govorima predgovornika da je Bosna ona koja je podnijela najviše žrtava. Ako mi objektivno pogledamo u cijelu Evropu, možemo vidjeti da Jugoslavija spada u one zemlje koje su podnijele velike žrtve, žrtve u materijalu i žrtve u krvi. Naša narodna vlada, koju ste vi iz svoje sredine izabrali i koju ste imenovali, stavila je sebi u svetu dužnost da u prvom redu pripremi sve za obnovu naše zemlje. U obnavljanju Jugoslavije, kao što smo mi Bosanci i Hercegovci bili na prvom mjestu, podnosili smo najviše žrtava, ja vjerujem, da ćemo biti prvi kada se bude radilo na obnovi Jugoslavije i da će Bosna i Hercegovina biti uzeta na prvo mjesto prilikom obnavljanja naše zemlje. Ali ne samo to. Ja vjerujem da će narodna vlada, i kada bude to pitanje sazrelo postaviti takav zahtjev i pred međunarodnim forumima na mirovnoj konferenciji.

U privrednom referatu bilo je riječi o našim šumama i rudama. Šume i rude predstavljaju neizmjereno narodno bogatstvo. Na tom bogatstvu zasnovana je naša privredna politika. U ovome ratu, zahvaljujući našoj žilavoj narodno-oslobodilačkoj borbi naše šume bile su dosta dobro pošteđene od neprijatelja. Naše šume odigrale su i ovdje jednu istorijsku ulogu. One su bile našoj vojsci najvjerniji saveznici, šume su bile kuće i domovi. Dakle, svako vidi da one predstavljaju ne samo ekonomsko dobro, nego čine s nama našu nacionalnu [istoriju]. Od naših šuma trebamo da stvorimo ne samo izvor privrede i naše bogatstvo, nego ćemo trebati da stvorimo kao neki poluraj. U tom pogledu rade se i radit će se planovi da šume zbilja budu iskorištene i da ostanu kao narodno dobro. Prolazeći kroz Bosnu i Hercegovinu, prolazeći kroz Hrvatsku i Sloveniju, ja sam uočio jednu stvar, jednu pojavu, koja nas Bosance i Hercegovce može samo da žalosti. Mi smo najbogatiji šumama, ali isto tako nema nigdje toliko oborene šume, sagnjile, trule i neiskorištene kao u Bosni. Na hiljade i hiljade kubika stoji prvoklasnog drveta. To drvo, nažalost, oboreno je ne od strane okupatora, nego je oboreno od špekulanata koji nisu mislili na narodnu imovinu, nego su mislili na svoj džep. Ta šuma danas kao gomila, stoji nam kao svetinja. Ali takav rad, nažalost, naučio je naš narod nečim rđavom, naučio ga je da šumu uništava. Na nama leži svima da odgajamo nove generacije, da unosimo novi duh u našem narodu u pogledu čuvanja šume. Naši NOO biće dužni da u prvim začetima, dok ne stvorimo sve organe, dok ne organiziramo punu upravu, da se postaraju da ne dozvole da se vrši uništavanje naše šume. Potreba naroda, razumije se, treba da se zadovolji, ali to zadovoljenje narodnih potreba ne smije da ide na štetu rada u šumarstvu. Što se tiče ruda, one su bile najveći mamac neprijatelju da ih iskorištava za svoju ratnu mašinu da bi uništavao naše narode. Razumljivo je da je naša NOV stavila sebi među ostalim zadacima, pored zadatka da tuče neprijatelja, i zadatak da mu ne da ništa što bi moglo koristiti za ratnu mašinu. To je bio razlog da je naša NOV u svojoj neumoljivoj borbi protiv neprijatelja, porušila mnogobrojne naše rudnike, porušila ih samo zato da onemogući neprijatelju da iz njih stvara oružje, da stvara kugle i da njima tuče nas. Ukoliko

Potrebno mi ćemo i dalje nastaviti sa takvim radom. Na oslobođenoj

teritoriji može se nesmetano obavljati naše rudarstvo. Drugovi i drugarice, pošto je svanulo mi smo pri kraju našeg rada, da ne bi oduzimao vaše vrijeme, pošto smo iscrpili uveliko ovu diskusiju, ja ću završiti i ja vas pozdravljam sa Smrt fašizmu!

UGLJEŽA DANILOVIC

Drugovi vijećnici, htio bih da napomenem jedno aktuelno pitanje, pitanje koje će sutra postati još mnogo aktuelnije. Najbolji sinovi našeg naroda nalaze se u redovima NOV. Veliki broj njih do danas je pao. Njihovi sljedbenici, njihove kuće ostale su bez hranitelja. O njima će biti potrebno da se naša narodna vlast poštara i pobrine. Veliki broj naših boraca dao je u ovoj borbi živote, a veliki broj ozbiljno je osakaćen i onesposobljen za rad. Ja mislim da dijelim mišljenje sviju vijećnika ako postavim pred Pretsjedništvo da posveti punu brigu pitanju naših invalida. Mi stvaramo narodnu demokratsku vlast od dna do najviših vrhova. Mi stvaramo, kažem, vlast koja će da bazira na demokratskim i socijalnim načelima. Staranje o invalidima, staranje o porodicama naših boraca jeste jedno prvoklasno pitanje i tom pitanju treba da posvete punu brigu kako NOO tako i naši najviši organi. To pitanje, kažem, postaće sutra još aktuelnije, i već danas treba u tom pogledu preduzeti izvjesne poslove i izvjesne radove koji su u nekim krajevima već počeli. Potrebno je povesti računa o prikupljanju podataka o invalidima, o prikupljanju podataka o porodicama boraca, početi organizovano raditi na njihovu pomaganju, na pomaganju samih invalida, na pomaganju njihovih porodica. U tom pogledu trebamo pokazati da se razlikujemo od bivših nenarodnih režima koji su, kao što smo bili svjedoci, invalide iz svjetskog rata prepustili same sebi. Naš je prvi zadatak da zaliječimo te najteže rane koje nam je donijela ova naša velika borba.

Pretsjednik predlaže Vijeću [da se pređe na 21. tačku dnevnog reda i] da donese Odluku o odobrenju rada Pretsjedništva ZAVNOBiH-a.

[Cita se Predlog odluke ZAVNOBiH-a o odobrenju rada Pretsjedništva ZAVNOBiH-a]:¹¹³⁾

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine na svom Drugom zasjedanju odobrava u svemu rad Pretsjedništva u periodu između Prvog zasjedanja koje se održalo 26—27¹¹⁴⁾ novembra 1943 god. i Drugog zasjedanja koje se održalo 30 juna i 1 jula 1944¹¹⁵⁾ god.

Sanski Most, 1 jula 1944 g.

Sekretar:

Hasan Brkić, s. r.

Pretsjednik:

Dr. Vojislav Kecmanović, s. r.

Vijeće jednoglasno donosi Odluku kojom se odobrava rad Pretsjedništva. Pretsjednik konstatuje da je ova Odluka jednoglasno prihvaćena.

[Pretsjedavajući predlaže da se pređe na 22. tačku dnevnog reda: Izbor Pretsjedništva ZAVNOBiH-a].

Pukovnik TODOR VUJASINOVIĆ predlaže u Pretsjedništvo ZAVNOBiH-a slijedeće vijećnike:¹¹⁶⁾

Pretsjednik: Dr. Vojislav Kecmanović, član Pretsjedništva AVNOJ-a

Potpretsjednici: Avdo Humo, književnik, član AVNOJ-a.

Dr. Jakov Grgurić, bivši poslanik i senator HSS.

Đuro Pucar Stari, član Pretsjedništva AVNOJ-a.

Sekretar: Hasan Brkić, advokatski pripravnik, član AVNOJ-a .

[Članovi!

Rodoljub Čolaković, novinar, sekretar Pretsjedništva AVNOJ-a
Sulejman Filipović, pukovnik, povjerenik u Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije

Dr. Vaso Butozan, pukovnik, član Pretsjedništva AVNOJ-a.

Novak Mastilović, sveštenik iz Gacka, član AVNOJ-a

Muhamed Sudžuka, sudija, član Pretsjedništva AVNOJ-a

Vaso Miskin, radnik iz Trebinja, član AVNOJ-a

Bogomir Brajković, sudija iz Tuzle

Jovo Mitrašević, zemljoradnik iz Mačkovca, srez Tuzla

Uglješa Danilović, inženjer, član AVNOJ-a

Muratbeg Zaimović, industrijalac iz Tuzle

Milan Bursać, zemljoradnik iz sela Kamenice, srez Drvar

Dr. Hamdija Čemerlić, profesor iz Sarajeva, član AVNOJ-a

Anto Babić, profesor iz Sarajeva, član AVNOJ-a

Simo Eraković, senator bivše Zemljoradničke stranke

Pašaga Mandžić, radnik, član AVNOJ-a

Florijan Sučić, predsjednik Livanjskog okružnog NOO i bivši predsjednik Livanjske organizacije HSS.

Osman Karabegović, član Pretsjedništva AVNOJ-a

Dušan Ivezić, industrijalac iz Banje Luke, predsjednik Oblasnog NOO za B. Krajinu.

Ilusnija Kurt, bivši direktor gimnazije u Mostaru, član AVNOJ-a

Pero Đukanović, zemljoradnik iz Kravice, član AVNOJ-a

Niko Tolo, zemljoradnik i bivši predsjednik kotarske organizacije HSS u Fojnici

Ilija Došen, politički komesar V korpusa NOVJ, član AVNOJ-a.

Predlog se jednoglasno usvaja dizanjem ruku uz buran aplauz.

Pretsjednik konstatuje da je predlog Todora Vujasinovića jednoglasno usvojen.

[Pretsjedavajući daje riječ Edhemu Čami]

Edhem Čamo stavlja Vijeću predlog da se [u] Zakonodavni odbor pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a izaberu slijedeći članovi: 1) Dr. Vlado Jokanović, 2) Dr. Jakov Grgurić, 3) Pašaga Mandžić, 4) Dr. Dragoslav Ljubibratić, 5) Boško Hadžić, 6) Dr. Hamdija Čemerlić, 7) Ing. Janko Bjelica i 8) sudija Ešref Badnjević.

Predlog [Edhema Čame] Vijeće jednoglasno usvaja.

Pretsjednik konstatuje da su u Zakonodavni odbor pri Pretsjedništvu ZAVNOBiH-a izabrani [svi] vijećnici pomenuti u predlogu Edhema Čame.

Dr. VOJISLAV KECMANOVIĆ, pretsjednik ZAVNOBiH-a, uzima završnu riječ:¹¹⁷⁾

...¹¹⁸⁾ U najbolnije rane se ne dira zato što su najbolnije. Da je pitanje invalida u srcima sviju nas ne samo ovdje sakupljenih narodnih predstavnika, nego sviju onih koji stoje na istoj političkoj liniji na kojoj stojimo mi i koji se bore za iste ideale, o tome nema nikakve sumnje. Mi smatramo brigu oko invalida našim najsvetijim, našim najosnovnijim dugom. Mi smatramo ovo pitanje temeljem naše budućnosti i zdrave izgradnje naše državne zajednice. Ko ne gleda u borcu-invalidu svetinju, ko ne poštuje grobove svojih palih drugova, taj ne zaslužuje ljepše budućnosti, ne zaslužuje život. (Buran aplauz). U postupku prošlih režima sa invalidima mi smo vidjeli svu trulost tih režima, vidjeli smo da to dugo neće potrajati. Na poštovanju prema grobovima palih heroja i prema mučeničkim invalidima – na tome će se poštovanju odražavati zdravost i temeljitost ovog režima kojeg mi stvaramo.

Pretsjednik Dr. Vojislav Kecmanović zaključuje zasjedanje 2. jula 1944 godine u 5,30 časova.

Zapisničari:

Skender Kulenović

Čedo Kapor

Pretsjedavajući:

(Pečat)

ABiH, ZAVNOBiH, zapisnik original.

AIRP. S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/261–272.

MR BiH, Dokumentacija, inv. br. 41459/61, dešifrovani stenogram.

AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, IV/71–106.

(Pečat Predsjedništva ZAVNOBiH-a)

Zapisnik Drugog zasjedanja dopunjen održanim referatima i izlaganjima vijećnika iz dešifrovanog stenograma objavljen je u navedenoj knjizi »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, 3–124.

) Na Drugom zasjedanju pored izabranih zapisničara postojala su i dva stenografa, koji su stenografisali samo pozdravni govor Nikole Rupčića, predstavnika ZAVNOBiH-a, kao i izlaganje diskutanaata. Ostali dio toka zasjedanja pribilježili su izabrani zapisničari (Skender Kulenović i Čedo Kapor) u posebnom zapisniku. Dokumente Drugog zasjedanja zapisničari su sredili na istom principu kao i materijale Prvog zasjedanja.

Imajući u vidu takvo stanje sredenosti ovih dokumenata, kao i želju da se čitaocima dade što vjernija slika toka zasjedanja, prilikom arheografske obrade dokumenata Drugog zasjedanja primijenjen je isti princip kao i kod obrade građe Prvog zasjedanja. To znači da je i u ovom slučaju čitav tok zasjedanja prikazan kao jedna logična cjelina odnosno kao jedan dokument (objašnjenje o tome vidi i u nap. 1 uz dok. br. 5).

?) ABiH, ZAVNOBiH, kopija; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/262–266. Objavljen u knjizi »Drugo zasjedanje Zemaljskog antifasističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine«, izdanje Narodne skupštine Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954, (u daljem navođenju: knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«), str. 149–151.

Tačan broj članova ZAVNOBiH-a na Drugom zasjedanju teško je ustanoviti. U sačuvanom i na ovom mjestu objavljenom spisku vijećnika nalaze se imena 166 vijećnika. U spisak nisu uvrštena imena 25 vijećnika izabranih na Drugom zasjedanju, od kojih su 23 vijećnika izabrana na početku zasjedanja (str. 174) a 2 naknadno, 1. jula, tokom druge sjednice (v. str. 242). Osim toga, na spisku se ne nalazi ni ime Džemala Mahmutčehajića, geometra iz Prnjavora, koji je izabran za vijećnika ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a još na Prvom zasjedanju, a prema zapisniku prisustvovao je i učestvovao u diskusiji na Drugom zasjedanju. Prema tome, sa novoizabranim vijećnicima i izostavljenim imenom Džemala Mahmutčehajića bila su 192 člana.

Međutim, u izvještaju Verifikacionog odbora (v. str. 297) konstatuje se da je Drugom zasjedanju prisutno 107 vijećnika, da je 41 vijećnik poslao punomoć, a 25 vijećnika nije došlo na zasjedanje zbog vojnih i nepoznatih razloga. To znači da izvještaj Verifikacionog odbora navodi podatak od 173 člana. Treba naglasiti da se iz izvještaja ne vidi da li su prilikom pregleda vijećničkih punomoći bile verificirane i punomoći 23 vijećnika izabrana na početku zasjedanja. Ako se broju od 173 vijećnika, koliko navodi izvještaj Verifikacionog odbora, dodaju imena 23 novoizabrana vijećnika, onda bi broj vijećnika iznosio 196, a po spisku su poznata imena 192 člana ZAVNOBiH-a.

Osim toga, potrebno je istaći da se u sačuvanom spisku ne nalaze imena petorice vijećnika izabranih još na prvom zasjedanju. To su Marko Bjekić, težač iz Popovića; Dušan Jovanović, geometar iz Gornjih Babina; Miloš Kecman, težač iz Drinica, Bosanski Petrovac, član AVNOJ-a; Jovo Milovac, težač iz Strvica, sekretar Sreskog NOO i Mihajlo Popović-Kaja, komandant bataljona, član AVNOJ-a. U sačuvanom materijalima nigdje se ne kaže da je navedenim vijećnicima prestala funkcija vijećnika.

Na spisku, takođe, nema ni Dragoslava Ljubibratića, advokata iz Trebinja, koji je na Drugom zasjedanju izabran za člana Zakonodavnog odbora pri Predsjedništvu ZAVNOBiH-a (v. str. 278). Budući da se u čl. 2. Odluke o izboru Zakonodavnog odbora (v. str. 236) kaže se da se Zakonodavni odbor bira iz sredine ZAVNOBiH-a, može se zaključiti da je i Dragoslav Ljubibratić bio član ZAVNOBiH-a.

8) Pogrešno napisano, treba »Bijeljac Krstan«.

4) Pogrešno napisano, treba »veterinar«.

5) Pogrešno napisano, treba »Komlenić«.

6) Vidi napomenu 35 uz dok. br. 9.

7) Pogrešno napisano, treba »Nježić«.

8) Pogrešno napisano, treba »Sveto«.

Treba da stoji »Oblasnog NOO«.

10) Treba da stoji: »Okružnog NOO«.

11) Treba da stoji: »Velike Rujiške«.

13) Treba da stoji: »Oblasnog NOO«.

15) Pogrešno napisano, treba »Baljci«.

13^a) Pogrešno napisano, treba da stoji iz Zvornika.

u) Međo Tomo je iz Trnova kod Sarajeva, a ne iz Crne Rijeke kako stoji u dokumentu.

15) Sjednice su održavane u dvorani fiskulturnog doma u Sanskom Mostu (knj. »u zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 3). Prvo zasjedanje je trajalo od 21 sat 30. juna do 4 sata 1. jula 1944. godine.

¹⁶⁾ ABiH, ZAVNOBiH, neovjereni prepis, AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/291. Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 4.

¹⁷⁾ ABiH, ZAVNOBiH, ovjereni prepis; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/292. Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 4–5.

¹⁸⁾ Pečat Predsjedništva ZAVNOBiH-a.

¹⁹⁾ Telegram je upućen ZAVNOBiH-u 25. juna 1944. godine rudiogramom preko V korpusa NOVJ. (VII, k. 461-A, br. reg. 1/7–5, dešifrovani radiogram; AIRP, S., kserografisani dokumenat, nije inventarisan).

²⁰⁾ Dio teksta izostavljen, vjerovatno nije uhvaćen prilikom slušanja emisije.

²¹⁾ Odnosi se na Prvo zasjedanje AVNOJ-a održano 26. i 27. novembra 1942. godine u Bihaću i Drugo zasjedanje AVNOJ-a održano 29. i 30. novembra 1943. godine u Jajcu.

²²⁾ Ivan.

²³⁾ Moša.

•¹⁾ Josip.

²⁵⁾ Pogrešno napisano, treba »Vujačić, Marko«.

²⁶⁾ MR BiH, Dokumentacija, inv. br. 41459/61, dešifrovani stenogram; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, IV/71–106. Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 6–7.

²⁷⁾ Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke.

²⁸⁾ Odnosi se na Srpski narodnooslobodilački klub vijećnika ZAVNOBiH-a, koji je osnovan na sjednici Izvršnog odbora ZAVNOH-a 10. novembra 1943. godine (ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1943, izdanje: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1964, str. 537).

²¹⁾ Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta.

³⁰⁾ prva muslimanska brigada Cazinske krajine formirana je 8. II 1944. godine kod Velike Kladuše od boraca Muslimana bivše »Muslimanske milicije«, koji su poslije pristupanja milicije na stranu NOV (sredinom januara 1944) bili u sastavu Unske operativne grupe (formirana naredbom GS NOV Hrvatske 2. II 1944), kao i boraca Muslimana iz VII divizije i Cazinskog partizanskog odreda. Druga muslimanska brigada formirana je 2. III 1944. u Pećigradu, takođe od boraca Muslimana iz sastava Unske operativne grupe i grupe partizana Muslimana koji su došli iz Slavonije krajem februara, radi popune Unske operativne grupe. Obje brigade ušle su u sastav Prvog korpusa NOV Hrvatske, odnosno Četvrtog korpusa NOV Jugoslavije (Sukrija Bijedić, »Ratne slike iz Cazinske Krajine«, Svjetlost, Sarajevo, 1957, str. 35, 38–45).

³¹⁾ Treće zasjedanje ZAVNOH-a održano je u Topuskom 8–9. maja 1944. godine. Na ovom zasjedanju, pored ostalih odluka, donesena je i odluka o proglašenju ZAVNOH-a za Vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo i najviši organ državne vlasti Demokratske Hrvatske; kao i Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske.

³²⁾ U objavljenom dnevnom redu izostavljena je 2. tačka: »Predlog dnevnog reda«, sadržana u prvobitnom predlogu dnevnog reda (vidi brošuru »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«) i stavljena 20. tačka (Predlog Predsjedništva ZAVNOBiH-a za primanje novih vijećnika u ZAVNOBiH) iz prvobitnog predloga, budući da je na predlog Predsjednika Vijeće usvojilo takvu izmjenu.

ABiH, ZAVNOBiH, kopija; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/756–757. Objavljen u brošuri »Odluke Drugog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog Oslobođenja Bosne i Hercegovine«, izdanje Predsjedništva ZAVNOBiH-a, 1944. (u daljem navođenju »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a*), str. 5–6; zatim knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 8–9.

³³⁾ V. fiap. 32.

³⁴⁾ ABiH, ZAVNOBiH, kopija; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/287. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 28; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 9–10.

»*) ABiH, ZAVNOBiH, original; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/159–160. Štampana brošura – »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 13–15; »Služ-

beni list Federalne Bosne i Hercegovine«, br. 1, 20. juni 1945. (u daljem navođenju: »SI. list FBiH«, br. 1/45), str. 4; Dr Leon Geršković, »Dokumenti o razvoju narodne vlasti«, Prosveta, Beograd, 1949. (u daljem navođenju: Dr L. Geršković, »Dokumenti«), str. 330–332; knjiga: »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 127–129.

³⁶⁾ U odluci koja se ovdje objavljuje greškom je izostavljen član 12, pa je prepisan iz Odluke objavljene u edicijama navedenim pod 35, zbog čega je stavljen u uglatu zagradu.

³⁷⁾ U originalnom dokumentu pogrešno napisano član 12, a treba da stoji Clan 13.

³⁵⁾ Pečat Predsjedništva ZAVNOBiH-a.

³⁹⁾ ABiH, ZAVNOBiH, original; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/79–91; Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 11–24.

a»a) odnosi se na jugoslovensku emigrantsku vladu.

⁴⁰⁾ Pogrešno napisano, treba Božin. B. Simić je bio opunomoćeni ministar kod De Gola. Ovdje se vjerovatno radi o zamjeni ličnosti pa je umjesto Stanoje Simić napisano B. Simić. Stanoje Simić je od 10. 1. 1942. godine bio poslanik jugoslovenske emigrantske vlade kod vlade SSSR. Nezadovoljan izdajničkom politikom vlade Božidara Purića i njegovog vojnog ministra Draže Mihailovića, kao i ranijih vlada, podnio je 10. 3. 1944. godine ostavku na svoj položaj (Dušan Plenča »Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata«, Beograd, 1962, str. 116, 249–250).

⁴¹⁾ Potpukovnik jugoslovenske vojske u emigraciji. Podatak o ostavci Miodraga Lozića odnosi se vjerovatno na zakašnjeli i pogrešno interpretirani odjek »Kairske afere« koja je prouzrokovana padom emigrantske vlade generala Dušana Simovića, i nastojanjem novoformirane vlade Slobodana Jovanovića da se smjenjivanjem viših oficira obračuna sa pristalicama D. Simovića. Tokom »Kairske afere« vlada S. Jovanovića postavila je potpukovnika M. Lozića, sredinom februara 1942. godine, za načelnika štaba »Vrhovne komande« u Kairu umjesto generala Bogoljuba Ilića, koji je smijenjen 22. januara. Uz intervenciju britanske komande za Bliski istok, potpukovnik Lozić preuzeo je tu dužnost 26. februara. Međutim, pošto je »pobuna jugoslovenske vojske u Kairu« imala nepoželjan međunarodni odjek, britanska Vrhovna komanda na Bliskom istoku, a po odluci svoje vlade da sredi stanje u jugoslovenskoj vojnoj emigraciji, postavila je generala Stona za načelnika Vrhovne komande jugoslovenske vojske. General Ston je, pored ostalih, razriješio potpukovnika M. Lozića dužnosti vršiooca načelnika štaba 6. marta 1942. godine (D. Plenča, n. d., str. 116, 119–121).

⁴²⁾ Dr Isidor. Dr I. Cankar je slovenački građanski političar u emigraciji, koji je kasnije (od 7. jula do 9. oktobra 1944) bio ministar u vladi Ivana Subašića. Podatak o ostavci Cankara, naveden u dokumentu, vjerovatno se odnosi na njegovo odbijanje ministarskog položaja u vladi Božidara Purića septembra 1943. godine (D. Plenča, n. d. str. 205, 269, 316).

⁴³⁾ Božidar Purić, nekadašnji jugoslovenski ambasador u Parizu, a od aprila 1941. godine nalazi se u emigraciji. 10. 9. 1943. godine sastavio je tzv. administrativnu vladu u emigraciji, koja je u suštini vodila reakcionarnu, velikorusku politiku baziranu na interesima četničkog pokreta i povratka na staro uređenje u zemlji. Kao predsjednik izbjegličke vlade poveo je pravi propagandni rat protiv NOP-a i svih tekovina NOR-a, nastojeći posebno da pred svjetskom javnošću kompromituje odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Međutim, jačanjem snaga NOP-a u zemlji i njegovom većom afirmacijom u svijetu, reakcionarna politika B. Purića doživjela je potpuni slom i Purić je bio prisiljen da 25. maja 1944. godine podnese ostavku svoga kabineta (D. Plenča, n. d., str. 202–208, 226, 228, 247. i 249–256).

⁴⁴⁾ Pogrešno napisano, treba Subašić. Dr Ivan Subašić je bivši ban Hrvatske banovine. Poslije aprilskog sloma 1941. godine živio je u emigraciji i prema događajima u zemlji zauzimao je umjeren stav. 1. juna 1944. godine postao je predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije u emigraciji. Kao predsjednik vlade vodio je pregovore, na Visu i u Beogradu sa predstavnicima NKOK i sa mar-

šalom Titom, predsjednikom NKOJ, potpisao sporazum (na Visu 16. VI i u Beogradu 1. XI 1944) kojim je demokratsko federativno uređenje nove Jugoslavije dobilo međunarodno priznanje. U Privremenoj vladi Demokratske Federativne Jugoslavije, obrazovanoj 7. maja 1945. godine, dr I. Subašić imao je položaj ministra inostranih poslova. (D. Plenča, n. d., str. 11, 91, 263–269, 339–341, 387).

⁴⁵⁾ Četnički kongres održan je 25. januara 1944. godine u selu Ba kod Ljiga.

⁴⁶⁾ Odnosi se na konferenciju ministara inostranih poslova SSSR-a, SAD i Velike Britanije, koja je održana u Moskvi od 19. do 30. oktobra 1943. godine.

⁴⁷⁾ Odnosi se na konferenciju »velike trojice«: Staljina, Ruzvelta i Čerčila u Teheranu, održanu od 29. novembra do 1. decembra 1943. godine. Na konferenciji je pored ostalog, odlučeno da će saveznici pružiti najveću moguću pomoć partizanskim snagama u Jugoslaviji.

⁴⁸⁾ ABIH, ZAVNOBiH, original; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/239–299. Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 25–33.

⁴⁹⁾ Izostavljen dio teksta sa nepopunjenim podacima o broju narodnooslobodilačkih odbora u Bosanskoj krajini, istočnoj Bosni i Hercegovim.

⁵⁰⁾ Datum I zasjedanja ZAVNOBiH-a naveden je pogrešno. Vidi nap. 2 uz dok. br. 5.

⁵¹⁾ ABIH, ZAVNOBiH, neovjereni prepis; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/758. Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 34.

⁵²⁾ Izlaganja i redoslijed vijećnika, učesnika u diskusiji o referatima Dure Pucara i Hasana Brkića, objavljena su prema stenografskim bilješkama. Redoslijed prvih deset diskutantata po stenogramu ne odgovara redoslijedu navedenom u zapisniku Skendera Kulenovića i Cede Kapora. Osim toga, u pomenutom zapisniku nije navedeno da je u diskusiji učestvovao i Osman Karabegović, a njegovo izlaganje je stenografisano. Dalje u zapisniku je navedeno da je u diskusiji učestvovao i Milan Guteša (težak iz Suvaje, srez Bosanski Petrovac), a u stenogramu je izostavljen.

^{52-a)} poginula je 1. IV 1943. godine kod Velike Rujiške u iznenadnom sukobu partizana sa Nijemcima.

⁵³⁾ poginula za vrijeme kozarske ofanzive.

⁵⁴⁾ Zarobljena u kozarskoj ofanzivi. Obješena 28. avgusta 1942. godine u Prijedoru po presudi ustaškog prijedok suda u Banjoj Luci.

^{34-a)} U zapisniku pogrešno napisano Kobić.

⁵⁵⁾ Milan.

⁵⁶⁾ U stenogramu nedovršena rečenica, koja treba da glasi: »da mi u Bosni i Hercegovini ne možemo stvarati sreću Srba i Muslimana na nesreći Hrvata i obratno« (knjiga »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 46).

⁵⁷⁾ U stenogramu rečenica nedovršena.

⁵⁸⁾ Rečenica treba da glasi: »... a koji neće taj pogled i te uperene oči da razočaraju«.

⁵⁹⁾ Odnosi se na Hamdiju Cemerlića.

⁶⁰⁾ Miljković, osnivač i komandant »Muslimanske milicije« u Cazinskoj krajini, a poslije pristupanja ove milicije na stranu NOV bio komandant Unske operativne grupe. H. Miljković je ubijen 27. aprila 1944. godine kod Velike Kladaše od strane ustaških agenata (S. Bijedić, »Ratne slike«, str. 89).

⁶¹⁾ Sporazum je potpisan na Visu 16. juna i u Beogradu 1. novembra 1944. godine.

⁸²⁾ Yidi nap. 43.

⁶³⁾ Mehmed.

⁶⁴⁾ Hadžialija.

^{0a)} Zvanlčan naziv ove divizije bio je: 13 dobrovoljačka SS brdska lovačka »Handžgr« divizija. Formirana je u maju 1943. godine od bosanskih Muslimana (60%), nešto Siptara iz Albanije i Kosmeta, kao i od Nijemaca (40%), uglavnom metodom vrbovanja i prinudnog regrutovanja građana i pripadnika domobranskih formacija. Narod je ovu diviziju nazivao još i »Plava divizija« zbog plavih

kićanki na fesovima (elaborat Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, o zločinima 13. SS b. h. divizije zvane »Handžar«, prepis AIRP, S., neregistrovan, str. 1–3).

⁸⁶⁾ V. nap. 60.

⁶⁷⁾ Kvislinška organizacija naoružanih Muslimana, predvođenih od ustaša u borbi protiv jedinica NOV i POJ.

⁶⁸⁾ Konferencija hodža Cazinske krajine održana je polovinom marta 1944. godine u Maloj Kladuši, u organizaciji NOF-a. Hodže su na ovoj konferenciji osudile ustaške zločine protiv Srba, kao i uvlačenje Muslimana u borbu protiv svoje braće, što je sadržano i u navedenom Proglasu koji je usvojen na kraju konferencije i potpisan od 34 hodže iz Cazinske krajine. Proglas je štampan u navedenoj knjizi S. Bijedića na str. 85. i 86.

⁶⁹⁾ Treba da stoji: Austro-Ugarske.

⁷⁰⁾ Rečenica treba da glasi: Umorstvo je dalje u ispitivanju...

⁷¹⁾ Georgij Konstantinovič, sovjetski maršal.

⁷²⁾ Kliment Jefremovič, sovjetski maršal.

⁷³⁾ Ivan Stepanovič, sovjetski maršal.

⁷⁴⁾ Rodion Jakovljevič, sovjetski maršal.

⁷⁵⁾ Nikolaj Fjodorovič, sovjetski general.

⁷⁶⁾ H. Sakanović je bio zamjenik komandanta »Muslimanske milicije«, a poslije njenog pristupanja na stranu NOV (sredinom januara 1944) i stvaranja Unske operativne grupe (v. nap. 30) bio je, takođe, zamjenik komandanta (S. Bijedić, »Ratne slike«, str. 19, 41).

⁷⁷⁾ Dr. Vojislav Kecmanović.

⁷⁸⁾ Jozef Paul, njemački nacistički ideolog i ministar propagande u Hitlerovoj Njemačkoj.

⁷⁹⁾ Odnosi se na referat Hasana Brkića (v. str. 189).

⁸⁰⁾ Odnosi se na 13. SS »Handžar« diviziju (v. nap. 65).

⁸¹⁾ Odnosi se na I i II zasjedanje AVNOJ-a koje je održano u Bihaću, odnosno Jajcu.

⁸²⁾ Odnosi se na referate Đ. Pucara i H. Brkića održane na II zasjedanju ZAVNOBiH-a (v. str. 177 i 189).

⁸³⁾ Treba da stoji: »tako jako .. <

⁸⁴⁾ ABiH, ZAVNOBiH, original; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, II/196. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 7–8; »SI. list FBiH«, br. 1/45, str. 2–3; Dr L. Geršković, »Dokumenti«, str. 323–324; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 75–76.

⁸⁵⁾ Pečat Predsjedništva ZAVNOBiH-a.

⁸⁶⁾ ABiH, ZAVNOBiH, kopija; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, II/645. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 9–10; »SI. list FBiH«, br. 1/45, str. 3; Dr L. Geršković, »Dokumenti«, str. 324–325; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 131–132.

⁸⁷⁾ ABiH, ZAVNOBiH, kopija; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 11/203–204. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 11–12; »SI. list FBiH«, br. 1/45, str. 3–4; Dr L. Geršković, »Dokumenti«, str. 325–326; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 77–78.

⁸⁸⁾ Izlaganje Ignaca Kuneokog rezimirano je u originalnom zapisniku S. Kulenovića i C. Katora slijedećim riječima:

»Za diskusiju se javlja Ignac Kunedki i predlaže unosenje <u Deklaraciju jedne dopune u tom smislu da se i nacionalnim manjinama u Bosni i Hercegovini izričito prizna ravnopravnost sa ostalim građanima, motivišući taj svoj predlog odlukama ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a po pitanju nacionalnih manjina.«

⁸⁹⁾ Izlaganje Rodoljuba Colakovića rezimirano je u originalnom zapisniku S. Kulenovića i C. Katora slijedećim riječima:

»Riječ uzima Rodoljub Colaković. On ističe da je Pretsjedništvo u diskusiji povodom Predloga deklaracije imalo u vidu postojanje poljske i ukrajinske nacionalne manjine ali da je od izričitog unašanja njihovih prava u Predlog deklaracije odustalo iz slijedeća dva razloga:

1. Odlukom II zasjedanja AVNOJ-a priznata je ravnopravnost svim nacionalnim manjinama u Jugoslaviji, pa prema tome i u Bosni i Hercegovini. Ova odluka AVNOJ-a ima i spoljno-politički značaj, pa prema tome ako bi se u Deklaraciji o pravima građana Bosne i Hercegovine specijalno naglašavala prava nacionalnih manjina, izgledalo bi da u Bosni i Hercegovini žive neke nacionalne manjine, koje odlukom AVNOJ-a nisu obuhvaćene, a to nije slučaj;

2. ZAVNOH je izričito naglasio ravnopravnost nacionalnih manjina, obzirom na to da su one u Hrvatskoj mnogobrojne, dok su Poljaci i Ukrajinci u Bosni i Hercegovini ograničeni na samo dva sreza – prnjavorski i banjalučki.

Nikom od nas ne pada na pamet da tu ravnopravnost našoj poljskoj braći uskratim, o čemu najbolje svjedoči činjenica da se njihovi predstavnici nalaze u našem Vijeću.

Čolaković moli Kuneckog da iz ovih razloga odustane od svoga predloga, što ovaj i čini.«

⁹⁰⁾ V. str. 276.

Tadeuš, poljski revolucionar i vojskovođa iz 18. i 19. vijeka.

⁹²⁾ Odnosi se na »Predlog deklaracije ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine«. (V. str. 233).

⁹³⁾ ABiH, ZAVNOBiH, neovjereni prepis; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/169. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 16; »SI. list FBiH«, br. 1/45, str. 5; Dr L. Geršković, »Dokumenti«, str. 332–333; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 133.

⁹⁴⁾ Prvobitno bilo napisano 4 člana pa je rukom ispravljeno na 7. Podatak da Zakonodavni odbor sačinjavaju predsjednik i 4 člana naveden je samo u Odluci štampanoj u navedenoj knjizi »Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 133, što je pogrešno. U ostalim naprijed navedenim izdanjima stoji da Zakonodavni odbor sačinjavaju predsjednik i 7 članova (vidi navedena izdanja).

⁹⁵⁾ ABiH, ZAVNOBiH, kopija; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 11/200–202. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 22–24; »SI. list FBiH«, br. 1/45, str. 5–6; Dr L. Geršković, »Dokumenti«, str. 327–329; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 135–138.

⁹⁶⁾ ABiH, ZAVNOBiH, original; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, II/197. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 18–19; »SI. list FBiH«, br. 1/45, str. 5; Dr L. Geršković, »Dokumenti«, str. 334–335; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 139.

⁹⁷⁾ Pečat Predsjedništva ZAVNOBiH-a.

⁹⁸⁾ ABiH, ZAVNOBiH, kopija; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 11/194. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 17; »SI. list FBiH«, br. 1/45, str. 5; Dr L. Geršković, »Dokumenti«, 333–334; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 141.

⁹⁹⁾ ABiH, ZAVNOBiH, original; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 11/195. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 20; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 81.

¹⁰⁰⁾ Pečat Predsjedništva ZAVNOBiH-a.

¹⁰¹⁾ ABiH, ZAVNOBiH, original; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/219–227. Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 82–94.

¹⁰²⁾ Rečenica treba da glasi: »Ne smije se zaboraviti da je Jugoslavija u doba mira izvozila u Njemačku znatnu količinu žita koja je pri sistematskoj Njemačkoj pljački u vrijeme okupacije sigurno podvostručena.«

¹⁰³⁾ ABiH, ZAVNOBiH, neovjereni prepis; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/178. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 25; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 143.

¹⁰⁴⁾ ABiH, ZAVNOBiH, original; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/208–218. Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 94–101.

¹⁰⁵⁾ ABiH, ZAVNOBiH, neovjereni prepis; nije mikrofilmovan. Objavljen u knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 101–109.

¹⁰⁶⁾ Tekst izlaganja vijećnika objavljen prema dešifrovanom stenogramu, MR BiH, dokumentacija, inv. br. 41459/61; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, IV/71–106.

ioi) Pogrešno napisano mjesto Stošović. Dobrivoje štošović je bio ministar prosvjete u prvoj vladi Milana Stojadinovića od 24. juna 1935. do 21. decembra 3 938. godine (Ferdo Culinović, »Jugoslavija između dva rata«, Zagreb, 1961, knjiga II, str. 307).

^{im}) Pogrešno napisano, treba Dujo (Dušan).

«») Bilten TANJUG-a.

no) prnjavor je drugi put oslobođen 20. januara 1944. godine od strane jedinica XI divizije (VII »Hronologija« str. 651).

m) Četnici Draže Mihailovića.

¹¹²) Popularni naziv za limeno bure u kome je vršeno raskuživanje (parenje) odjeće u cilju sprečavanja epidemije pjegavca.

¹¹³) ABiH, ZAVNOBiH, neovjereni prepis; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, I//759. Objavljen u brošuri »Odluke II zasjedanja ZAVNOBiH-a«, str. 26; »SI. list FBiH«, br. 1/45, str. 3; Dr L. Geršković, »Dokumenti«, str. 324; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 122.

^{u1}) Datum naveden pogrešno. Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je 25. i 26. novembra 1943. godine (v. dok. 5, nap. 2).

¹¹⁵) Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je 30. juna, 1. i 2. jula 1944. godine.

^{11a}) ABiH, ZAVNOBiH, original rukopis, ćirilica; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, 1/300–301. Objavljen u brošuri »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 30; knj. »II zasjedanje ZAVNOBiH-a«, str. 145.

¹¹⁷) Izlaganje V. Kecmanovića objavljeno prema dešifrovanom stenogramu. MR BiH, Dokumentacija, inv. br. 41459/61; AIRP, S., mf. ZAVNOBiH-a, IV/106.

¹¹⁸) Početak izlaganja V. Kecmanovića nije stenografisan.